

**Tõuse, maa, magamasta,
pane kõrred kerkimaie!**

KALEVALA 150

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHIK 74 | ВЫПУСК ОСНОВАН В 1893.g.

KALEVALA 150

Töid eesti filoloogia alalt
Труды по эстонской филологии

TARTU 1986

Toimetuskollegium: H. Uusmägi (esimees), J. Talvet,
A. Mäts

Redaktsiooniline kollektii: S. Uusmägi (juhataja),
H. Talvet, A. Mäts

Kirane kujundanud Andrus Põrgal

Revisjon korraldus Taruolulise kooperatiivse ühiseühituse.

Revisjon
KIRJUTAJA: H. Mäts.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

Revisjon on põhinev füüsilisel.

SAATREKS

1985.a. tähtietati kogu aastilmas soome rahvanepose "Kalevala" ilmunise 150. aastapäeva. Saeti MSV-a toians sella tähtpäeva puhul aitmuid märkimisvääreid attavõtmiai, mil-liataat kaakaam oli TRÜ saati kirjanduse ja rahvaluula ka-taadri korraldatud vabariiklik konvaranta Tartu Mikliku Ühi-kooli aulas 4. - 6. apr. 1985.

Vabariikliku konvarantai programmi kuulua lisaks taa-duslikela attakannetala TRÜ Akadaaailisa Naaskoori ja Tartu Akadaaailisa Naaskoori kontsart TRÜ aulas, "Kalevala" näi-tusa külastaaina MSV TA Br. R. Kreutzwaldi nia. Kirjandus-muusaunia ning taatriatandused "Vanemuisas" - Aleksis Kivi "Kallarvo" TRA Draamataatri asitusas (lavastaja Markku Sa-valainen Kotka Linnataatrist) ja "Ugala" teatritlt Marju Sar-va kompositsioon "Kalevala kangelaslood" (lavastaja Mikk Sarv). Vabariiklikku konvarantai külastas ka Eõukognde Liid-dns amatlikul visiidil viibiv Soome parlamendi delegatsioon parlamendi esimaha Erkki Pystyneni juhtimisel. Konverentsil esinesid ettekannetega lisaks aeie vabariigi teadlastele ka Põhjamaade Rahvaluulainstituundi juhataja, Turu ülikooli pro-fessor Lauri Hemko ja professor Eino Karhu MSV Liidu Taa-duste Akrideemia Karjala filiaalilist. Konverentsi avataktiks esitas Eesti MSV rakvakunstnik Mikk Mikiver katkendeid "Ka-levalaast".

TRÜ toimetiste kõesolev kõide koondab rahvusvaheliseks kajananud vabariikliku "Kalevala" konverentsi ettekanded, mis pakkusid olulist lisa nii "Kalevala" kui ka "Kalevipo-ja" uurimisloole. Toiaetus pidas vajalikuks avaldada juat ettekannete tekstid, et tulevikukski veel teatud aäüral peegelduks konverentsi eripära ja vahenditus.

Toiaetaja

"KALEVALA" EESTI KULTUURIS

Eduard Laugaste

Besti - Soome kultuurikontaktid kujunesid mõõdund sajandil, tihenesid aastate 1830 - 1850 vahepeal. Sellesse ajaloiku kuulub ka Vana ja Uue "Kalevala" ilmumine ning E. Lönnroti Eestis-käik. Juba varemgi on kummagi poole haritlased jälginud teise tegevust ning isiklikele huvidele vaetavalt saanud osa selle kultuuriloomingust. Näit. sattus Chr. Gannanderi "Mythologia Fennica" Kr. J. Petersoni kätte, kes selle teose saksa keelde tõlkimisega jättis kustumatu jälje eesti kultuuriloomingusse. Rootsi keelse originaalteksti sai Peterson (küllap Rosenplänteri kaudu) Pärnu kreisikohtu assessorilt dr. Woldemar v. Ritmarilt (1). W. Dittmar oli kabe doktorikraadi omanik, uuris ka eesti kohanimi ning avaldas Rosenplänteri "Beiträge" IV vihikus 36 eesti regilaulu pealkirjaga "Foesien der Esten".

Rohkesti kasutab Soomes ilmunud materjale oma regilauluväljaande "Kestnische Folkelieder" kommentaarides A. H. Heue. Ta viitab näit. D. B. D. Europaeuse laulukogule "Pieni runonseppä", eesti regilaulu kommenteerides võrdlevalt ka "Kalevalale", leides esimese teadlasena nende vahelist sugulust ("Suur tamm" - "Kalevala" II runo; "Uppunnd vend" - XVII runo; "Kuldnaime" - XXXVII runo, jne.).

1839. a. tänapäevani on "Kalevala" Eestis olnud ikka arvestatav teos. Rahvalaulu kui kollektiivse loomingu alusel valminud eepos "Kalevala" jääb ka edaspidi läänemeresoome rahvaste vahelise kontakti tihendajaks.

"Kalevalale" annab M. Gorki järgmise hinnangu:

"Kollektiivse loomingu vägevust tõestab kõige selgemini see, et sajandite vältel pole individuaalne loomingu loonud midagi võrdset "Iliasale" või "Kalevalale" ja et individuaalne geenius pole andnud ühtki üldistust, mille juures poleks olnud rahva loomingu" (2).

1. Kalevipoeg suulises traditsioonis ja trükitöös. Regilauludes kehtib algne olukord: Kalevipoeg on inimkangelane, nimevariantideks Kalevipoeg, Kalevi poega, Kalevi poi-

sikene, Kalev(ine), Kalevi naine, Kalevi neltai. Laulutüübiks "Suisa enad" on Kalevipoeg etse tegelane, A. Annisti arvates reaalse laik (rikas mees, kaupmehes) (3). Ta oli kas ülik või saks, kallalt tuli naistal karta vägivalds. Laulu tekkeajaks peab Annist 13. sajandi aialast sega. Peageldab ja laul aiala karai aja vaimu (4). Satoa kalavina poisikeas, kalavina mehehana ("Kalmunaia") on tavalina iniaana, kujandilt apitaadi oia. Laulutüübi "Kalla põlemina" tegelane on kaage, kõva, tugev poiaa. Variaaditi kohtame laulne mütalooailia aotiiva. Hain aatab Kalevipoja taoliat tugevat, tagaast koailaat. Kalavina a. tugev poiaa tõi pilvad, aialaga aasmitas tula. Ehk on tagu ka aakatega, sest sõnes variaadia laatakae Sulevi- ja Kalevipoeg aagada saks aängie (H I 5, 29 Haljala). Tüübis "Lunaatata nelu" sõidab Harju saks Kalevi laeval (K I 2, 688 Haljala). "Kits kile karja" Kalev on tavalina inimeae, kas sepp või ülik, ikkagi tähelepaadav iaik, kaavõi kaupmeae (A. Annist) (5), Y. H. Toivosaani arvates rikas iaik, ka ülik (6). A. Annisti oletust taetab laulutüübi "Eila rikkumaine" Paistu variant, milles Kalevi-Kalevipoega palub Siia linna aitte hävitada, knat siis vaol aeela aasab (HE 8°, 2, 441). Lageri variantides pole Kalevipoega, ei ele ka soome ega vadja lauludes (7). K a l e v a seome laulades üldiaelt siiski esineb, näit. Kullarve taükia (8). Keati laulades toannkae ta Eilise substitataieeina maistendeiat. Lageri, vadja ja soome lauludes kahtib alga olukard (9). "Kalla põlemises" sobib põlevat patja knatutama "Kalevi kallia aiala" (H II 24, 292 Helae). Kalevi nini leidab vähemalt sõaes laulutüübis püsivalt või lakaaie nähtasea (10). Kalevi perekaada kanlukse ka Kullerve. Kalava ja Kullerve segueaiaest tuleneb ka Kalervo (11).

Maataga ka tätkajude niaetuai soome aäteloogiaat: K a l e v a a m i e k k a - Orioni vöö, ka V ä i n ä - m ä i a e a v i l k a t e , eesti Kuot ja Reha; K a l e v a a t u l e t - põuaväik.

K a l e v i p o e g on lauludest siirdunud anisten-diteae, kas ta on hiid, vabel negatiivne, nagu tunneae Knaatasaadil saksakeelaest ballaadist "Kalev's Sohn" (12). On ka aia viljatuka kändja, naga "Heiträge" IX (Knüpfier) ja XIV. Kiasab ka aiaai. Kaleva on biia, aitte juaala niai, "seiliae pela kaagi kabalaad" (13).

Maistendi Kalevipoeg on aaspinnaauundaja, kiviheitja

Kalevipoja nimi on fikseeritud 1551. a. M. Agricola Psaltri tõlke eessõnas, kus kõneldakse soome paganlikest jumalaist:

Galeuanpoiat/ Hijtut ja mwhd löit.

Waan Carialaisten Hämet olit (20).

Chr. Gauanderi teoses "Finnische Mythologie" on Kaleva samuti "hiid, ohtlik ja tugev"; kaheteistkümne teise hiiu isa, enamiku poegade nimed on ununenud. Nad on niitnud mõõtmatud aasad ühe õõga paljaks, ehitanud palju losse. Kajaanist ida poole ehitas Hiisi, üks kaheteistkümnest, lossi soo keskele. Üks Soomemaa kuningas koos Kaleva poegadega vallutas kogu Venemaa. Suured kaljurahnud on nende ja nende naiste üles kuhjatud (21). Viimane näide meenutab meie naishiide kivikandjaid, Kalevi naist Tallinna Toompeal ning Tõllu naist Saaremaal (22).

Gauanderi tegelastest huvitab veel Kaleva poeg Soini (Sohni). See kolmepäevane laps purustas hällis mähkmed, millest järeldati, et temast sirgub vägev mees (23). Teda tunneme praegu aga Kullervona. "Kalevipojas" rebib kahe "kisaku" lõpul Kalevipoeg puruks mähkmelinad ja lõhub kätkilauad, lähleb põrandale roomama (II lugu, v-d 658 - 665). Sohn on eesti kirjandusse Gauanderilt mehaaniliselt üle võetud. Kreutzwald kasutab seda Kalevipoja paralleelnimena.

2. "Kalevala" esimesed mõjustused Eestis. Herderi ja rootsi romantikute mõjul pühendus rahvaluule kogumisse Turu romantikuteks nimetatud grupi juht A. I. Arvidsson, kes 1819. a. töötas Põhja Savos, samas noteeris keeleandmete kõrval ka rahvalaule R. v. Becker. Nad vaimustusid ajastu esiromantikute ideedest ja innustasid üksteist töötama rahva kasuks. Kas Göttingeni Hiieringi (Hainbund) kombe taolise patriootilise käändmisega töötasid ka A. I. Sjögren, A. Poppius ning K. A. Gottlund? (24). Arvidsson ihaldas kõike vana, kus arvas rahva individuaalsuse ilmnevat puhtamana, aegumatamana: keel, ajalugu, muinasmälestused. Rahvale omane ja kõlblik kasvab tema kodu ümbruses, kõik muu on laen või salakaup (25).

Suur osa "Kalevala" mõtte tekkimise ajaloos on K. A. Gottlundil. Tema originaalkogud ületasid hulgalt kõik senised ja "Pieniä runoja Suomen Pöjille Ratoxi" I 1818 ja II 1821 tegi tema ka esimeseks soome muinasrunokogu autoriks. Uppsala 21-aastase üliõpilasena võttis ta vastu ajakirja "Svensk Litteratur-Tidning" tellimuse kirjutada kriitika saksa ajaloolas-

ee F. Rühei teosele "Finnland und seine Bewohner" (1809). Tunnustatud produktiivse folkloorikogujana ning soome aainuse uurijana loodeti temalt asjalikku arvustust. Rühei väitele, et soome algupärane usund oli fetišism, vastas Gottlund: soocalastel oli vaid üks jumal, teised olid muistsed sangerid. Gottlund pidas loitse vana rahvaluule suhteliselt hiliseks nähtueeks, osalt katoliku kiriku rikutud luuleks. Runode abil lootis ta avastada austamisväärase eelajaloo, otse sangariaja (26). Umbes sama ahte näib liikunud ka õpetatud Eesti Seltsi ühe ellukutsuja Faebmanni peas.

Gottlundi vanade runode armastus ja imetleaine on äratanud teas unenäopildi runode alusel aodustatud suurest tervikust, nagu loome tema arvustuse lõpust.

"Kui tahetakse koguda vanad rahvalaulud ja neist kujudada süstemaatiliselt korrastatud tervik, saagu sellest siis eepos, draama või mistahes aund head, siis võiks sellest sündida uus Homeros, Ossian või Hibelungenlied ja seeläbi kuulsaks tehtuna ärataks soome rahvuse omapärses hülgeses ja aus, teadlik endast, ehitud oma arenemise kiirte-pärjaga, kaasaegsete ning järelepõlvede imetlust." See on praktiliselt esimene eepose loomise mõtte sõnastamine. Siis oli oluline aines "Kalevala" jaoks veel leidmata. Gottlund peab ühtesid runosid ajaloolisteks, teisi muinasjutulieteks. Belgub ka romantikute seisukoht pidada hilise ajani säilinud rahvaluuleteoseid ühtse terviku purunemise osadeks, aida kogutuna võib jälle ühte liita (27).

Gottlundi algatusel ilmus Stoeckholais kolm köidet väljaannet "Otsva". Seal leidub tema poolt Hiin meremeestelt kuuludud kaks rägilaulu. Heist jahimehelaulu "Püssi-mehe" varianti kasutas Kreutswald Kalevi poegade jahilkäigu pildis (III lugu). Gottlundi variant algab: "Oli mul kolan koirukeste/ üks oli Irvi, teine Erve,/ kolmas Muru masta lital/ Me toid mul tuhat tui lindu" (28).

Turu roaantiknid iseloomustab Hautala: "Ende meeste tähendus seisneb selles, et nad eelkõige anteliste äratajatena rajasid aluse tõlle, ais pidi sunnana sunrematele saavutustele" (29).

Ka Zaehris Topeliuse (1781 - 1834) tegevus andis tõuke ja suuna rahvaluule kogumisele ja uurimisele. Teaslt tuli viis vihikut sooms rahva vann ja uusi laule 1822 - 1831. Rajatagune Vioua Karjala on andnud talie parimad laulud.

R. v. Beckeri mõjul aas Lõnnrot Turu üliõpilasena uu-

rima Väinämöiet. Kaitses 14. veebruaril 1827 magistrivältekirja "De Väinämöine, priscorum fennorum numine". 1828. a. asus ta esimesele kogumismatkale. Kogutust andis välja neli vihikut rahvalaule "Kantele taikka Suomen Kansan sekä Wanhoja että Nykysempiä Runoja ja Lauluja" (1829 - 1831). Kogumismatkad muutusid süstemaatilisteks, vältasid aastaid ametitöö vahel. Magistrivältekiri, esimene lüli "Kalevala" kujunemislool pikas ahelas, omab olulist tähtsust Lõnnroti edaspidises töös. Laulude kogumist ja suundumist selleks Vienna-Karjalasse mõjutas eriti Z. Topelius. Seal toodud saak võimaldas asuda terviku kujundamisele. Valmis "Kalevala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen Kansan muinosista ajoista." "Esipuhe" lõpul seisab: "Kajanissa 28 Helmikuuta 1835." See on Vana "Kalevala" käsikirja lõpetamise daatum ja esimene poole ilmumise aasta. 1849. aastal järgnes paljude täiendustega uus "Kalevala", mis kandis Soome ja Lõnnroti nime laia maailma. Mõjudelt ei jäänud puutumata ka eesti kirjan-dus, kogu kultuur. Algas intensiivne Kalevipoja ainete koon-damine. Ettevõttest innustus Faehlmann, küsimuse üle palju pead murdes, sest ametiülesanded pidurdasid ja ühiskondli-kud kohustused killustasid. Polnud tal võimalusi saada aju-tisi ametiüleanneteet vabastamisi nagu oli Lõnnrotil.

Juba enne "Kalevala" ilmumist mõteldi Kalevipoja aine-te mõnesugusest kasutamisest. 1833. a. lõpul kirjutas Faehlmann Kreutzwaldile, et ta pole Kalevipojast veel midagi saa-nud paberile panna (30). 1838. a. ellu kutsutud Õpetatud Eesti Seltsi ülesandena näeb Faehlmann: eemalt mälestusi kui ajaloolisi hävimise eest säilitada, laule ja muistendeid ko-guda (31). Faehlmanni 1839. a. Õpetatud Eesti Seltsis pee-tud kõne näitas, et tal oli juba mahti olnud midagi kirja panna ning temaatiliselt järjestada. Kõne koosneb tema ko-duümbrusest kuulnud muistendeist - arvatavasti juba lapse-põlvemaailt kaasatoodud valmuvara Koerust, rahvapäraste Ka-levipoja-muistendite intensiivse vestmise alalt. Sissejuha-tav teesillutajate õhtutund jutustajaga Tallinna-Hakvere teelahkmel metsa all on küll ajastule iseloomulik fooni ku-jundamine, milles püütakse reprodutseerida muistendite ju-tustamise loomulikku keskkonda. On kõigiti usutav, et tal ka hiljem mõndagi meenus, mida ettekandes polnud, millest mahajääjad kõnelevad kui tema surma tõttu hauda langenud va-rast. Ta näis aktiveeruvat tööpoolest Lõnnroti Tartus-käi-gu järel. Pele siis vaid G. Blumbergilt lähtunud kõnepruuk,

et Faehlmann suutis aiuult väikese osa saadaolevast aines-
tikust kirja panna. Usaldades oma suurepärast mälu, ei kii-
rustanud ülestähenduste lisamisega senistele (32).

Laiemas haardes jätkas seda teemat sama 1839. a. ok-
toobris G. J. Schultz-Bertram, kes äsja Soomest saabununa
tõi kaasa Seltsile "Kalevala" eksemplari. Mõjuta ei jäänud
tema suunav-julgustavad sõnad: "Mõtelge, millist ülendavat
mõju allasurutud rahvale ärkav teadvus tema ajaloolisest
eksistentsist ja suurusest võib avaldada? Kas ei sünni te-
maga samuti kui kerjusega, kellele äkki üteldakse: sa oled
kuningapoeg! Sest kas näitab mingi muu asi nii vaieldama-
tult ühe rahva ajaloolist tähtsust kui e p o p ö a oma-
mine." Rahvalooming tuleb asetada inimesoo tähelepandavama-
te vaimusünnituste ritta (33). Selliseid mõttekäike võis
Schultz kuulda Soomeski. Ta pöördub kõnepuldil seltsi liik-
mete poole sooviga:

"Kuidas peab nüüd meie selts ühe täisealiseks kuulu-
tatud, pärisorjusest vabastatud ja ometi oma mittetäisea-
lisuse koorma all edasi ägava rahva valgustamist ja vaim-
set taassünni kõige jõudsamini edendama? Ma arvan, kahe as-
ja läbi: anname rahvale eepose ja ajaloo. ja kõik on või-
detud! Teise jaoks on materjali küllalt, esimese jaoks ko-
gum veel." Ta andis seltsile üle ka omapoolse lisamater-
jali. Veel rohkem: ta organiseeris ka Kalevipoja tegevuse-
ga seotud kohtade maalimist. Kaheksa Kalevipoja-teemalist
Schlateri maali andis ta seltsile üle (34). See Schultzi
materjal on säilinud ja ka trükitud.

Schultzi sõnavõtt meenutab sisult Gottlundi artiklit
1817. aastast. Tema sõnavõtt mõjutas kahtlemata Faehlmanni,
ainult tema "Kalevipoeg" ei oleks vist tulnud eesti-, vaid
saksakeelne. Juhuslikult ÜKS-i materjalide hulgast ilmsiks
tulnud kaks saksakeelset laulukatket terminus ante quem
1844 Vanemoisest viivad M. Lepiku järeldusele, et Faehl-
mann oleks "Kalevipoja" kirjutanud saksakeelses vilejalg-
ses trohheuses, muistendite sarnaselt "tutvustus- ja pro-
pagandateosena" (34). Aga siiski - kas ka pärast kokkusa-
mist Lõnnrotiga?

Kui "Kalevala" keskendav idee oli ühenduses Sompoga,
mis kujunes selleks siis "Kalevipojas" kui eeposes? ~~Ida~~
toodud materjalides viitab Schultz-Bertram vanadele eepos-
tele ning käsitleb ka teose keskendavat ideed - mõõgane-
dust. Nii nagu Achilleus oli haavatav ainult kannast, Si-

gurd ainult õlast, nii võib Kalevipoeg ainult oma mõõga läbi otsa leida. Saatuse tume jõud paneb end maksma, ja kangelane lunastab seega oma süüteod (35). Saatuse ideest kõneleb ka Kreutzwald: sellesama mõõga läbi peab kangelane surma saama, miska ta ilmsüüta verd oli valanud (36).

Faehlmann püüdis koondada siis kõik, nii kohalikud andmed ja äratused kui ka Kalevala allikaist tulenevad. Kreutzwald iseloomustab Faehlmanni ja näitab, kui võrd huvi ja tähelepanuga jälgis ta kõike ümbritsevat: "Nii oli ta alati oleviku teaduslike liikumistega kursis ja võttis elavalt osa kõigest, mis uusaeg huvitavat pakkus." Folkloristlik tegevus oli üks ala, mille kaudu tema nime kuulsus levis üle kodumaa piiride (37). Tähelepanav on ka Eiseni hinnang: "Ei oleks Faehlmann eeltööd teinud, oleks Kreutzwaldist vaevalt saanud "Kalevipoja" looja" (38).

3. Kirjanduslik looming või pseudomütoloogia? Faehlmanni muistendiaimestikus on kaks täiesti iseseisvat poolt: ehtne rahvatraditsioon, küll ehk mõningate stiilikohendustega, teiseks kaheksa müütilist muistendit, avaldatud 1840-1852. Tema 1839. a. ettekandes on tegemist ehtsa rahvaloomuga. Müütiliste muistendite kohta on õlgu kehitatud nende sünniajast alates. Kirjades Elmgrenile Soomes nimetab Lönnrot neid moonutusteks (39). Seda tema isiklikku loomingut püüti võtta ehtsa rahvaloominguna, on loodud aga Gananderi "Mythologia Fennica", ehtsa eesti rahvaluule ja autori isikliku fantaasia alusel. Tundub siiski ka mainitu kõrval mõningaid Kalevala motiive. Faehlmann seostab need müüdid teemaatilisel Tartu ümbrusega, juttude päritolukohana annab ta aga oma lapsekodu ümbruse, siis Koeru kihelkonna Järva-maal, vihjab ka Koeru Viru-poolsele naabrusele (Väike-Maarja). See on tõepoolest Kalevipoja-muistendite intensiivse kasutamise ala. Ja kust mujalt tema ehtsad muistendidki pärinevad! Kalevipoja tuhandeaastase eluea vastu saab vaevalt olla vaidlemisi. Nõnda umbes võiks kujutleda Faehlmanni arvates selle kangelase, aga ka müütiliste muistendite kangelaste eluiga. Nii on see motiivistik vertikaalses liinis rännanud isalt pojale nende sünnist kuni kirjapanekuni, läbi pikkade orjusesajandite. Autor püüab nende juttude kaudu näidata, et raske aeg pole inimesi suutnud muuta tuim-tundetuteks olenditaks. Põhjaeestlane teab, ütleb Faehlmann, et vallutaja sakslane on tema vabaduse ja õnne riisunud, ja nüüd on isade viha rõhujate vastu kandunud järelepõlvedele. Kiri-

knusundki on paljn rahva vaimnvara hävitannd. Orjaetatnd eestlaselt võeti kõik, talle jäeti ükenes orja tnnns - keel. Aga just sellega jäid ka laulnd ja jntnd. Viimaste keel on nii väljendusriikas ja õrn, et saksa keelgi selleni vaevalt küünib (40). Faehlmanni kogn sellealane kirjandns peab naaberrahvastele ja eestlaste kuldse aja hävitajaile teatama, et eestlased pole neist kaugeltki väiksemate leomisvõimetega. Eesti keelt mitemõistjate jaoks kirjataski ta oma romantilises stiilis nüüdid saksa keeles.

Heed on Faehlmanni müütide sissejuhatnse olulisemad mõtted: rahvas, kellel on veel selliseid jutte, on kultuurne, väärrib teistegi rahvaste lugupidamist. Siin on siis tegemist kirjanduslikn loomingnga, mis ajapikkn sai alseks pseudomütoloogiale.

Millist teed "Kalevala" mõjnd Faehlmannini jõndsid, ja kas neid mõjusid ongi nii paljn, kui Eiseu leiab? Knst võttis Faehlmann Eesti tundmata Kalevala kohanimed (Kaljove, Kaleva, Kaljuvald)? Nimi Kalevala on siirdunnd ka "Kalevi-pojasse" (I 62). Nabvaloomingu kangelasi otsis asjatult ka Kr. J. Peterson, arvas siis, et näit. kunagi tuntud tegelane Väinämöinen on ununenud ning asendunnd nimetusega laulev talupoeg (alla vend) (41). Hiljem lisab ta: rasketel sõja-aegadel kadusid laastatud naal jumalate nimed (ta peab Väinämöist jumalaks). Jäi üks - jumal (42).

Muistendis "Loomine" Vanaisa kõrgel taevas loob endale abilised ja nõuandjad kalevid, kellest vanem Vanemuine tuli ilnale hallide juuste ja habemega. Tark nõuandja, laulja ning luuleja, meenutab mitmetigi oma eeskuju "Kalevala" Väinämöist, osalt Gananderilgi olemas. Laulev ja kanneldav kangelane, kelle jalajälgedes tärkavad lilled, tõusevad pünd, okstel laulvad linnud. Meenub eesti rahvalüürika rändmotiiv "Fuud ja linnud". "Kalevala" Pellervoinen (Peko) seemendab puud, Väinämöinen rajab põllunduse, linnude nõuandel õpib aletki põletama (II runo, v-d 250 jj.).

Ka "Vanemuise kosjaskäigu" loomisel tunneb Eiseu "Kalevala" mõjusid (43). Hoidumine vanamehest kosilase eest on sisult sama, ainult Väinämöisel on üks kositav, Vanemuisel valikuliselt kolm. "Kalevala" Aino nimetab nutu põhjuseks, et ta on antud "turvakse tudisevalle" (IV runo, v. 241). Eesti abielulüürikas leidub motiiv "Vanale mehele", millesse kuulub vähemalt kümme laulutüüpi, peamõte: "Mis vanasta, mis purusta, mis on abi armetust, küljesooja kõõgardist"

(Põltsamaa). Faehlmanni tekstis ilmub peategelane kolme neiu ette, kellest viimane pisarsilmil tõrjub kosijat: "Vanake, ära patusta nooruse vastu, mul on juba noor ja silvakaas peiu, ära sega meie armastust!" Kosjamõtted jätnud Vanemuine tõmbub üksindusse, millest Faehlmann kujundab mõjusa pildi. Eakas kangelane nutab räägumunasuurusi **e n e s e h a l e t - s u s p i s a r a i d**, tuma kannel lõdval käsivarrel, suu sajatab: "Oh vanadus, vanadus, noorust ei asenda ükski tarkus!" Tunneb siis rõõmu ja rahuldust leidlapsest.

"Vanemuise laulu" **m u u s i k a e l a m u s p i s a - r a t e** voolamine ei tulene siiski "Kalevalast", nagu arvab Eisen, vaid Gananderilt (Vt. Beitr. XIV, lk. 25 - 26). Seal leiduvad ka värsid, milles kõneldakse pisarate tungimisest läbi kuue kuue ja seitsme särgi. Muidugi ei tule kõnnesse ka eesti tuttav rändmotiiv "Pisarate veeremine". Osa "Vanemuise laulu" moodustab seletusmuistendi: kuidas linnud, loomad, pund, vesi ja tuul, lõpuks inimene, said oma hääliitsused.

Vanemuine labkub Vanaisa eluhoonetesse laulma. Selline lõpp meenutab küll Väinämõise lahkumist. Kunstmuistendi lõpplause kõlab: "Ka ta ise tuleb ükskord tagasi, kui õnnesilm jälle neil nurmedel viibib." Selle mõttekäigu on Kreutzwald asetanud "Kalevipoja" lõppu. Kalevipoeg tuleb koju oma lastele õnne tooma.

"Vanemuise lahkumise" virgutavaks eeskujuks on Väinämõise lahkumine. Kui Virokannos ristib Marjatta poja Karjala kuningaks, "kaiken vallon vartijaksi", lahkub Väinämöinen ristiusu võimleppäasu eest lootuses, et teda ehk kunagi veel vajatakse. Soomele jätab ta laulu ja kandle (44).

Vanemuise peletab labane sortsineiu, lauldes lüroepilist "Suisa sund". Kas ka Vanemuine tuleb kord tagasi? Pildilikust koosviibimisest tuli osa võtma ka Kalevipoeg. Kas nüüd algab tema ajastu? Siin näikse siiski vastuolu eelkõnelduga.

Nõnda sidus Faehlmann rahvaloomingulised ained isiklikus loomingus, mis avaldas mõju ka kunstluulele. Kreutzwaldi "Mu laul" kõneleb Vanemuise tagasitulekust, Mihkel Veske "Eesti laul" Vanemuise kandlest, Kuhlbarši "Vanemuine" paneb laulukangelase kannelt lõõma. Motiive on kandunud ka muusikasse, kujutavasse kunsti, teatrisse, ühiskondlikku elu. Teater Tartus kannab Faehlmanni loodud laulujumala **V a n e m u i s e** nime.

Faehlmanni ilukirjanduelik looming muutus pseudonüto-
loogiaks siis, kui seda hakati võtma rahvanütoloogia pähe.
Tšepoolest ka Faehlmanni enda kommentaaridena mõjuvad osad
(näit. algus) võleid sugereerida lugejat pidama kirjutatud
folklooriks. Ja kui palju kirjanduses üldse on kasutatud
väljamõeldud olukordi, mõtteid ning tegelasi.

4. Lõnnroti eesti informatsioonis. Soome kontaktide
uuesti elavnemine ja M. J. Eiseini, M. Lippu, J. Bergmanni jt.
Soomes käik 1881. a., Eiseini ka veel 1882, tõi peale tut-
vuste ja tutvumiste "Kalevala" ja selle kohaliku õhustikuga
vajaduse ligineda ka eepose autorile, tutvustada teda meie
lugejale. Tekkis väljaanne "Tähtsad mehed" (1882), mille
teises vihikus leiduvad L. Runebergi ja E. Lõnnroti lühi-
biograafiad. Üliõpilaste kaudu hoogustus siia 1881. a. meie
väikesearvulise kultuuritegelaste huvi soome kultuuri ja kir-
janduse vastu, erilise tähelepanu osaliseks sai siia ka "Ka-
levala". Kirjutati eeposest ja selle loojast, kõneldi eepo-
se lugejale kättesaadavaks tegemise vajadusest tõlkimise
kaudu. 1882 pühitseti Lõnnroti 80. sünnipäeva, mille tõi sõ-
navõtte ja kirjutusi, nagu ka tema surm järgmisel aastal.
Surma puhul ilmus veel kaks mälestusluuletust (A. Reinval-
dilt ja P. Jakobsonilt). Sisuka Lõnnroti-tutvustuse avaldam
1910. aastal M. Lipp, kes esmakordselt mil lugejaskonnale
kirjeldas Kalevala laulikuid Arhippa ja Mihkali Perttune-
ni. Sellal polnud ju veel harjutud laulikuid eriti arvesta-
ma. Lõnnrot tõi ka andmeid väheste oma laulikute kohta. Pi-
kemalt käsitles "Kalevala" loojat veel H. J. Eisein 1923. a.
1931. a. kirjutas Aino Suits Lõnnroti suhetest Faehlmanni-
ga. Artiklites rõhutatakse Lõnnroti-poolset vaimset mõju meie
teadlastesse, mille tulmusena intensiivistus rahvaluule ko-
gumine ja publitseerimine Bestis. Seda alates juba H. Neu-
sist, kes näib oland hästi kursis Vana "Kalevala", "Kante-
letare" ning Arvidssoni soome rahvaluule koguga. Neusi an-
toloogia eessõna ja kommentaarid viitavad tihti mainitud
teostele (45).

Mahukam on O. A. Kallio "Elias Lõnnrot. Soome
rahvuskultuuri rajaja". Tõlkija A. Palm täiendas teost vaja-
like andmetega. Kasutajale avaneb selge pilt Soome omaaeg-
seist oludest, laulude loojaist, kogujaist, publitseerijaist
ja tõõtlejaist, alates H. G. Porthanist. Järgneb Z. Topeli-
us karjala runode kogu ja ning Lõnnrotile äratuse ja tõuke
andja siirdumiseks Viena-Karjalasse, rikkalikale lauluma-

le, B. v. Beckeriet kui Lõnnroti magistritöö juhendajast, samati kogumiatööle ergutajast. Becker on ka esimene variantide tervikku sulataja, piirdudes üksnes Väinämöise teemaga. Mis Beckeril jäi pooleli, selle viis lõpule Lõnnrot, tema andekas õpilane.

5. Lõnnrot Eesti. Seda teemat on käsitlenud prof. L. Kettunen, prof. M. J. Eisen, lektor Aino Suits ja veel mõned. Materjali selleks pakub mõnevõrra külalise kirjavahetuse kaasaegsetega, millest osa on avaldatud tema matkamaterjalide väljaandes. Sellest ilmne hiljuti juba teine trükk (46). Vajalikku lisa pakub A. Anttila monograafia (47).

Ühel jaunikan päeval ilmus Lõnnrot laeval Tallinna; peatns linnas mõne päeva, seadis siis sammud Kuusalusse, et värske eesti keele grammatika autoriga, E. Ahrensiga vestelda eesti keele teemal. Õigupoolest eesti keele teoreetilise ning praktilise õppimise eesmärgil ta Eesti matka ette võttiski. Pastoraadia pani ta häämastuma pastor Ahrensi, kes märkas Lõnnroti mnnde kaasaavõetud raamatute hulgas ka tema poolt Soome Kirjanduse Seltsile kingitud oma grammatika eksemplari. Peatus kujunes lühiajaliseks, sest Ahrens pidi sõitma Tallinna. Lõnnrot võttis siis suuna Tartu poole, peatus Koerue (48) poolteist nädalat (49).

Tartus lootis ta kasutada eesti keele alal õpetatud Eesti Seltsim kogutud materjale, tutvuda eesti kultuuri ja ühiskondlike oludega, muidugi ka rahvaga otsekontaktis keelt õppida. Angutis ja septembris toimus ka sellesisuline pikem matk Lõnnroti-Eestisse, mille käigus külastas põgusalt ka Kreutsmaldi Võrue. Kirjavahetusest Soome kultuuritegelastega avaneb kujukas pilt õpetatud Eesti Seltsi tegevusest, eesti kultuuritegelasteet ja talurahva elust. Talurahva ja mõianike vahakõrdaes rabab teda mõisnike ebainimlik suhtumine talurahvaase. Võõrastelabkust ja vastutulelikkust kohatas ta kiriklates. Eesti talurahva elu näib talle kehvem kui Soome torparitel. Kajaad on viletsad. Joomine on nagu ainus, millest võib rõõmu ja pingest vabanemist leida (50). Seejuures mõianikud elavad jõukalt, koguni lajutavalt. Kui aga talupoeg parandab oma majapidamist, tõstetakse renti; kui kahapidaja ei nõustm, peab ta minema (51). Õpetlane viibis siin äldme muntal ajal, sest ka 1841. a. teise Pühajärve sõja järeldpinged polnud veel rahunenud. Algasid väljarändamised. Eesti kohta oli Lõnnrotil andmeid ka varasemast ajast. Teda peeti Soomes oma aja pariaaks eesti keele tundjaks. Mõ-

nevõrra kontakti oli tal ka eesti rahvaluulega. 1843. a. ilmunud raamatus "Suomen kansan arvoituksia" leidub lisaks 135 eesti mõistatust. Samuti tundis ta ka mõne OESI liikme tegevust (Faehlmann).

Lõnnroti ja Faehlmanni suhted kujunesid eriti sõbralikeks. Mõlemate käsitlusobjektid olid eriti ligidased, ja tegusa isikuna kujunes ta Lõnnrotile vastuvõetavamaks kabinetikust Kreutzwaldist. Seepärast oli kontakt viimasega ka ootamatult põgus. Võrru jõudnud, käis Lõnnrot küll Kreutzwaldi kodus, peatus aga 23. - 25. septembrini pastor Kolbe kodus. 24. septembril viibis ta Kreutzwaldi juures paar tundi. "Mis vaese mehe vara iganes pakkuda suudab, seda oleksin ma temaga jaganud, aga kütkega ei võinud ma teda kinni pidada," ahastab Kreutzwald (52). Ka viljakas kirjavahetus jäi sündimata.

Faehlmanni surmast 1850. a. oli Lõnnrot eriti rabatud kui oma sõbra kaotusest, aga ka korvamatust kaotusest eesti kultuurile.

Milliseid teaduslikke probleeme võisid nad küllalt pika kokkupuute jooksul Tartus arutada? Teada on eesti ja soome rahvalaulu prosoodia küsimus, millega Faehlmann oli 1840. a. esinenud OESis, et väärata arvamusi, nagu oleks eesti keel mannetu alliteratsioonil ja värsimõõdu seisukohalt. Kreutzwald väidab end säärase väärväidete tõrjeks Faehlmanni müüdid valanudki regilaulu vormi "Alg-Kalevipojas" (53). Faehlmann otsustas küsimusse põhjalikumalt süveneda. Omapoolse abi korras lubas Lõnnrot Renvalli artikli soome prosoodia kohta tõlkida saksa keelde ja lähetada Faehlmannile. Saadeti tuligi, tõlke lõppu lisatud märkus, et kogu käsitlus baseeruvad psalmiluulel ja olevat nagu kogu selline luule "lauter Dreck". Küllap ehk Tartus saadud tõlke mõjul avaldas Lõnnrot 1845. a. ajakirjas "Suomi" "Koksita suomalaisessa laulannossa" (54).

Suhted OESiga kujunesid Lõnnrotil eriti sõbralikeks. 1844. a. sügisel valiti ta OESI auliikmeks. OES ja Eesti-maa Kirjanduslik Ühing Tallinnas tegelesid "Kalevalaga" intensiivselt. 24. junni koosolekul kõneldi teoksil olevast meetrikalisest "Kalevala" tõlkest saksa keelde. Juttu saab olla vaid Schiefneri tõlkest, mis ilmus 1852. a. ja kujunes üheks "Kalevipoja" ilmumise kiirendajaks. 18. jaanuaril 1851 tuli seltsile Lõnnrotilt kiri Kreutzwaldile vajalike andmetega Kalevipoja kohta (55).

Üleandeeeee andumusega sukelldunud Kreutzwaldi töö kandis vilja. 1853. a. lõpus valmis tal OESi juhtkonna arvates "Kalevalale" võrdväärse "Kalevipoja" käsikiri, mille küll tsensori pliiats kolmeks aastaks seisma pani. Selle aja jooksul tegi autor hulga kasulikke parandusi ja täiendusi. Teos ilmus vihkude kaupa 1857 - 1861 lõplikus versioonis ilma tsensorikärbeteta kui teaduslik tekstikogu. Eepose kiiremale teoks saamisele aitas kindlasti kaasa Lõnnroti Tartusviibimine.

Lõnnrot ise tavatses oma Eestis käigust kirja panna teada ennast kõige rohkem huvitava. Märkimist väärivad viimastel aegadel ilmunud kaks lisa pakkuvat kirjutust (56).

6. Eesti osa "Kalevalas". Hinnang eesti rahvalaulule oli Soomes veel möödunud sajandi viimase veerandini küllalt negatiivne. Ahlqvist pidas seda lahjaks, põhjuseks selleks sajanditepikkune pärisorjus, mis ei võimaldanud kunstiküpsel laulul välja kujuneda. Karjalaste laulu peeti "vägevalt voogavaks", ingerlaste oma kõlavaks, luuleliseks, vadjalaste luulet nõrgaks, vaevaliseks (57). Küllap oli põhjuseks aine vähene tundmine, mis võis piirduda Neusi kolmeviahikulise antoloogiaga. Selline suhtumine püsis kaua eestigi intelligentsis. "Kalevipoja" ilmumine ei suutnud õiglasemat otsust välja kutsuda. Olukord muutus kardinaalselt Hurda kogumistöö tulemuste selgumisega Eesti Kirjameeste Seltsis. Eesti ainestiku tähtsust soome-eesti rahvalaulu uurimisel rõhutas O. Donner teoses "Kalevipoeg jumalaistarulliselt ja historialliselt kannalta" (1866). Eesti rahvalaulu tundis siis vist küll kõige paremini O. A. F. Lõnnbohm-Mustonen, kes Eesti Läänemere saartel rahvaluulet kogus ja saadud materjalist vihukese trükki pani. Tema otsuse järgipõlnevat "Kalevala" laulud Eestist (58), aga hiljem lisas - "laulusi on tõesti ka ümberpöördud teed tulnud" (59), nii siis võimalikuks peetud mõlemad levimissuunad. Eesti laulude vastu oli tähelepanelikuks tehtud ka prof. Julius Krohn, kes hakkas jälgima Hurda originaalkogusid. Ta saatis oma poja Kaarle 1883. a. Tartusse, hiljem ka Hurda juurde Peterburisse katalogiseerima ja kopeerima Kalevala lüroepikaga kokkulangevaid laule. Saadud andmed veensid Julius Krohni eesti rahvalaulude kõrges kunstiväärtuses (60). Kaarle Krohni summeeriva hinnangu järgi pakuvad eesti varilandid uurijale võrratut materjali oma hulgalt, aga ka esindavad nad

eesti keelepiirkonna kõiki laulualasid ja -tüüpe. Eesti laulude enamik on tekkinud samal maal, mistõttu tulemuslikud ning põhjalikud uurimused on võimalikud juba eesti keele piirides. Rahvalauludel pole ühist kodu ega ühist tekkeage. Levik ei toimu siis ka ainult ühes suunas. Järelikult: iga laulu tuleb kõiki variante arvestades omaette uurida (61), Kalevala laulude uurimine arendaski silmapaistvalt edasi ka rahvalaulude uurimise meetodit (62).

Esialgne vaatlus tunnistas liigemale pooled Kalevala lauludest tekkel eestipoolseiks. Laulude nimistu koos proviisorse analüüsiga avaldas Kaarle Krohn (63). Eestipoolselt käsitles seda küsimust M. J. Eise (64). K. Krohni esinemine kujunes uue probleemi tõstatamiseks läänemeresoome rahvaste regilaulu võrdleva uurimise alal. M. J. Eise kriitilistest seisukohavõttudest on mõndagi tänapäevani arvestatavat. Näit. lükkab ta oma uurimiskogemuste alusel tagasi Krohni postulaadi, mis oli juba uurijaid eksitanudki, nagu püsiksid laulud oma tekkepaigas originaalkujul, vastaksid arhetüübile, "kodumaa õhk konserveerib", nagu poeetiliselt sõnastati (65). Milline on tegelik olukord, kuidas levimisel tekivad muutused kuni uute tüüpide vormimiseni, seda tõestab oma uurimustega W. Anderson (66). Milliseid suuri muutusi suuline luule aegruumis läbi elab, seda näitab ka O. Kalda uurimus Aino saatuse kohta "Kalevalas". Aino laulu lähteks peab uurija eesti korduslaulu "Ented riisunud" (67). Leidub veelgi eesti lüroepikat, mida Krohn ei avastanud. Ilmatari tuhurvaevused peegelduvad ka eesti nurganaiselaulus. Eestlastelt pärineb ka lüüriliste laulude tüüpe, eriti tavandilüürikat, mis oma kaleidoskoopiliste muutetega nõuab uurijalt eriti täpset aine ja olustiku ning peühholoogia tundmist. Veel paar näidet. Kotkas aitab Väinämöist hädast tänuks kase kasvamajätmise eest (VII runo). Eesti regilüürikas leidub rändmotiiv "Ladvad lindudele". Pisarate veeremine" on leidnud kasutamist mitmetes situatsioonides, alates pulma- ja muudest lahkumislauludest. "Kalevalas" Väinämöise kandlemäng paneb mängija enese pisarad veerema, ja sõtkas toob välja veest pärliteks muutunud pisarad.

7. "Kalevala" tõlkimine. Keelelisi raskusi soome keelest eesti keelde ülekandmisel loodeti kergesti võita. Ka eeskujuteose mõtteviisi peeti eestlasele ligidaseks, üht juurt eesti ja soome laulutraditsioonide leidub rehkesti

kooskõlalist, ligemale pool "Kalevala" lüroepikast on eestipoolse tekkega.

Siiski on tõlkijal vaja teada, milline on regilaulu sisu ja vormi ühtsus, eriti vorm. Tabavalt iseloomustab seda Rino Leino:

"Mõni arvab, et Kalevala värsivorm on kerge. Tõeliselt on see kõigist raskem. See nõuab erakordselt palju läbielamist, et isikupärane toon pääseks selles kuuldavale selle eri nüanssides. Aga see sobib just kõige paremini soome keele ja soome rahva loomusega. Kalevala neljajalgne runovärs on aastatubandete arenemise ja kogemuste lihvunud produkt. See on võimeline tõlgitsema niihästi ergalt värelevat hetkenägemust, samuti kui salajast meelelist kirge, mis asetseb soome loomuses selle kõige sügavama lasumina ja mis on purskunud esile näit. soome loitsudes niisuguse jõuga, niisuguse samaanliku raevuga, et sellele ei ole leida võrdset ühegi teise maa luules" (68). Õeldu kehtib ka eesti regilaulu kohta. Tõlkepraktikast tulenevaid tähelepanekuid vahendab A. Annist. Sellest hiljem.

1839. a. alustas Õpetatud Eesti Seltsi liige N. Mühlberg (1810 - 1854) "Kalevala" eestistamist. Ta oli Tartus gümnaasiumi- ja ülikoolihariduse omandanud filoloog, mitme keele hea tundja. Temalt ilmus osake esimest runo eesti- ja saksakeelses tõlkes ÕESI Toimetustes I (1840). Lisatud on ka Helsingi teaduste kandidaadi H. J. Holmbergi koostatud eepose sisukokkuvõte. 4. juunil 1841 esines ÕESIS "Kalevala"-sisulise ettekandega ja tõlkenäidistega Tartu ülikooli klassikalise filoloogia kateedri juhataja prof. Ludwig Preller. Kui arvestada ÕESI intensiivset tegevust "Kalevala" tutvustamisel oma koosolekuil (1840, 1841), peaks saama selgeks, kuidas omandas Faehlmann laiemad teadmised eepose sisust, mille mõningaid motive ta kasutas oma müütide loomisel, motive, mida ta Gananderi teosest leida ei võinud.

Kirjanduslik tegevus Soomes huvitas Kreutzwaldi-järgset eesti üliõpilaste põlvkonda. Kontakti saadi 1880. a. Tallinna laulupidul, millest osa võtsid ka kolm soome teadlast, kellest noor lingvist O. A. F. Lönnbohm-Mustonen kutsus meie üliõpilasi osalema Soome Kirjanduse Seltsi 50 a. juubelist järgmisel aastal Helsingis. Delegatsioon koosseisu pääsesid ka M. Lipp, J. Bergmann ja M. J. Eisen (69). Eisenist kujuneski "Kalevala" tõlkija, milleks ta sai otsustavaid tõukeid just mainitud Soomes-käigul, Sisukam külastus järgnes

1882. a. (70). Eisenil võimaldati tutvuda nii eepose, selle ainestiku ja üldise olustikuga. Ta kuulas ka J. Krohni ettekannet "Soome ja eesti lauludest keskajal". Esmakordselt vihjas J. Krohn siin eesti regilaulude sidemeile "Kalevala" lauludega. Soomepoolset ergutust ja julgustust saanud Eisen asuski eepost tõlkima. Aseaineks tõlke valmimiseni sai eepose sisu ümberjutustus (R. Hertzbergi järgi) "Vaike Kalevala" 1883. a.

Kergesti süttiv teoorõõmus Eisen alustas tõlkimist kohe. Juba 1882 trükiti esimene katse "Meelejahutajas". Tõlkekatskeid ilmue siitpeale albumites ja kalendrites, kõige pikem järk "Isamaa kalendris" 1890: "Võitlemine valguse pärast" (47., 48., 49. runo). Esimene pool eepost jõudis kasutajani 1891, teine 1898. Vajadus otstarbekate kommentaaride järele pole kustunud tänapäevani, kuigi iga väljaande juures on järeleõnu ja mõistete selgitusi ja viimati veel ka Annisti küllalt täiuslik "'Kalevala" kui kmmstitees" (1970).

Eisen tõlkijana arvestas avalikku kriitikat kui ka akadeemilistes seltsides väljendatud kriitilisi sõnavõtte. Veel ideaalsest kauge teine trükk tuli 1912 ja 1921 ning kolmas 1926. Kriitika teravik suunati värsimõõdu sbaõige kasutamise ja sõnastuse vähese piltlikkuse vastu (A. Annist jt.). Ometi oli Eisen see, kas eepose vahendamiseks eesti lugejale oli sel ajal küll ainuvõimeline. Saavutus, mida ka A. Annist(st) tunnustab: Eesti rahvas on nelja aastakümne jooksul oma tutvuse "Kalevalaga" saanud Eisenilt (71).

Juba kindlamate printsiipide järgi asne eepost tõlkima luuletaja Villem Ridala. Ridala ja Aaviku tegevuse tulemusena on rahvaluule puhtkunstiline külg, värsimõõt, ka sõnastus suurema tähelepanu objektiks kujunenud. Ridala üks eesmärke oli kvantiteerivat värsimõõtu, nagu see on soome runos, järjekindlalt rakendada (72). Oli vaja arvestada sõnastuse omapära, eriti arhaisme. Eesti sõnade lühendamise tõttu on regilaulu vormi kasutamine siin raskem kui soome tekstis, pealegi on eesti keeles lühikese esisilbiga sõnade hulik suurem kui soome keeles.

Ridala piirdus põneva osaga eeposest, avaldas ainult runod XXXI - XXXVI eriväljaandes "Kullervo. Ingulan Kalevalast" (Tartu 1921). Osa tõlgitust on jäänudki käsikirja. Annisti hinnangu järgi on see "kõige paremini väljatõõtet pärl, mis on Kalevalas üldse".

Oma kriitilises sõnavõtus on Annist samal seisukohal

Mine Lminoga (73). Ridala tõõd tunnustades lisab ta rea kriitilisele märkusele. Ei tohi lüüa segamini vanimaid ja kõige uumeid, koguni kirjakeelseid vorme. Ärgu liialdatagu ka arhaismidega, lähtutagu ikka otstarbekuse ja ilu nõudeist. Ei ole vaja pingutada üle possessiivsufiksile ega ü-harmooniaga. Ärgu kasutatagu ka liigselt uusi sõnu.

Täielikult ei rahulda Annistit kumbki tõlge. Põhjendatud on tema üldine järeldus: tuleviku tõlkimise aluseks jäägu siiski Ridala valitud tee (74). See on omasem spetsiaalsama esteetilise meelega ja keelelise haridusega lugejaskonnale (75).

A. Annist oma kirjutistes arutleb veelgi, mida tõlkijal vaja arvestada. Pole ükskõik, millist mõju pakutav vastuvõtjasse avaldab. Tänapäevainimese arusaamad on ju kaugenunud mineviku rahvakultuurist. Kahekümneandis aastais käibis seisukoht: rahvalaulus jääb ka aja kaugenedes püsima selle omasugune ilu, mis püsib nagu looduski. Ongi ju laul osaka loodusest, tekkinud ja elujõu ammutanud jahi- ja kalaretkedel, põllul ja koduste keskel, tekst koos primitiivse meloodia ning teatraalsusega (J. Aavik, A. Annist).

Rahvalunletekstide tõlkija peab olema filoloog, etnoloog, rahvapsühholoog ja folklorist. Temas peab olema ka hma hulga luuletaja intuitsiooni, et tõlgitavasse sisse tunda ja õiget sõna leida õigele kohale (76).

Arvustaja asus nüüd ise oma põhimõtteid tõlkimisel rakendada. Silmapaistva saavutusena ilmus 1939. aastal A. Annisti tõlge A. Gallen-Kallela illustratsioonidega, saatesõna ja heade pärisnimede ja sõnade seletuste, keeleliste märkuste ja loitsude nimistuga. Kriitika leidis tõlke liginevat alustekstile. Annist tunnustab kvantiteedireegleid. Võrrelnud tõlget alusteksti, Eiseni ja Ridala tõlkega peab kriitik väljaannet kõigist parimaks, ja väljaannet ennast "Ilusaimaks eesti raamatuks" ja kindlasti ka ilusaimaks ning täpsesaks "Kalevala" tõlkeks üldse (77). 1959. a. tuli uus, parandatud trükk, uusi andmeid sisaldava järelsõnaga.

8. Seda ja teist. "Kalevala", õigupoolest Lõnnroti sõjad avalduvad laiemaltki. Ühe näitena mainitagu O. A. Väisäneni soomendatud valikut eesti rahvalaule 1924. a. kogus "Heimekaanel I". Ta on märgatud püüdnud likvideerimiseks variantide liitmisega laulutekste tervikuks kujundanud (sulatanud), pidades silmas värsireegleid ja keeletarvitust.

Esmakordeelt eeti laulupraktikas kasutaa variantide sulatamist J. Hurt "Ilulaulu" ja "Kalmuneiu" loomisel.

Teadusliku, topograafilis-tüpoloogilisel printeibilil koostatava, kõiki tekete eisaldava "Vana Kandle" kõrvale ka-
vatees dr. Jakob Hurt rajada sama pealkirja all teine, "Kan-
teletare" eeskujul koostatud antoloogia, millele oleks koo-
datud "ilulugemiseks" (kunstielamuste vahendamiseks) täies-
ti muutmata kirjapanekuga või variantide abil terviklks sa-
latatud tekstid, nagu tegi seda ka Lõnnrot "Kalevalas".
1906. a. ilmus Hurda selliselt töödeldud kaks setu lüroee-
pulist laulu - "Ilulaul" ja ballaad "Kalmuneiu" (78). Need
on esimesed Lõnnroti meetodil töödeldud eesti regilaulud.
Sellise töötlemisviisi vasta oponeerisid kohe V. Reiman (79)
ja Kristjan Raud (80). Ritaval seisukohal asus muidugi ka
Kaarle Krohn, kes nõudis kõigepealt arhetüübi rekonstrueeri-
mist. Krohn publitseeris ise kaks köidet rekonstrueeritud
arhetüübiga laulukogu (81).

Juba Kreutswald pidaa õigustatuks ilmse vajaduse korral paljudest variantidest valida parim ning sellest pundused kõrvaldada (82).

Omaette vaatlust nõuavad V. Ridala, G. Suitsu ja A. Amnisti poeemid. Värsivõrdluse andmeil näikse kõige vähem autoripoolseid värse Suitsu poeemis. Kreutswaldi mainasjutt "Kuuvalgel vihtlejad neitsid" ümberlunlendus Kalevala-värsis on J. Aaviku poeem "Õõ saladused" (83).

Variantide alusel tekstide täiendamise meetodit kasutas ka vene silmapaistev folklorist P. Kirejevski (1808 - 1856), kes kogus palju laule ja avaldas neid parandatult. Ta tõlgitses iga laulu paljusid variante mingi arvestatava moonutatud osadeks. Lõnnroiti mõjudest ei saa olla kõnet.

Tekstide täiendamise laad on igal autoril isikupärane. Seda keerukat nähtust iseloomustab E. Kubjas oma artikliga "Rahvaluulele kohta esteetilises kultuuris" (84). Tõenäoliselt tekstid ei saa olla rahvalaulu uurimise allikaks.

"Kalevala" 100. juubelipäeva puhul 1935 avaldasid Õpetatud Eesti Selts ja Eesti Rahvaluule Arhiiv uurimuste kogu "Kaleviste mailt" vastava pühendusega ja kandlega kaanekunduses. Artiklite autoriteks M. J. Eisen, W. Andermon, E. Päss, E. Normann, L. Põdras, H. Tampere, E. Leengastu, R. Põldmäe, M. Erenberg, R. Viidebaum, G. Ränk, O. Loorits.

Tartu ülikooli junbeliteos oli W. Andersen uurimus
"Studien zur Wortsilbenstatistik der Älteren estnischen

Volkslieder". Töö kirjutamise ajendiks sai pikaajaline vaidlus 1924 - 1930 regilaulu värsimõõdu ja esitusviisi ümber. Autor seab oma uurimise eesmärgiks statistiliselt näidata, kuidas eesti (ja soome) vanades rahvalauludes värssi 8 - 10 silpi sõnadena rühmituvad. Alusmaterjaliks "Vana Kannel" II, võrdluseks "Kalevipoeg".

Selle malli järgi koostas oma magistritöö Aleksandra Aavik: "'Kalevala" sõnasilbistatistiline uurimus" (85). Peatähelepanuobjektiks on soome värsimõõdu ortodoksaalreeglite kasutamine "Kalevalas". Töö moodustab omaette lõigu värsimõõdu uurimise praktikas. Samasugune uurimus regilaulu värsimõõdus loodud poeemide G. Suitsu "Lapse sünd" ja V. Ridala "Toomas ja Mai" kohta, kus ühtlasi selgub ka suhe rahvalauluvärsside ja autorite endi loodud värsside vahel, valmis G. Laugastel 1939 W. Andersoni juures. Sõja tõttu jäi töö ilmunuta.

Kõigi nende tööde autorid on silmas pidanud Kalevala värsistruktuuri.

9. "Kalevala" viidi kooli õpetajate algatusel. C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamat" tõi katkeid "Kalevipojast", P. Org kohendas koolide jaoks ühe "Kalevipoja" väljaande. Reposest arusaamise hõlbustamiseks ilmusid Kreutswaldi enda ja J. Kunderi koostatud proosaümbertjutustused. Selle ealtöö jätkuks oli kerge juurde tuna "Kalevala". Süstemaatilise käsitlemise eest võitlesid N. Andresen ja M. Salak, eriti hoolikalt A. Rau. M. Salaku pedagoogiliselt läbikaalutud brošüür võtab kokku trükkis ilmunud ja vestlusvormis liikunud mõtted (86). Isiklikust praktikast lähtudes viitab autor: "Kalevalata" on võimalatu täielikult mõista ka "Kalevipoega". Õpetajate selleaegne suhtumine on, et eeposte kõrval tuleb õpetada ka regilaulu. Mõtet toetab ka A. Annist (87). Kooli vajadus viis A. Raua kirjandusloolise lugemiku koostamisele, mille 8. klassile ettenähtud köide sisaldab "Kalevala" sisukokkuvõtet ja runode valitud tõlkeid. Kõneldakse ka eestipoolsete ainete olemasolust eeposes.

Lugejat köidab ka pedagoogi-kirjandusteadlase M. Kampmanni (Kampmaa) seisukohavõtt koos sisuka analüüsi ja ise loomutamise ning mõningate võrdlusjoonte tõmbamisega. Kujutlusjõult paigutab Kampmann "Kalevala" kreeka eeposte kõrval. Repose lunlekujutuslik energia avaldub tegelaste karakterite väljatoomises. Selles jätab "Kalevala" kreeka eeposedki seljataha. Homeros piirdub tegelaste paari karakteriomaduse minimisega, "Kalevalas" tegutsevad teravate joonte-

ga piiritletud karakterid. Ei saa Kullervot Joukahaisega ega Ainot Pohjola neiluga ära vahetada. Kujud on joonistatud vastavalt nende karakterile. Kriitika hästi on välja toodud tundesügavusi, vaadatagu või Ilmarise kaeblemist oma naise koida surma puhul ning seda, kuidas emaarmastuse jõulisus ilmneb Lemminkäise ema tegevuses oma poja surnateadet saades (88). Sel artiklil oli suur mõja omaaegsetele pedagogidele. M. Kampmann on oma seisukohtades mõjutanud Hegeli koolkonna filosoofi ja esteetiku P. Th. Fischeri sel ajal palju loetud teosest "Ästhetik" (1846 - 1857).

1930. a. kirjastas "Tõõkool" kooliõpikuks kohandatud "Kalevipoja", mille saatesõna kirjutas Martti Haavio. Selles leidub ka kahe eepose võrdlus. Üigesti märgib autor, et "Kalevipoja" ja "Kalevala" süna eelajalugu on ühine: inglise Kirjanik Th. Percy, inglise-šoti luuletaja J. Macpherson ning saksa literaat ja teadlane J. G. Herder avastasid luule rahva keskel. Nende rajatud uut ajajärku on nimetatud "rahva leidsise ajajärguks". Sel ajal ilmuvad romantilises vaimus toimetatud ajakirjad "Das Inland" ja Lõnnroti "Mehiläinen" pühavad tutvustada esilsade austamievärset loomingu, nagu oli juttu ühenduses Arvidssoniga.

"Kalevipoja" valmimise ja ilaamise tõnkejõuks kujunesid G. H. Schüdlöffeli avaldatud Kalevipoja-muistendite valimik 1836. a. "Inlandis", "Kalevala" ilaamine 1835. Siit sai Faehlmanni oma ettevõtteks tuge.

Haavio võrdleb "Kalevala" "Iliasega", "Kalevipoega" eba-kunstipärasema "Odysseiaga". Aga ikkagi - "Kalevala" lõi soome rahva, "Kalevipoeg" eesti rahva. Mõlema mehe tegevuslaad ja meetodki on kardinaalselt erinevad. Lõnnrot liidab laule tervikuks, Kreutzwald aga koondab mitmesuguseid aineid ühe tegelase ümber ning valab muistendeid ümber lauluks. Nõnda sai "Kalevipojast" mosaiik, "milles on pärleid kui ka telliskivitükke" (89). Tekkisid kunstiluule ja rahvusvahelise kuulsusega rahvaluulekogud.

Arvestades eepose aineid ja koostamisviisi nimetab G. Suits "Kalevipoega" "rahvuslikuks eeposeks" (90). Rahvaeepose au kuulub "Kalevalale".

1935. a. tuli koolides kasutusele J. Aaviku, K. Mihkela jt. koostatud õpik, kus käsitusobjekte, ka "Kalevala", valgustatakse õige aitametahuliselt. Lisatud on ka regilauluvalimik.

Nõukogude Eetie kasutatakse IX klassi õpikuna K. Mihk-
la ja Ü. Tedra õpikut. "Kalevala" nimetatakse seal maailma
kõige rahvalikumaks eeposeks. Nõnda väidab ka A. Annist oma
artiklis.

"Kalevala" teksti paremaks mõistmiseks saavad õpilased
nüüd kasutada M. Haavio ümberjutustust "Kalevala lood" (Ka-
levalan tarinat) Asta Põldmäe tõlkes ja Herald Kelma illust-
ratsioonidega.

"Kalevala" on Tartu Riikliku Ülikooli erikursuste plaan-
is 1946. aastaat eeposte kursuse osana. 1953. a. käis üli-
õpilasgrupp E. Laugaste juhendamisel Põhja-Karjalas Uhtua
ümbruses, kus võimaldus jälgida Kalevala laulude kunagise
aktiivse kasutamise keskkonda ja kirja panna Kalevala lau-
lude veel säilinud tekste. Tekstid on avaldatud TRÜ ja NSVL
TA Karjala filiaali ühisväljaandea "Karjalan kanaan runot"
I (1976).

Mida oodata tulevikult?

A. Annist kinnitab korduvalt: oma kunstiväärtust ei
kaota eepos, ei sure ka selle alus - rahvalaul. "Kalevala"
on meile kättesaadav A. Annisti tõlkes. See on inspireeri-
nud kujutava kunsti meistreid, muusikuid, teatrikirjanikke,
kelle töö tulemusi on võimalik nautida. Rahvaeepos "Kaleva-
laga" kõrvuti seisab rahvuseepos "Kalevipoeg", seegi inspi-
reeris luuletajaid, kujutavaid ja helikunstnikke. Selle sot-
siaalne ülesanne "kerjusest teha kuningapoeg" on ehk täide-
tud.

Ärgem piirdugem üksnes olemasolevaga. "Kalevala" tõu-
kel teoks saanud "Kalevipoeg" pani käima suurejoonelise ees-
ti rahvaluule kogumise, tulemusi on aga veel vähe kasutatud.
On küll regilaulu alusel ilmale saadetud kümme mahukat tea-
duslikku laulukogu, millest "Vana Kandle" jätkamisele on asu-
nud kolm teadusasutust. See on endastmõistagi väärtuslik ja
vajalik jätk eepostele. Uut, edasisammuvat võiks anda uuri-
musliku t88 süvendamine sajanditevanuse regilaulu alal.

K i r j a n d u s

1. Rosenplänter. J.H. Vorrede. - Neiträge, XIV. Parnau, 1822,
lk. X.
2. Gorki. M. Indiviidi purustamine. - Kirjandusest. Tallinn,
1960, lk. 48.

3. Anni(st), A. Kalevipoeg eesti rahvalunles. Tartu, 1934, lk. 173.
4. Anni(st), A. Sealsamas, lk. 172 - 173.
5. Anni(st), A. Sealsamas, lk. 180.
6. Suomen kielen etymologinen sanakirja I: Kaleva.
7. Salminen, V. Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä. - Suomi V:7. Helsinki, 1929, lk. 83 - 84.
8. Suomen kansan vanhat runot V. Helsinki, 1931, lk. 510.
9. Imugaste, B. Kalevi (Kalevipoja) nime esinemisest eesti rahvalauludes. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 5, lk. 278.
10. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust. Tartu, 1924, lk. 58 - 65; Krohn, K. Die Kalevala-Studien I. FF Communications, No 53. Helsinki, 1924, lk. 71; Krohn, K. Kaleva und seine Sippe. - Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX. Helsinki, 1918.
11. Kalevala. Tallinn, 1959, lk. 368; Turunen, A. Kalevalan sanakirja. Helsinki, 1949: Kullervo, Kalervo.
12. Laugaste, E. Hormann, E. Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 69.
13. Krohn, K. Zur finnischen Mythologie I. FF Communications No 104. Helsinki, 1932, lk. 68.
14. Laugaste, E. Hormann, E. Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959.
15. Moora, H. Tallinna tekkimisest ja vannsest. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 2. Tallinn, 1953, lk. 74.
16. Ariste, P. Kalevist. - Looming, 1946, nr. 7/8, lk. 922 - 925.
17. Turunen, A. Kalevalan sanakirja. Helsinki, 1949: Kaleva.
18. Rosenplänter, J. H. Beiträge, IX (1818).
19. Kaukonen, V. Lönnrot ja Kalevala. Pieksämäki, 1979, lk. 12 - 13.
20. Tarkiainen, V. Brunner, O. J. Peimintoja vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Helsinki, 1925, lk. 9.
21. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XIV, lk. 100. Vt. ka Ga-
nander, Chr. Mythologia Fennica. Åbo, 1789, lk. 29.
22. Laugaste, E. Idiv, B. Muistendid Vanapaganast. Tallinn, 1970, lk. 568.
23. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XIV (1822), lk. 100.
24. Tarkiainen, V. Kauppinen, B. Suomalaisen kirjallisuuden historia. Neljäs painos. Helsinki, 1967, lk. 124 - 126; Niemi, A. H. Kalevalan kokoonpano, 1898, lk. 26 j.

- Hiierringi kombel olevat rahva kasuks töötamise vande andnud Rakvere Fallimäel koolivennad Fr. B. Faehlmann, Fr. B. Kreutswald ja J. J. F. Nooks. G. Suits aga on selle loo tunnistanud reaalselt võimatuks legendiks, mis muidugi ei annulleeri Kristjan Eava sõejuonistust "Viru vanne". (Suits, G. Noor Kreutswald. Lund, 1983, lk. 80 - 81.)
25. Sealsamas.
 26. Kaukonen, V. Lönnrot ja Kalevala. Pieksamäki, 1979, lk. 15 - 16.
 27. Hautala, J. Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Turku, 1954, lk. 95 - 99.
 28. Gottlund, O. A. Otava eli suomalaisia huvituksia. II osa. Tukholma, 1832, lk. 184 - 193.
 29. Hautala, J. Suomalainen kansanrunoudentutkimus, lk. 91.
 30. Kreutswald, Fr. R. Dr. Friedrich Robert Faehlmanni elu. - Rmt.: Kreutswald, Fr. R. Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 39.
 31. Sealsamas, lk. 40.
 32. Blumberg, G. Quellen und Realien des Kalevipoeg nebst Varianten und Ergänzungen. - Verhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfter Band, Viertes Heft. Dorpat, 1869, lk. 9.
 33. Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 102; Dr. Bertram. Zur Geschichte und zum Verständnis der estnischen Volkspoesie. - Baltische Monatsschrift II₅. Riga, November 1860, lk. 431 - 448.
 34. Laugaste, E., Normann, E. Sealsamas, lk. 103 - 111; Levik, M. Faehlmanni oest "Kalevipojas". - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 416 - 424.
 35. Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 109.
 36. Kreutswald, Fr. R. Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest. - Rmt.: Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 359.
 37. Kreutswald, Fr. R. Maailm ja mõnda, lk. 51 - 52.
 38. Eisen, M. J. F. R. Faehlmann folkloristina. - Friedr. Rob. Faehlmanni album. Tartu, 1929, lk. 67.
 39. Suits, A. Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuuteid ja ühliseid harrastusi. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 3, lk. 157 - 169.
 40. Faehlmann, F. R. Estnische Sagen. - Verhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft I₁ (1840), lk. 38 - 39; Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 77 - 78.

41. Ganander, Chr. Finnic Mythologie. - Beiträge, XIV, lk. 26.
42. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XV (1822), lk. 71.
43. Faehlmanni album, lk. 80.
44. Idgemalt vt. ka Annist, A. "Kalevala" kui kunstiteos. Tallinn, 1969, lk. 133 - 136.
45. Idpp. M. Elias Lönnrot, "Kalevala" kirjapaneja. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173 - 186; Niison, M. J. Elias Lönnrot. - Eesti Kirjandus, 1923, lk. 337 - 346; Lönnrot, E. Matkat 1828 - 1844. Espoo, 1981, lk. 413 - 443: Yhdestoista matka v. 1844.
46. Lönnrot, E. Matkat 1828 - 1844. Espoo, 1981.
47. Anttila, A. Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I. Helsinki, 1931, lk. 397 - 406: Tutkimusmatka Viroon ja Inkeriin v. 1844.
48. Tekstid on Maria Magdalenan, mis on Koeru kkk. saksa-keelne nimetus Marien-Magdalenen.
49. Kiri dr. Rabbele 21. VII (2. VIII) 1844. - Matkat, lk. 415 - 417.
50. Kiri tohtori Rabelle 18. okt. 1844. - Matkat, lk. 428 - 429.
51. Kiri rehtori Snellmannille okt. 1844. - Matkat, lk. 432.
52. Kreutswaldi kiri Faehlmannile 2. okt. 1844. - Hmt.: Fr. B. Kreutswaldi kirjavahetus I. Tallinn, 1976, lk. 95 - 96.
53. Santo, G. M. Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kalewi-Poeg. - Verhandlungen d. GEG III₁ (1854), lk. 89; Lepik, M. F. B. Faehlmanni osast "Kalevipojas". - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 417.
54. Suits, A. Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuhteid. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 417; Annist, A. Fr. B. Kreutswaldi "Kalevipoeg" II. Tartu, 1936, lk. 52 - 59; Idpp. M. Elias Lönnrot. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173 - 187.
55. Das Inland, 1851, vg. 77.
56. Kuningas, O. E. Lönnroti viibimisest Hõuges. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 4, lk. 239 - 240; Hiit, H. Ühe soome rahvalaulu lõunaeestikeelsest tõlkest. - Keel ja Kirjandus, 1985, nr. 1, lk. 49 - 53.
57. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust. - Eesti Kirjandus, 1923, lk. 481.
58. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust, lk. 483.
59. Mustonen, O. A. F. Virolaisia kansanrunoja. Helsinki, 1893, lk. 5.

60. Krohn, J. Suomalaisen kirjallisuuden historia I. Kalevala. 1885.
61. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaaulust, lk. 485, 488.
62. Krohn, K. Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo, 1926, lk. 5.
63. Krohn, K. Missä Kalevalan runot ovat syntyneet? - Kalevalan runojen historia. Helsinki, 1903, lk. 818-825.
64. Eleen, M. J. Eesti osa Kalevalas. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 214 - 238.
65. Sealsamas, lk. 233.
66. Laugaste, E. Walter Andersoni teaduslikust pärandist. Keel ja Kirjandus, 1964, nr. 7, lk. 412 - 420.
67. Kallas, O. Kalevala ja eestlased. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173.
68. Kalevala Idpas. Pieksamäki, 1985, lk. 323.
69. Laugaste, E. Eesti üliõpilaste osast kirjandus- ja rahvalauleteaduses 19. sajandil. - TRÜ toimetised, vihik 615, Tartu, 1982, lk. 11 - 21; Ederberg, F. W. Matthias Eise üliõpilasena. - Emt.: M. J. Eise elu ja töö. Tartu, 1938, lk. 52 - 53.
70. Eisen, M. J. Isiklikke mälestusi soome-eesti kultuurilistest kokkupuudetest 50 aasta eest ja neile järgneval ajal. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 3, lk. 169-185.
71. Anni, A. Kalevala eesti keeles. - Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4, lk. 113.
72. Vt. ka Kunzi, M. Kalevalainen kertomarusous. - Oma Maa, 1960, lk. 245 - 246.
73. Anni, A. Kalevala eesti keeles, lk. 118.
74. Anni, A. Sealsamas, lk. 115 - 121.
75. Anni, A. Sealsamas, lk. 123.
76. Anni, A. Sealsamas, lk. 123.
77. Kangro, B. Kalevala. Soome rahva eepos. Tõlkinud August Annist. - Eesti Kirjandus, 1940, nr. 2, lk. 88 - 91.
78. Hurt, J. Kaks keelt "Vanast Kandlest". - Suomalais-Ugri-laisea Seuran aikakauskirja 1906, nr. 22; Hurt, J. Kuidas tuleb vana rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda. - Postimees, 1906, 22. IV, nr. 90.
79. Reiman, V. Kaks keelt "Vanast Kandlest". - Postimees, 1906, 4. III, nr. 52.
80. Rand, K. Boli me taugere. - Postimees, 1906, 22. IV, nr. 90.

81. Krohn, K. Muinaisrannojen laulusta-surueta-lemmeetä. Porvoo, 1920. Selles leidub ka palju tõlgitud ja tõlgiteetud soome rahvalaulu "Jos minun tuttnni tulisi" rekonstrueeritud tekst (lk. 192).
82. F. R. Kreutzwald F. R. Paehlmannile 29. I 1950. - F. R. Kreutswaldi Kirjavahetus I. Tallinn, 1976, lk. 251.
83. Aavik, J. Eesti rahvalunle. New York, 1970, lk. 101 - 111, 127.
84. Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 6, lk. 321 - 332.
85. Tartu Ülikooli toimetised B XLVI₂. Tartu, 1939.
86. Salak, M. Kalevipoeg ja Kalevala: Õppeabinõu. Tallina, 1922.
87. Anni, A. Kalevala eesti keeles. - Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4, lk. 126.
88. Kaupmann, M. Kalevala eepose sisu. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 187 - 214.
89. Haavio, M. Kalev ja Kalevipoeg; Kreutzwald, Fr. H. Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. Parandatud ja illustreeritud väljaanne koolidele. - Tallinn: K:K./Ü. "Tõõskool", lk. 20 - 26.
90. Suits, G. Eesti lugemisraamat. Valitud lugemispalad eesti kirjanduse arenemise teelt. I. Helsinki, 1916.

KALEVALA JA MYYTIT

Lauri Honko

Onko Kalevala ensisijaisesti historiallinen vai myyttillinen sepo? Tämä kysymys poltti lukijoiden ja tutkijoiden mieltä Kalevala-prosessin alnata alkaen. Neljän vuosikymmenen ajan vaatansta haettiin itse Kalevalasta, kunnes 1870-luvun jälkipuolielokolla syntyi tieteellinen kansanrunoudentutkimus, joka ensi töikseen vaati tutkijoita unohtamaan Kalevalan ja eyventymään alkuperäisiin runonietilipaneihin. Kyymys sai eitea muodon: sisältävätkö Kalevalan peruaainnistana käytettyjen kansanrunojen tapahtumat ja henkilöhahmet piirittä, jotka yhdistäieivät ne muuta kautta hankittuun historialliseen tietoon, vai onko ne nähtävä ensieijajaeeti minaisen myyttillisen maailaankuvan heijastamina? Tavallaan tämä merkitsi paluuta Lönnrotin ajaeta Porthanin aikaan. Junri Porthan oli hahmotellut ne kansanrunojen julkaleemisen ja tutkimisen pelisäännöt, joita Lönnrot joutui rikkomaan halnteeseaan tyydyttää yhteiskunnallisssa tilauksen ja antaa kansakunnalle unntakin kuin pelkän erillisten kansanrunojen kokuelman.

Vaatasyntynyt kansanrunonetiade alkoi vetää puoleeuse vähäluknieia tutkijavoiimia, ja sen menetelmällieä periaateita alettiin vähitellen soveltaa myös perinneaineiksilla oparoivieaa lähitieteiseä. Tiede ranhoitti Kalevalan eeppiisen runouden edustavaksi kyltiksi, johon eopi viitata kulttuuri- ja kaneallispoliittisissa puheenvuroissa ja toieissaan myös tieteellisten teosten tai artikkelien otsikoissa. Kalevala alkoi iinkua folkloristielikasta kirjallisuuden tutkimuksen puolelle, ja nen vaiheille jäi yksi tai enintään kaksi tatkijaa selvittelemään eepoksen lähdehistoriaan ja Lönnrotin työtapaan liittyviä ongelmia. Heillä ei ollut riittävästi kesketelunkumppaneita, ja niin Kalevalan tutkimasta jäi uhkaamaan näivettyminen ja harvainvalta. Myöhemia tilanne on jatkunut hyvin samanlaieena, mitä voi pitää valitettavana, kun ottaa huomioon Kalevalan kulttuuripoliittiseen eerkityksen ja sitä kohtaan ulkomailikin tunnetun mielekliannon.

Itse Elias Lönnrot näyttää horjuneen historiallisen ja myyttilliseen tulkinnan välillä valiteeseaan Vanhan Kalevalan elietsikkaa. "Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suo-

men kausan muinoseiden ajoista" viittaa epäilemättä historiaan, mutta yksi Lönnrothin harkitsemissa nimivaihtoehtoisista oli "Suomen Mythologian vanhoilla runoilla toimitettu". Herää kysymys, onko tässä todellista rietiriitua? Kenties historia ja aytologia eivät Lönnrothin ja hänen aikansa kategorioina merkinneetkään aivan samaa kuin meidän vuosisatamme tutkijoiden kielitoissa.

Varhaisin tutkimusintressi oli antikvaarinen: kansanperinteistä kiinnostuttiin, jos sen avulla näkettiin voittavan valaista muinaisten aikojen alkuunsa, elinkeinoja, aiantuotantohistoriaa, hallitsijoita ja pakanallista uskontoa. Suotain ja Sunnan kansanrunoudankernun parnakirja, Johanna Buraukaa laatias ja Kuatan II Adolfin toukokunassa 1630 alalikirjoittama memoriaali sisältää asikkaparkkisia määräyksiä muinaisainstojen, syöä kansanrunouden, tallentamisesta. Siinä kehoitetaan tiedustalemaan "kaikenlaisia kronikoita ja kertomuksia, ikimuitoisia tarinoita ja runoja lohikäärmeistä, kääpiöistä ja jättiläisistä - samaten tarinoita maineikkaita henkilöistä, vanhoista luostaralasta, linnoista, kunninkaiden asuinpaikoista ja kaupungeista, joista voidaas saada selkoa siitä, mitä muinoin on ollut, vanhaa sankarirunoja ja loitaulunja, nnohtamatta ottaa asvillä niiden sävelmiä". Kernaohjalma ei kuitankaan ollut merkki kiinnostuksesta perinteesään sen itsensä vuoksi: sen tanstalla piili tarva vahvistaa kansallista identiteettiä ja sijoittua hyvin kansakuntien välisessä vertailussa. Memoriaalin parustelussa ilaistetaan halu osoittaa, "etteivät asi-laama olleet barbaaraja", "että olemaa vanhin kansa" ja "että kielemaa on vanhin kaikiata", ja oliaan hnoliasaan tanakalaiten yrityksiä antaa itselleen tämä kunnia. Kuataa II Adolfin memoriaali oli reaktio tanakalaiseen antikviteettien keruuta koskevaan kehoitukseen, jonka Tanakan kuningas Kristian IV oli 1622 lähettänyt Tanakan ja Norjan piirapuille. Kahdeksan vuotikymmentä varhassin ilmestynneellä Mikaal Agriocolan jumalainnustattelolla oli ailiäkin ulkomaiset asikuvansa, ja sen tarkoituksena oli jnuria pakanuuden ja paviunskon jänteitä. Ne tarpeet ja odotukset, jotka annaataavat sielenkiinnon perinteeseen, ovat alnata aati ja myöhamminkin lähes, säännönnaukassaati tulleet perinnettä ylläpitävien yhteisöjen ulkopuolelta. Kansanrunouden tulkinnosta puhuttaessa on muistettava, että ne eivät naainkkaan ole itse perinnettä tuottavien ja käyttävien ihmisten tul-

kintoja. Perinteen löytämistä senraa normaalisti sen siirto toiseen käyttöön, arkistoon, julkaisuun, kulttuuripolitiikan välikappaleeksi. Kalevalakin on juuri tällaisen perinteen siirron tulos. Hallinnollinen tai kulttuurinen eliitti, joka käynnittää kanaanperinteen keruun, ottaa myös vaetunn perinteen uudesta käytöstä aivan toisenlaisiea ympäristöissä kuin missä perinne oli elänyt ennen löytymistään.

Amerikkalainen professori William A. Wilson on ulkopuolisen tarkkailijan silmin selvitettyt kansanrunouden ja nationalismin suhdetta Suomessa. Teoksensa loppusanoissa hän päätyy puhumaan kahdesta tavasta lähestyä kansanperinnettä, joista toista symbolisoi Juaenius ja toista Porthan. Tieteellistä varovaisuutta noudattava Porthan käytti kansanrunoutta suomalaisen kulttuurin peilinä, keinona ihmisen ajatustavan ymmärtämiseen. Jusleniuksen heaveelliaissa, isänmaallisissa kirjoituksissa korostuu kansallisen ahdinkotilan sanelema tarve etsiä uutta tulevaisuudenuskkoa kansan sankarillisesta menneisyydestä, mutta tällöin folkloren peili lakkaakin kuvastelemasta kansaa ja heijastaa enemmän peilin pitelijän oman ajan poliittisia asetelmia. Wilson sanoo kummankin lähestymistavan säilyneen nykyaikaan asti ja toteaa: "Aina kun suomalaiset folkloristit ovat olleet ensisijaisesti tiedemiehiä ja toissijaisesti patriootteja, aina kun he ovat käyttäneet kansanperinnettä ihmisten ymmärtämiseen pyrkimättä hallitsemaan heitä, kun he ovat luoneet kansakunnan perintöön kohdittavaa ylpeyttä pyrkimättä muovaamaan kansakunnan kohtaloa - aina silloin sekä kansanrunoudentutkimus että kansakunta ovat hyötynet. Mutta kun folkloristit ovat astuneet tieteellisen objektiivisuuden rajan yli omistautuakseen ensisijaisesti isänmaan palvelukseen, kun he ovat unelmoineet suurenmoisesta, mahtavasta tulevaisuudesta tai luokattomasta, kommunistisesta yhteiskunnasta, ja kun he ovat käyttäneet kansanperinnettä muokatakseen ihmisten ajattelua näiden unelmien suuntaiseksi - aina silloin sekä tutkimus että kansakunta ovat kärsineet." Wilsonin mustavalkoisessa maailmasea rajat ovat jyrkkiä; silti häntä on syytä kuunnella.

Jos tarkastellaan kansanrunouden historiallisen ja myyttillisen tulkinnan vuorovedenomaista vaihtelua suhteessa kansallisen identiteetin ahdinkotiloihin, näyttää siltä, että historialliseen tulkintaan on turvauduttu aina, kun tarve vahvistaa kansallista identiteettiä on korostunut. 1700-

luvulla Jueleniuksen uljaat rakennelmat asettaa omaan arvoonsa kriittinen Porthan, joka suhtautun varovaisesti kansanrunouden historialliseen todietusarvoon mutta alkaa määrätietoisesti puhua sen kulttuuriseesta ja kirjallistaiteelliseesta arvosta. Sekä hänen että hänen työtoverienea ja oppilaittensa teketeistä näkyy vahva kiinnoetus suomalaiseen mytologian ja kansannskoon.

1820-luvulla Elias Lönnrot alkaa mm. Reinhold von Beckerin johdattelemassa eoveltaa hiatoriallieta näkökulmaa kansanrunoihin ikään kuin vastauksena niihin odotuksiin, joita autonomiasen Suomen identiteettiä rakentamaan lähteneet edelläkävijät olivat herättäneet. Tähän suuntaan häntä ohjasi myös Kalevalan kokonaisrakenteen hahmottelu, jossa hän etelä apua niin runoulaajien kommenteista kuin anomalaisten alkuperää koskevasta tieteellieestä tiedosta. Lönnrotin ohjennorakei tuli tässä hänen oma, puolikei yksilöllinen, puoliaksi tiedemiesmäinen näkemyksensä siitä aikandesta, jolloin runojen kuvaamat tapahtumat olivat olleet luonnollinen osa muinaisen suomalaisen yhteiskunnan elämännenda. Tämä visio alkuajasta oli perusteiltaan kristillinen ja euhemeristinen: eepoksen kokoaja uskoi muinaisten suomalaisten uskonnuem olleen yksijumalaisuuden piirteitä, vaikka menet haltijaolennot vielä kanseittivatkin niittyjä ja metsiä; varsin usein oli historiallisen henkilön nauttima kunniaitna johtanut jälkipolvia liittämään häneen myös jumalallieia piirteitä knten oli tapahtunut Väinämöisen ja Ilmarisen kohdalla. Hakieessaan visiolieen aikaa ja paikkaa Lönnrot päätyi sijoittamaan runoissa kerrotut tapahtumat noin tuhannen vuoden taakse Vieannmeren eteläpuolelle, josta käsin ajan tieteellisen käsituksen mukaan suomalaisten esi-isät olivat Suomeen muuttaneet. Tätä kvasihitoriallista muinaisnäkyä osaksi tieteellisesti, osaksi rumollisesti hahmottaessaan Lönnrot lopulta eläytyi Kalevalan maailmaan täydellisemmin kuin osaanne kuvitella. Tiedemiehenä hän halusi ottaa huomioon kaikki tutkimustulokset, joilla saattoi valaista suomalaisten menneisyyttä, runoilijana hän halusi kertoa tuosta menneisyydestä kansanrunon sanoin ikään kuin ottaen todistajikseen rumelaulajat, menneisyydestä saapuneiden runoviestien ensimmäiset vastaanottajat. Kalevalan muinasaika näyttäytyi hänelle erään historian vaiheena, josta Kalevala oli todistuskappale. Tältä kannalta on ehkä ymmärrettävissä se hämmästyttävä seikka, että Lönnrot aika ajoin puhuu Kalevalasta tieteellisen

tutkimuksen lähteenä, joka valaisee muinaista yhteiskunta-
elämää. Tästä näeme, että hän mitoititti oman osutensa pienem-
mäksi ja Kalevalan historiallisen tai etnografisen lähde-
arvon suuremmaksi kuin olisi ollut aiheellista. Mietään ta-
hallisesta unohduksesta ei kuitenkaan ollut kyämyä, sillä
esimerkiksi työmenetelmistään Kalevalan kokoonpanneen Lönn-
rot aina kertoi täysin avoimesti.

Vaikka kaikki eivät hyväksyneet Lönnrotin muinaishis-
toriallista Kalevalan-tulkintaa - mm. Snellman epäili sitä
ja Jacob Grimm ehdotti sen sijalle myyttillistä tulkintaa -,
se tuli vallitsevaksi ja siirtyi mm. koulunopetukseen. Vasta
Julius Krohnin perustama kanaanrunonetiiede lähti tässä suh-
teeseen uneille urille, tosin varoen loukkaamasta Kalevalaa
ja sen luoja. Oireellista on, että sekä Julius Krohnin et-
tä hänen poikansa Kaarle Krohnin tutkimukset perustuivat
tässä vaiheessa kehitysooppiin ja luonnonmyyttilliseen tulkin-
taan. Suomalaisista maantiedeellisen-historiallisen tutkimus-
menetelmän kehitettiin voimaperäisesti ja sen turvin käynnies-
tettiin värein mittava kansainvälinen, lähinnä kanaanraun-
hin kohdistunut vertaileva tutkimus, joka lyhyessä ajassa
loi suomalaiselle folkloristialle monipuoliset ulkomaiset
yhteydet. Ahtaus ja nurkkakuntaiset näköalat avartuivat kan-
sainväliseksi perspektiiviksi. Vertaileva tutkimus näytti
voimansa: jäh näemmille omaperäisiksi uakotuille runoi-
heille ja perinnesäkeille alkoi löytyä ulkomaisia tausto-
ja. Kanaanperinteestä tulikin kanaanperinnestä: "lainaa,
lainaa ja vielä kerran lainaa ..." alkoi olla tutkimuksen
pyyväsiaraportti.

Lupaavan kehityksen kohti suomalaisen kanaanrunouden
kansainvälisesti taapainotettua kokonaiskuvaa katkaia en-
simäinen maailmanlaatu. Ja sitä ennen oli syntynyt suoma-
laisen identiteetin ehdinkotila, joka alkoi ulottaa vaiku-
tukaansa myös tutkijoiden ranhaan. Vuonna 1910 esiintyi leh-
diätsää jonkko kirjoitukaia krohnilaista koulukuntaa vaa-
taan: sitä moitittiin Kalevalan arvon pienentämisestä ja
myöhäsiäkekiäikäiaten kriatilliaten lainojen näkemisestä
aiinä, miasä oiaia pitänyt puhua muinaisista, vapaasta ja
aotaisista sankariajasta. Kanaallinen identiteetti tarvital
jälleen kerran polttoainetta. Neljä vuotta myöhemmin Kaarle
Krohn ilmoitti käsiäyksiäsuä suomalaisista runoudesta muut-
tuneen ratkaiaevaati: toiaia kuin hän oli tähän menneessä
luullut, runot aliaiaivät historiallisia miäiatumia paka-

nuudsa aikaisesta yhteiskunnasta ja sen kunnioittamista sen-
kareista. Inopuen suurimaasta osasta aikaisempia teorioitaan
Krohn eirityi nuten historialliseen paradigmaan liittoutuen
nyheamin Suomen varhais historian näkyvimmän auktoriteetin
Jalmari Jaakkolan kaasa. Yhdeesä nämä miahat loivnt sen so-
tien välisen ajan tieteellisen ilmapiirin, jossa seuraava
folklorietisnukopolvi, ennen nnta Martti Rantio, kasvoi ja
joka sieäietä ajatuksen enomalaiealla viikinkikaudella sepi-
tetystä eankarirunondeeta. Kananrunos tuli syhe Suur-Suomi-
propagandan aaseksi. Ainakin yksi tarkailija, edellä mainit-
tu William A. Wilaon, näyttää vakuntunean eittä, että itse-
näisyyden alkukyamenillä tutkimusaihaidan valintaa ja senta-
ja tulokaia säätelä poliittinan tarkoituksemukaiaune. Aivan
yhtenäinen ei tutkijoiden riviatö sentään olint, aaimarkiksi
lnnonnontarullinen selitystapa sai E. N. Sataläetä väheän pmo-
lnstajan.

Toisen maailmansodan jälkeiaen tntkimkean voiai kmiikan
tapahtunean jälkean uskoa maiauttanean lähinnä konkuresi-
pesää, mutta toiaiaiaa välttämättänäksi käynyt nntoa mer-
kitsi helpottavaa vapautunnista jo taakaksi käyneetä tntki-
austreditioeta. Raikkaat tunlet pyyhkivät sekä menatalmiä et-
tä aihevalintoja. Teeaamme kannalta oireellinen on aaimer-
kiksi Martti Haavion teos "Väinämöinen" (1950). Varheempaa
tutkimusta luonnahtivan enaimäisen luvun otaikko "Uumala vai-
ko ihminen?" saa niin nonipuolisen ja syvällistä perinteen-
tuntemusta osoittavan vastanksen, että laki ja tajnaa kirjan
sulkiaaiaan yksiviivaiaen joko-tai-asatalnan mahdottomundan.
Runot tuntevat ainakin kaksi Väinämöistä, shamaania ja kult-
tuuriheeroksen, joiden hahmoihin on kerrostannut varhaiskan-
taisten uskonajärjestelnien ja kansainvälisten ayyttian ja
legandojan aotivvistoa. Varsinaista historiallieta yäintä,
esim. jotakuta vuosisatojen takaista shamaani-tiatäjää, ai
runoista enää voi tavoittaa, sen sijaan niatä voidaan inkaa
melko ehyenä erään kuittunrikandan ayytillinen maailmaankuva.

Kalevalan juhluvuoden kynnyksellä ilneatynyt Matti Klin-
gen teos "Muinaisuuteame aarivallat" (1983) on herättännyt
henkiin vanhan kiitan. Vaataväittäjiksi ryhtynaidan Väinö
Kankosen ja Heikki Kirkinen huomautuksiin on ylsensä halppo
yhtyä jo senkin vuoksi, ettei Klingellä ola mitään läpiaja-
teltua metodia perinnasainaaten analyyaiaan. Kirkinen pahan
painokkaasti sodan jälkeisen kansanrunondentutkimuksen aati-
tuomasta ayytilliseetä tulkintatavaata, jonka hän katsoo

voittaneen historialliset tulkintakokeet. Klingen työ olisi siten lähiinä anakronismi, jonka syntyvirikkeenä hänen oman-kin ilmoitukseensa mukaan on Länsi- ja Itä-Suomen välinen taiteiden vanhan epiikan onnistuneudesta ja sitä kautta suomalaistensieluista ja identiteettitietä. Kirkinen käy samaa sotaa mutta harkitummin keinoin pyrkiesään vahvistamaan Karjalan kuvan itsenäisenä, laajalti Savoan ja Pohjanmaalle vaikuttetaan ulottaneena kulttuurialueena, jonka eräät vanhat, myös Länsi-Suomessa tavattavat piirteet ovat pikemmin kantasuomalaisiin kuin keskiaikaisiin yhteyksiin perustuvia. Kiintoisaa on joka tapauksessa, että väittely historiallisen ja myyttillisen tulkintatavan mahdollisuuksista on jälleen kerran osa joku euoranaista identiteettikriisiä niin ainakin identiteetin muotoilua.

Oppihistoriallinen kiertokäyntimme näyttäisi antavan tulokseksi sen, että elämme parhaillaan Kalevalan ja vanhan runoepiikan myyttillisen tulkinnan aikakautta. Tämä merkitsee ensiksikin sitä, että Lönnrothin hellimä ajatus Kalevalasta ainakin suuntaa antavana suomalaisen varhais historian lähteenä on romahtanut. On lähinnä harrastelijaviihdeettä yrittää kytkeä Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen tai Joukahainen johonkuhun historialliseen henkilöön, tai edes johonkin täsmällisesti määritettyyn paikkaan tai aikaan, tai edes ollemaan hänen yhdessä kuuluneen johonkin tiettyyn aikakautteen. Näiden henkilöhaamojen kerroksellisuus ja osittain myös alueittaiset erot niiden kehittämissä tekevät tieteellisesti pitävän historiallisen rekonstruktion tässä suhteessa mahdottomaksi. Kiistattomasti historiallisten runojen kuten Eliinan surman, Kaarle Herttuan runon ja ehkä Piispa Heurikin surmavirren osuus on koko runoepiikassamme todella vähäinen; luonnonvarainen runontemme ei ole viehättynyt historiallisista aiheista, seikka, joka kanattaa panna merkille sen myyttillistä luonnetta pohdittaessa. Kalevala taas voisi olla periaatteessa jopa luotettavampi historiallinen lähde kuin kansanlaulut edellyttäen, että Lönnrothilla olisi ollut myös runoista riippumattonta historiallista tietoa suomalaisten varhishistoriasta, tietoa, joka pätsisi vielä tänäkin ja jeta hän olisi käyttänyt hyväkseen Kalevalaa sommitellessaan. Näin ei kuitenkaan ole, ja kysymys Kalevalassa kuvattujen henkilöhaamojen ja tapahtumien historiallisuudesta raukeaa tyhjiin, seikka, jonka moni Lönnrothin aikalaistenkin, mm. Snellman, tuntti aavistaneen heti teokseen tutustuttuaan.

Kysymys Kalevalan etnografisesta luotettavuudesta on jo hivenen mutkikkaampi. Kysymys on siitä, kuvastavatko eepoksessa esiintyvät tavat ja käyttäytymiset, työkalut ja tarveaineet, kulkuvälineet ja aseet jne. jonkin seudun tai aikakauden reaalista kansankulttuuria. Esimerkkiaineistoon syventymättä voidaan todeta, että Kalevalaessa mainittuja esineitä ja tapoja on todella ollut elävässä kansankulttuurissa ainakin jossain määrin, tole in eanosa kuvatu t käyttänteet eivät ainakaan kaikki ole fiktiivieä, runolliaia. Myönteistä suhtautumista Kalevalan etnografieeen lähdearvoon hillitsee kuitenkin kaksi välttämätöntä peruskorjausta. Ensimmäinen liittyy Lönnrotin työtapaan: yhdistellessään eri laulajien ja seutujen runoja hän ei tavoitellut minkään tnttemansa kulttuurin tarjoamaa mallia johdonmukaisesti vaan noudatteli vaistosan ja mielikuvitukseesaan väikkyvää näkyä muinassuomalaisesta yhteiskunnasta. Tämän jälkeen runojen materiaalilla ei enää ollut maantieteellistä kotipaikka eikä selvää ajallista kiinnekohtaa. Lönnrot siis tahoai alkuperäisten runomunstiinpanojen mahdollisen autenttisuuden paloitellesaan ne omiin käyttötarkoituksiinea soveltuviha ei-keiksi ja säejakoiksi. Tilalle hän pyrki luomaan uuden autenttisuuden, jonka perimäisenä katteena oli oma näkemys kalevalaisesta elämänmenosta. Tuloksena oli tilkkutikki, jonka värikkäät palaset saattavat hetkittäin vastata jonkin olemassa olevan kansankulttuurin piirrettä mutta vain palasina, ei koakaan vähänkään vaativampina kokonaisuuksina. Joa siis alkuperäiset runomunstiinpanot vielä heijastivat reaalietä kansankulttuuria, tuo heijastus ei voinut mennä perille enää Kalevalassa.

Mutta heijastivatko edes alkuperäiset kansanrunot kansankulttuuria valokuvamaisen tarkaati? Vaatana vaihtelee hieman eri runolaatujen kuten loitaujen, hääruneojen, karharuneojen, lyriikan, varainaisien epiikan jne. oleasa kyymyksessä, mutta se on varauksellisempi kuin voiai luulla. Olivathan esimerkiksi riittirunot peräiaia autenttiaeia toiminnan keskeltä, kuvastihan lyriikka ihmiaeiaelämän yhä undeataan reprodusoituja perusalunteeiaia tunnakonatellaatioita ja ongelmia. Täätä huolimatta ita runot, aekä riittirunot että varainaiset eeppiiset runot, eivät olieet todelliaundan valokuvamaiaa kopioita. Sellainen ei kuulunut näiden tehtävään eikä luonteeseen. Runoiaa kuvatu n todelliaundan ja lauluja n todellisuuden välillä oli aina etäiayyä, jonka te-

teenninen edellyttää paitsi laulejan reaaliin kulttuurin tun-
tannusta myös perinnelajianalyttistä lähdekritiikkiä. Hei-
merkiksi karhuunkaato tapahtui todellisuudessa tuliasan mnt-
ta lamnissa ains jousin ja keihäin. Ilmeisesti jauri tä-
mistapaisten havaintajan rohkeisessa Lönnrot lähti raken-
tamaan fiktiivistä muinasnomalaista elämännotoa. Runojen
viihtävät tavat ja mytologiset tuntuivat sopivan usein hae-
sohkeasti sykyhatsen, mutta ehkä ne sopisivat paremmin je-
hankin varhaisempaan aikakautaan. Näin saattoi olla että ei
mitään välttämättä. Eikä aikään taannut, että nämä muia-
kin säilyttävät muinaisuuden viisat olisivat samalähtöisiä,
ta. kuvaatsivat tiettyä kulttuuritasoa tai -vaihetta.

On vielä kalmaakin taso, jolla historiallisuudesta voi-
daan puhua, nimittäin yhteiskunnallisten rakenteiden ja nii-
hin perustuvan maailmankuvan. Tässä ei ole kysymys valoku-
vamisesta tarkkadeista vaan niistä arvoista ja asenteista,
joita ruot ilmaisevat. Niiden voi oletta siivilöityneen
laulajien tajunsa kautta tavalla, joka ei ole voinut olla
vaikuttamatta heidän todellisuuskäsitykseensä. Silloinkin
ja ainoastaan silloin, kun ne eivät ole vastanneet konkreet-
tista arkipäivän kokeesta, ne ovat auttaneet ymmärtämään,
jäsentelemään ja ilmaisemaan todellisuutta. Tässä kohdassa
almaa kuitenkin siirtyä historisesta ja etnografiasta saa-
ilman kuvan pealalla ja ayyttien lähtituntumaan. Kyymys ru-
neja ja yhteiskunnallisen todellisuuden suhteesta see Ka-
levalas kahdella mees: miten Lönnrot suhtautui runoista
löytämäänsä yhteiskuntarakenteeseen ja siten hän sitä muok-
kasi? Taisia amsen siivilänä on jälleen Lönnrot.

Meedaksuus pitävän otteen historiallisen ja myyttillii-
sen talkunnan välisestä eroavuudesta huomio on kinnitettävä
ajan häsittämiseen. Historiallinen aika on linnaarista, jat-
kavaa ja palantamatonta, kun taas myyttillinen aika on syk-
listä, toistavaa ja kahden aikaulottuvuuden, suuren alku-
ajan ja nykyhatsen, yhteenlanksemiseesta syntyvää. Uskonto-
tieteellistä määritelmää lainaten "ayytti (kreik. mythos
'taei ams, puha') on 'kartomaa juuallista', nakkonnolliseen
maailmankäsitykseen pehjentava kartomaa suuren alkunajan (maa-
ilman luomisen, ratkaisevan "alkuhetken") perustavun-
laatuista tapahtumista ja jumalten (pyhäkymten, kulttan-
rihaarosten, klanin perustajien jne.) esikuvallista
taeista. Niiden tekojen analosta asilla, luonto, kulttuuri
ja meidän sosiaalinen ryhmämme kaikkine osailaibineen syn-

tyi ja sai vielä nykyhetkessäkkin vaikuttavan järjestyksensä. Myytti on siten maailmanjärjestyksen peruskirja, johon vedoten pernstellaan käyttäytymismuodot, sosiaaliset inettuutiot, moraalissäännöt ja normijärjestelmät ynnä uskonnollisen riitin tehokkuus ja kultin pyhyys. Myytin varsinainen elinympäristö on riitti, uskonnollinen seremonia. Myytin rituaalinen esittäminen on maailmanjärjestyksen puolustamista: pyhiä esimerkkitapahtumia jäljittelemällä estetään maailman sortuminen kaaokseen. Myytin kertomat tapahtumat ovat pyhiä ja tosia uekonnollieelle ihmiselle ja häntä ympäröivälle yhteisölle", ts. myytti kuuluu sosiaalisesti hyväksyttyyn, sisäistettyyn maailmankuvaan. Historia on myytin näkökulmasta profaania aikaa, jonka myytti itse asiassa tuhoaa ja korvaa pyhällä ajalla; näin myyttiä voi luonnehtia 'pyhäksi historiaksi'. Mircea Eliaden näkemyksen mukaan arkaainen ihminen, joka on jäljellä meissä kaikissa, pyrkii kestämään historiallisten tapahtumien vyöryn luomaa painetta siirtymällä myyttillieeen aikaan ja uekomalla todeksi ja tapahtuvaksi vain sen, millä on esikuva ja malli suuren alkuaajan tapahtumissa. Voimme täydentää Eliadea saamolla, että näistä alkuaajan malleista ja ideoista, jotka esim. riitin avulla tuodaan nykyhetkeen, ihminen ammentaa sekä tiedon että toimintastrategian. Arkaaisen ihmisen käyttäytymisen on siten läpikotaisin prototyypistä, alkuaajan malleja mieleen palauttelevaa, niitä arkielämän tapahtumiin kytkevää. Tällä tavoin profaanin arkielämän tapahtumat "käännetään" myytin kielelle ja siirretään myyttilliseen aikaan, joka korvaa profaanin ajan.

Myytit ovat sitkeähenkisempiä kuin niiden riittikontekstit, ja itse ajattelumekanismi voi säilyä pitkään myös varsinaisen uskonnollisen käyttäytymisen ulkopuolella. Tältä kannalta myytin käsite antaa tärkeitä avaimia niin Kalevalan kuin myyttiaiheita sisältävien kansanrunojenkin lukijalle. Monet kertomukset ja niiden yksityiskohdat käyvät helpommiksi ymmärtää, kun emme yritä pakottaa niitä historiallisen ajan ja arkikokemuksen tasolle vaan kuuntelemme niissä myyttien puhetta myyttillisessä ajassa toimivalle ihmiselle.

Se kuuntelemisen menetelmä, johon tässä viittaen, lähete kansanrunojen hyväksymisestä sellaisinaan. Esimerkiksi aitoja, alkuperäisiä kansanrunoja ei tarvitse tekstikriittisesti analysoida, ei vertailla toisintoihin, ei hakea mil-

le kaukaisia rinnakkaistapauksia. On lähdeettävä siitä, että ne omassa esityskonteketissaan olivat täysin mielekkäitä ja kuuluivat elävään maailmankuuan. Jos tuosta kontekstista on riittävästi tietoja, runon sanoma voi taivoittaa meidät kulttuuri- ja kielirajojen yliin. Tärkeätä on kuunnella myös muita saman alueen tai yhteisön runoja, sillä näin voi päästä maailmankuuan systemaattisten piirteiden jäljille.

Entäpä Kalevala? Voiko sitä lähestyä samalla menetelmällä? Epäilemättä voi. Kalevalan myytit ovat tiettenkin Lönnrotin variantteja, mutta niiden lävitse voi taivoittaa myytin perusrakenteen - ja se riittää. Arkaaisten myyttien viestit saavuttavat meidät sekä Kalevalan että kansanrunojen läpi. Varianttien runsaus kuuluu myytin elämään: vastaantottaessamme myytin luomme siitä oman varianttimme. Tietty rakenteellinen perusmerkitys, jota emme ehkä kykene aina verbalisoimaankaan, säilyy kuitenkin kulttuurista toiseen, ja sen varaan rakennamme myytin aktuaalin merkityksen, oman merkityavarianttimme. Koska myyttien kuuntelu perustuu vuorovaikutukseen, joasa me itse ja myytin esittäjä tai lähde ovat mukana, ei ole mitään syytä eikä tarvetta torjua Lönnrotia yhtenä myytin lähettäjänä. Tältä kannalta Lönnrotin toisinto on yhtä autenttinen kuin Ontrei Malisen. Kysymyksessä on yksi inhimillisen kommunikaation perusmuodoista, jossa välineenä ovat myytit ja myyttillinen ajankäsitys.

Tässä ei ole mahdollisuutta syventyä Kalevalan myytteihin, mutta ne löytyvät teoksesta suhteellisen helposti. Maailmansynty on perusmyytti, johon suomalaisessa syntyjen runoudessa pyritään kytkeämään lukuisten muiden sekä luonnon että kulttuurin ilmiöiden synty. Tyypillisiä alkuaajan luomisnäytelmän syntykertomuksia ovat Kalevalassa metsäin kylvö, ensimmäisen ohran kylvö, oluen synty, tulen synty, raudan synty ja soiton synty. Luoja jumalan rinnalle ilmestyy kulttuuriheeros, Väinämöinen, tai heerospari, Väinämöinen ja Ilmarinen yhdessä. Tämä heidän osallisuutensa alkuaajan tapahtumiin heijastuu myös heidän myöhempään toimintaansa Sammosta ja kosiomatkoista Pohjalaan kertovissa runoissa, joista niiden "seikkailullisen" juoniaineksen lomasta ja taustalta löytyy riittämiin viittauksia myyttiaiheisiin. Lisäksi Lönnrot on ammentanut mytologeemeja loitsuista runsain määrin. Vaikka niiden esiintymispaikka Kalevalassa ei aina suinkaan ole suullisen kansanrunouden mukainen, ne jäsentyvät silti osaksi Kalevalan välittämää mytologista maa-

ilmankuvaa. Oman lisänsä tähän maailmankuvaan tuovat suuret riittinäytelmät kuten hääät ja karhunpeijsaiset, samoin mitä erilaisimpiin yhteyksiin sirotellut rukoukset, jotka eivät välttämättä ole luokiteltavissa myyteiksi mutta jotka sisältävät viittauksia myytteihin ja liikkuvat periaatteessa samalla tasolla, siis myyttillisen ajankäsityksen piirissä.

Olen esityksessäni hahmotellut kaksi lähestymistapaa Kalevalaan ja kansanrunoihin. Toinen on kansanrunoustieteilinen, runon tai myytin lähettäjäkeskeinen tarkastelutapa. Sen kannalta Kalevala on leimattava epäautenttiseksi heli, jos sitä aletaan käyttää kansankulttuurin lähdeaineena, joita vaaditaan etnografista tarkkuutta. Mutta periaatteessa sama kritiikki voidaan kohdistaa myös alkuperäisiin kansanrunoihin, jotka nekään eivät noudata etnografista tarkkuutta. Kova reaali maailmasta sallaisenaan ei välity sen paremmin Kalevalan kuin kansanrunojenkaan kautta. Silti kansanrunot ovat osa etnografista reaali maailmaa, ja ne voidaan lähinnä perinnelajianalyysin ja perinne-ekologian keinoin jäsentää tuon maailman osiksi. Kalevala taas ei kuulu tuohon runonlaulajien maailmaan, se on kirjallisen kulttuurin tuote, eeposrunoilijan nerokas synteesi, johon siivilöityi aineksia muualtakin kuin suomalais-karjalaisesta kansanrunoudesta ja jonka syntyyn vaikutti sekä eeposten pitkä traditio että kohderyhmäksi valittu Suomen sivistyneistö makutottumuksineen.

Toinen lähestymistapani perustuu perinteen viestintään kulttuurissa, meidän omaa kulttuuriamme pois sulkenatta. Voimme olla mukana folkloreprosessissa, joka nykyään tapahtuu luontevammin kirjojen ja sähköisten viestimien kuin suullisen perimätiedon kautta. Tosiasiassa emme voi väistää myyttejä vaan ne tulivat päällemme. Ja niiden jonkossa on Kalevala ja miksei myös alkuperäisten kansanrunojen sisältämät myytit. Reagoimme niihin arkaaisen ihmisen tavoin: siirryimme nykyhetkestä ja lineaarisesti etenevästä historiallisesta ajasta keskelle alkuaian tapahtumia ja pyhää historiaa, jonka välittämät mallit ja rakenteelliset merkitykset jäsentävät meille nykyhetken tapahtumien ajankohtaisen sanoman. Tässä asetelmassa emme pelkästään vastaanota myyttejä vaan myös reprodusoimme ja luomme niitä. Kysyys Kalevalan ja kansanrunojen sanottavasta on siten sidoksissa nykyaikaan, meidän vastaanottokykyymme, ongelmiimme, pelkoihimme ja toiveisiimme. Mutta on tärkeätä huomata, että tätä merkityksenantoprosessia strukturoivat jatkuvasti vanhat myytit, joista monet lävisivät tiensä myös Kalevalaan.

Kirjallisuudentutkijat käyttelevät myytti-termiä va-
 paammin kuin folkloristit ja uskontotieteilijät. Niinpä Väi-
 nö Kaukonen on eri yhteyksissä puhunut Kalevala-myytistä tai
 Lönnrotin myytistä. Toisinaan hän näkyy tarkoittavan tällä
 Lönnrotin itselleen hahmottamaa käsitystä Kalevan kansan
 muinaisajasta, toisinaan termi tuntuu viittaavaan itse ee-
 poksen toimitusprosessia koskeneisiin käsityksiin, ts. Ka-
 levalan vastaanottoon romanttisen tai homeerisen eeposteo-
 rian näkökulmasta. Jälkimmäinen sovellus kuuluu myyttikä-
 sitteen arkikielenomaisen, usein toivottoman epätarkan käy-
 tön alueelle, mutta Kalevan kansan muinaisaikaa koskeva us-
 komus voitaisiin ehkä määärähdoin liittää tiettyyn mytolo-
 geisiin. Tarkoitan myyttiä "kultaisesta aikakaudesta". Ro-
 mantiikan oppineet muovasivat tästä myytistä eeposten syn-
 tyä selittävän variantin; se sisälsi ajatuksen erityisestä
 sankariajasta, jota ilman eeposta ei voi olla olemassa. Aja-
 tuksen esitti mm. Friedrich von Schlegel, Hegel otti sen
 estetiikkaansa, ja meillä sitä sovelsivat mm. Robert Tengst-
 röm ja Snellmann, edellinen Kalevalan puolesta ja jälkim-
 mäinen sitä vastaan. Myytin merkit ovat näkyvissä nimen-
 omaan Kalevalan ja kansanrunojen historiallisissa tulkinnoi-
 sa Elias Lönnrotista vanhaan Kaarle Krohniin, Jalmari Jaak-
 kolaan, nuoreen Martti Haavioon ja Matti Klingeen. Sen kans-
 sa kilpaileva tulkinta on marxilainen näkemys Kalevalan ja
 kansanrunojen ilmentämästä esifeodaalisesta, luokattomasta
 yhteiskunnasta, jonka perusyksikkö on yhteisomistukselle poh-
 jautuva suku- tai heimoyhteisö. Tämän käsityksen muotoili mm.
 O. V. Kuusinen, mutta ajatuksen kulun sinänsä voi löytää
 miltei mistä tahansa esim. neuvostoliittolaisesta etnoge-
 neettisestä tutkimuksesta. Näiden kahden tulkinnan tai alku-
 perämyytin, jos niin halutaan sanoa, kilpailulla on ollut
 syvällistä seurauksia kansanrunoustieteessä ja Kalevalan-
 tutkimuksessa. Perimmältään tulkintojen erilaisuus koskee
 sen yhteiskunnan laatua, joka synnytti runot. Kummankin tul-
 kinnan mukaan kehitys johti kurjistumiseen: kultaisen ai-
 kakauden yhteiskunta hävisi, mutta suullisessa perinteessä
 säilyi katkeamaton traditiosuoni, joka välitti viestin tuon
 yhteiskunnan muinaisesta olemassaolosta. Ja tähän viestiin
 tarttuvat vielä meidän päivinämme yhä uudet tutkijat, tai-
 teilijat ja poliitikot halutessaan vahvistaa ja muovata suo-
 malaista tai karjalaista identiteettiä.

Kirjallisuusluettelo

- Eliade, M. Der Mythos der ewigen Wiederkehr. Düsseldorf, 1953.
- Haavio, M. Väinämöinen. Porvoo, 1950.
- Honko, L. Kansallisten jnurien löytäminen. Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo, 1980.
- Kaukonen, V. Lönnrot ja Kalevala. Pieksämäki, 1979.
- Kaukonen, V. Mielikuvituksellista varhaishistoriaa 1-2. - Suomenmaa, 1983, 2. - 3. 12.
- Kirkinen, H. Kalevalainen epiikka, historiaa vai myyttiä? - Kotiseutu, 1984, 1.
- Kinkinen, H. Intiasta Atlantille - kalevalaisen epiikan juuret. - Kotiseutu, 1984, 2.
- Kirkinen, H. Suomi kohoa idän ja lännen väliin. - Historiallinen Aikakauskirja, 1984, 3.
- Klinge, M. Muinaisuutemme merivallat. Keuruu, 1983.
- Kuusinen, O.V. Johdanto teokseen Kalevalan runoutta. Valikoima karjalaissuomalaisen kansaneepoksen runoja. Petroskoi, 1949.
- Myytti. Otavan Suuri Ensyklopedia, 12. Keuruu, 1979.
- Sarajas, A.-M. Suomen kansanrunouden tuntemus 1500 - 1700-lukujen kirjallisuudessa. Helsinki, 1956.
- Sarajas, A.-M. Snellman ja Kalevala. Lönnrotin aika / Toim. P. Laaksonen. - Kalevalaseuran vuosikirja 64. Pieksämäki, 1984.
- Wilson, W. Folklore and Nationalism in Modern Finland. Bloomington & London, 1976.

"KALEVALA" JA HÕNINGAD 20. SAJANDI KIRJANDUSES

PROBLEEMID

Eino Karhu

"Kalevala" ja selle rahvaluulelised ning mütoloogilised allikad huvitavad mind alljärgnevas mitte kui folklooristi ja müüdiuurijat, vaid kui kirjandusloolast.

Tegeldes viimastel aastatel 20. sajandi soome ja üldse Lääne kirjandusega, on mul tulnud ikka sagedamini pead murda küsimuse üle, missugune on kunstiteadvuse uute vormide vahetumine arhailistega ning kuidas lülitub muistne kultuur nüüdiskultuuri. Püüdes mõtestada kirjandusnähtusi ja nende seost mineviku traditsioonidega, olen tulnud järeldusele, et 19. sajandi kirjanduse ning kultuuriga võrreldes on selles osas 20. sajandil paljugi põhimõtteliselt teisiti.

Teatavasti juhtisid juba 18. sajandi esimesel poolel G. Vico ja peaaegu sajand hiljem F. W. Schelling tähelepanu mütoloogia universaalsele tähtsusele kunsti sünnis, eksisteerimises ja mõistmises. Vico oli veendunud, et iga poeetiline metafoor on oma tekkelt pisimüüt. Schelling pidas mütoloogiat igasuguse, ka kaasaja kunsti "vajalikuks eeltinimiseks ja algmaterjaliks". Kunst oli tema arvates "igavene müüdilooming".

Ometi olid 18. ja 19. sajand loodus- ja ühiskonnateaduste tormilise arengu mõjul oma põhitendentsilt maailma-kultuuri jätkuva demütologiseerimise ajajärk (1). Ja ehkki näiteks 18. sajandi lõpu ning 19. sajandi alguse romantikud tundsid huvi rahvaluule ja mütoloogia vastu, olid just need, kes edendasid ajalooteadvuse arengut ning historistlikku suhtumist kultuurinähtustesse.

Kultuuri remütologiseerimisest, uuest müüdilisest mõtlemisest on hakatud rääkima 20. sajandil. Roland Barthes'i paradoksaalse ütluse järgi on kõige "müüdilisem" just meie aeg.

Mõistagi on maailma nüüdiskultuuris - filosoofias, kunstis, ideoloogias - mütologismil mitmeid eri vorme. Rääkides mütologismist kirjanduses, pidasid kirjandusteadlased veel kunni hiljutise ajani silmas eeskätt Lääne-Euroopa kirjandust, J. Joyce'i, M. Prousti, F. Kafka, T. S. Elioti, Thomas Manni jt. loomingut, mille kohta on kirjutatud rohkesti uurimusi. Viimastel aastakümnetel on kogu maailmas

tähelepanu võitnud Ladina-Ameerika romaan (G. Garcia Márquez, A. Carpentier jt.) ning kriitikas on palju juttu olnud selle mütologismist, kusjuures tihti peale rõhutatakse, et tegu on hoopis uut tüüpi mütologismiga (2).

Ka nõukogude kriitikas on hakatud järjest sagedamini käsitlema nüüdiskirjanduse, näiteks Tšõngõz Ajtmatovi loomingu geneetilisi seoseid folkloorsete ja mütoloogiliste allikatega. Erinevalt kirjandustest, millel on seljataga sajanditepikkune ajalugu, on paljurahvuselises nõukogude kirjanduses kümneid suhteliselt noori kirjandusi, mille seos folklooriga on suuremal või vähemal määral vahetu.

Lisaks sellele olgu märgitud, et leidub rohkesti teoreetilisi uurimusi, kus sõnakunsti genees on seostatud ürgaja mütoloogilise mõtlemisega; ka on inimteadvase arhailiste vormide kohta puhtetnoloogilisi ja -filosoofilisi küsimusi. Näitena tõstaksin Lääne autoreist esile E. Cassireri ja tema 3-köitelise teose "Philosophie der symbolischen Formen" (1923 - 1929), nõukogude uurijaist A. Lossevi ning O. Freidenbergi, samuti J. Meletinski, kelle ülevaatlikus raamatus "Поэтика мифа" (1976) on käsitletud ka mütologismi küsimusi Lääne-Euroopa 20. sajandi kirjanduses.

Vististi üheks kõige silmatorkavamaks tunnusjooneks, mille poolest Lääne 19. sajandi kirjandus erineb 20. sajandi kirjandusest, võib pidada historismi. See ilmneb muu hulgas ka erinevas lähenemises rahvaluulele ja mütoloogiaile. Alljärgnevas ongi üksikasjalikumalt peatunud historismi probleemil.

Tavaliselt seostatakse Lääne 20. sajandi kirjanduse remütologiseerimise algust 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse modernismiga. Selle üks ideoloogilisi eelkäijaid oli F. Nietzsche oma "kõigi väärtuste ümberhindamisega", kogu humanistliku pärandi, kodanlik-liberaalsete traditsioonide ja tekkiva sotsialismi kriitikaga. Nietzsche eitas nihilistlikult kõike, ka ajalugu ja selle seaduspärasusi. Ta suhtus põlgusega ratsionalismisse filosoofias, ühiskondlik-ajaloolise progressi teooriasse, demokraatia ideaalidesse ja humanistliku eetika traditsioonidesse. Nietzsche arvas, et oli nihilism kaasaja inimese püsiv ja universaalne psühholoogiline seisund ("der Nihilismus als psychologischer Zustand"). Ta selgitas: "Was bedeutet Nihilismus? - Daß die obersten Werte sich entwerten. Es fehlt das Ziel. Es fehlt die Antwort auf das "Wozu?" (3). Seda laadi meeoleolud on

ühel või teisel kujul küllaltki levinud 20. sajandi kultuuritegelaste hulgas.

Marksistlik filosoofia nimetab seda nähtust hiliskondliku teadvuse kriisiks, mille põhjustas kapitalismi kui ühiskondlik-majandusliku formatsiooni üldkriisi algus. Olemasolev kord ei tundunud olevat enam ei mõistlik, otstarbekohane ega püsikindel. Suurte vapustuste lähenemist aias ette juba Nietzsche, kuna O. Spengler, teine irratsionalistliku elufilosoofia esindaja, tuli välja Öntumaa allakäigu prohvetliku ettekuulutamisega. Ajaloolisest optimismist ei saanud enam olla mingit juttu - isegi sõna "ajalugu" ärritas Nietzschet ja pani ta skeptiliselt muigama. Hõlmas ju ajaloo mõiste palju seesugust, mida Nietzsche ja tema poolehoidjad ei tahtnud tunnustada. Lähtudes subjektiivsest voluntarismist, ei arvestanud nad ajaloo, sealhulgas kultuuriajaloo objektiivseid seaduspärasusi, determinismi põhimõtet.

Üldmaailmavaateliselt oli elufilosoofiaga seotud kann. vaimulooline meetod saksa kirjandusteaduses (W. Dilthey, G. Simmel, F. Gundolf; Soomes V. A. Koskenniemi), mis tekkis vastukaaluks Hippolyte Taine'i positivistlikule kunstisotsioloogiale, kultuuriajaloolisele determinismile. Sealjuures kritiseerisid vaimuloolise koolkonna esindajad Taine'i meetodit mitte niivõrd selle tegelike nõrkuste, kuivõrd selle pärast, et tegemist oli determinismi põhimõttele tugineva sotsioloogilise meetodiga. Ise püüdsid nad leida luule allikaid mingeis algseis ja irratsionaalseis ürgfenomenides. Kriiti populaarsed olid nende sõnavaras (näiteks Gundolfi tuntud Goethe-uurimuses) rohked ur-prefiksiga sõnad: Urzeit, Urgeist, Urleben, Urerlebnis, Ur-ich, ursprüngliche Welt jne. Diskrediteeritud ja hüljatud ajaloole vastandati müüt, teaduslikele teadmistele mütolooliline sümbolika, positivistlikule sirgjoonelisele evolutsionismile ja lineaarsele kronoloogiale müüdi pärane "tsükliline" aeg, Nietzsche "igavese taastuleku" printsiip ja Spengleri kultuurimorfoloogia bioloogiline sündimise-suremise tsükel. Kronoloogiast loobumine tähendas ühtaegu lahtiütlemist ajaloo progressiivse arengu ideest.

Nietzsche, Bergsoni ja Heideggeri umbusk ratsionalistlike teadmiste suhtes, nende nostalgia ürgse (Sokratese-eelse, eeleksistentsiaalse) tervikliku maailmatunnetuse järele meenutab midagi 18. - 19. sajandi romantikute vaimulaadist.

Ent siin on põhimõtteline erinevus. 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse romantikud ei vaetandanud müüti ajaloole, vaid lülitasid selle üldisesse ajalookäiku, otsides müüdist muistsete aegade kajastusi.

Muidugi polnud romantism ei Euroopas ega Soomes ühene nähtus. Selles oli vastuolusid ja äärmusi, kuid üldiselt, nagu eespool märgitud, aitas romantism kaasa ajaloo teadvuse väljaarendamisele. Romantikute suurimaid teeneid oli valgustajate antihistorismi ületamine. Nagu teada, nägid valgustusaajastu filosoofid inimkonna minevikku ja olevikku mingi normatiivse, igavese, ajaloovälise mõistuse valgusel. Rõhutati igimõistuslikku, normatiivselt üldinimlikku, mitte aga ajaloo kordumatut, rahvuslikult eripärast, millele pöörasid tähelepanu Vico, Herder ja hilisemad pärisromantikud.

Hohkem väljarendatud ja järjekindla historismi poolt - ka muistsete kunstivormide seletamisel - paistis silma Hegeli esteetika, kuigi Hegel võrreldes Schellingiga pööras mütoloogiale suhteliselt vähe tähelepanu.

Soomes mõjutas Schellingi esteetika A. I. Arwidssoni ja teisi soome eelromantikuid, Hegel aga tema ideedele omase historismiga oli eeskujuks J. V. Snellmanile, E. Lönnrotile, F. Cygnaeusele, R. Tengströmile - kuni Aleksis Kivini välja. See oli soome rahva elus aeg, mil taheti kaotada aeduslik ja rahvuslik rõhumine, tõendada iseseisva rahvusliku olemasolu õigust, leida oma rahvuslik minevik, et ehitada tulevikku. Niisugune ajalooline, rahvuslik ja ühiskondlik situatsioon aitas kaasa ülimalt demokraatliku ajaloo teadvuse väljakujunemisele. Tolleaegsete rahvuslike ideoloogide silmis ajalookäik, ajalooline aeg Soomes hoopiski mitte ei peatunud. Ärkav rahvas vaatas oma unistustis kaugele ettepoole, kus kangastus tulevik. Kõike, ka kauget minevikku, nähti romantilise värvinguga ajaperspektiivis. "Tsüklliline" tagasipöördumine minevikku ei tulnud kõne alla. Runod ja müüdid olid toonastele ideoloogidele mitte mingite igaveste, aja- ja ajalooväliste, alati ühesuguste ning lõputult korduvate olukordade väljendns, vaid sõnum väga omapärasest ajaloolisest minevikust, mis ei saanud enam korduda. Sealjuures oli see omaenda rahvuslik minevik, ja runode kangelased polnud mitte harilikud, siin maa peal elavad ja kannatavad inimesed, vaid just nimelt soome rahva kauged legendärsed eellased.

19. sajandil rõhutati runode rahvalikku vaimu, neis väljenduvaid ürgkogukondliku kollektivismi ja inimeste võrdsuse ideaale. Seda toonitas oma artiklites ja eessõnades ka E. Lõnnrot. Ettekandes "Soome rahva kujutamine "Kalevalas"" juhtis R. Tengström (1823 - 1847), keda olid mõjutanud noorhegellaanide ideed (4), kohe esimese lausega tähelepanu eepiliste rahvalaulude sünniaja eripärale. Ta märkis: "Rahvas te elus on olnud aeg, mil kõik koostisosad, milleks need hiljem eraldusid, moodustasid veel lihtsa terviku, mil üksikisik ei asetsenud oma rahvast väljaspool ja rahvas polnud killunenud kultuuritaseme ning elutingimuste poolest eri klassideks, vaid kõiges valitses sama vaim ja hoidis koos eeskätt loomulik hingeline ühtekuuluvus" (5).

Ürgkogukondliku kollektivismi ja võrdsuse ideaale rõhutatakse Aleksis Kivi, Arvid Järnefelti ja Eino Leino teostes, kusjuures neile ideaalidele on sageli kontrastiks uusaaja individualism.

Tuleb rõhutada, et niisugune vaade muistsele rahvaluulele ja selle ideaalidele polnud paljalt luuletajate või romantikutest folkloristide - nende hulka on kombeks arvata ka E. Lõnnrot - väljamõeldis, romantilise maailmavaate utopiline külg. Siin pole ruumi seda küsimust lähemalt analüüsida ega näiteid tuua, ent siiski tahaksin märkida järgmist. Lugeses mõningaid viimaseaegseid folkloristlikke ja kirjan dusteaduslikke uurimusi, olen puutunud kokku sellega, et romantikutesse ning Hegelisse suhtutakse teatava iroonilise üleolekuga ja mitte eriti tõsiselt. Arvatakse, et nende arusaamad folkloori rahvalikkusest, rahvavaimust (*Volksgeist*), "kangelaste ajastust" ja "eepilisest maailmaseisundist" (Hegelil - *der epische Weltzustand*) olid üksnes romantilise idealismi väljendus, millel on vähe ühist nüüdisaja teaduslike seisukohtadega. See romantikute ja Hegeli "ületamine" sai alguse juba 19. sajandi teise poole positivistlikus filosoofias ning folkloristikas ja on kestnud tänase päevani.

Marksism niisugust vaatekohta ei jaga. Nagu teada, oli marksismi üks allikaid Hegeli dialektika. Marksismi rajajad oskasid läbi Hegeli õpetuse idealistliku koore näha selle tõelist ajaloolist ja revolutsioonilist sisu. Ka esteetika ja kunstiajaloo valdkonnas - muistsed kultuurid kaasa arvatud - suhtusid Marx ja Engels tähelepanelikult Hegeli pärandisse ja tema eelkäijatesse saksa klassikaliste ideoloogide hulgast. J. Meletinski on osutanud, et erinevalt 19.

suajandi teise poole positivistideest ei bitanud K. Marx saksa filosoofide - Herderist kuni Hegelinini - saavutamist muistsete kultuuride mõtestamisel, vaid just neile tootnaki (6). Selle, mis Marxi selkõigjad saavutasid idealistliku filosoofia raamas, mõtestas Marx ümber ja arendas materialismi vaimus edasi.

Marxi kiri F. Engelsile 29. märtsist 1868 sisaldab olulist mõtteid seoses muistsete aegade kunsti mõistamisega ja sellega, mille poolast on see kunst väärtuslik kaasaaja loimele. Kirjas on juttu romantilise teadvuse eripärast, mis kujunes Euroopas välje 18. sajandi lõpa Suure Prantsuse revolutsiooni mõjul. Revolutsioon ja kodanlike suhete võidulepõhja polnud mitte kõigile ja mitte kõigas vastuvõetavad. Paigusid õpetlasi ajendas see pöörane eriline tüholeppus selkoodanlikele silvornidele. Marx kirjutab: "Esimene reaktsioon Prantsuse revolutsioonile ja sellega seotud valgustusaastule seisis loomulikult selles, et kõike hakati nägema keskaegses, romantilises valguses, ja isegi niiaugused inimesed nagu Grimm ei ois sellest vabad. Teine reaktsioon aga - ja see vantab sotsialistlikule suunale, kuigi neil õpetlastel pole aimagi, et nad sellega teotud os - seisab selles, et vaadata üle keskaegse lge rahva ürgsega. Ja seal laisvad nad oma suunaks inestuseks kõige vapemae kõige suuast, ja isegi ägedaid võrdsuse kaitsjaid, kes lahavad nii kaugole, et see paneka kokkuma isegi Froendhoi" (7). Kirjas on mainitud muistse ja keskaegse Saksa ~~hisooria~~ korda uurinud saksa kodanliku ajaloolase G. L. Maureri raamatuid, mida Marx parajasti luges. Maurer käsitleb keskaegses saksa külakogukonna (margi) ajalugu ja Marx hindas teda eriti sellepärast, et tema tõõd tõestasid maa ~~hisooria~~ muutussüstemi olemasolu muinasaajal ja kaos sellega lükksid ümber arvavuse, nagu oluaks masseromandus igivana. Sellega ühenduses kirjutab Marx, et Maureri raamatutel "on erakordne tähtsus. Mitte ainult ürgsega, vaid ka kogu hilise areng [- - -] saab täiesti nua kuja" (8).

Erilist huvi pakub Marxi kirjas see, mis on öeldud Hegeli kohta. Kõne all on üldine ja eriline kategooria Hegelil. Nail kategooriatel on vantarvused ka Hegeli esteetikas ja tema kunstiajaloolistes vaadetes. Raldata ja muistne "estiline seisund" üldise domineerimist erilise ja individuaalse üls, sellele järgnenud "prosessilise seisund", mil tingimisel espose tekkinisake anax peldud, öeldab erilise, individua-

aalse domineerimist üldise üle. Kui mõnede Hegeli kriitikute ja tõlgitsejate meelest oli see puhas spekulatsioon ja väljamõeldis, siis Marx, vastupidi, nägi Hegeli abstraktsetes loogikakategooriates midagi niisugust, millel on konkreetne sisu ajaloos endas. Tsiteeritud kirjas Engelsile kirjutab Marx: "Aga mida ütleks vana Hegel, kui ta teises ilmas kuuleks, et üldine [Allgemeine] ei tähenda sakslaste ja Skandinaavia rahvaste juures midagi muud kui kogukonnamaad, eriline [Sundre. Besondere] aga mitte midagi muud kui sellest kogukonnamaast eraldatud eraomandust [Sondereigen] ? Neetud lugul tuleb välja, et loogikakategooriad tulenevad otse "meie suhetest" [aus "unsrem Verkehr"]" (9).

See seletab ka, miks rahvarunode ideaalid olid nii lähedased demokraatlikult meelestatud kirjanikele ja miks nendest ideaalidest lähtunud "Kalevalas" nähti 19. sajandil mitte lihtsalt üht tolle aja kirjandusteost, vaid muistsete aegade kujutust, olgugi teataval määral Lõnnroti rekonstrueeritud. Muidugi tundub tänapäeval mõnigi mõte Lõnnroti eesõnades ja artiklites, samuti R. Tengströmi arutlustes olevat naiivne, nüüdisteaduse seisukohtadele mittevastav. Kuid vananenud pole rahvalikkuse, ürgkogukondliku kollektivismi ja runodes kujutatud ajastu eripära esiletõstmine.

19. ja 20. sajandi üht peamist erinevust suhtumises rahvaluulesse võib illustreerida järgmise paradoksaalse vastandamisega: kui Lõnnrot, toetudes temaaegse ajalooteadvuse arengutasemele, püüdis "Kalevalas" muinaskultuuri reliktide kaoses korda luua, siis paljud Lääne kirjanikud üritavad müüdi abil korrastada nüüdisaja kaootilist tegelikkust.

Sellest kirjutab 1923. aastal seoses vaidlustega Joyce'i romaani "Ulysses" üle T. S. Eliot. Tema poleemiline artikkel, suunatud põhiliselt Richard Aldingtoni vastu, kellele Joyce'i romaan ei meeldinud, kandis iseloomulikku pealkirja "'Ulysee", kord ja müüt". Kaasaegse ainekultuuri organiseerimise müüdilise meetodi poolest pidas Eliot Joyce'i romaani Lääne proosa tõeliseks avastuseks. Eliot lähtus eeldusest, et 19. sajandi inimese maailmatunnetus erineb põhimõtteliselt 20. sajandi inimese omast. Nüüdisaja maailmatunnetuse, eriti ajalootunnetuse väljendamiseks traditsiooniline romaan enam ei kõlvanud. Elioti arvates lõppes ratsionaalset ja suhteliselt hästi korrastatud ajastut kajastav romaan Flaubert'i ja Henry Jamesiga. Nüüd aga valitseb kaos, mida kunstis saab korrastada ainult müüdi abil. Joyce'i meetod

oli "viis ohjeldada ja korrastada seda ääretut tühisust ja anarhiat, mida ajalugu endast praegu kujutab, anda sellele kuju ja tähendus. [- - -] Tähtede seis on niisugusele meetodile soodne." Joyce'i meetodi eeldusteks olid Elioti järgi kaasaja psühholoogia ja etnoloogia saavutused (artiklis mainitakse J. G. Frazeri teost "The Golden Bough"). Kõik see koos "tegi võimalikuks selle, mis veel mõned aastad varem oleks olnud võimatu. Jutustuse meetodi asemel võime kasutada müüdi meetodit. Ja tõemeeli hindan ma seda kui sama edasi nüüdismaailma kunstile kättesaadavaks tegemise teet, kui sammu korrastuse ja süsteemsuse poole, omadused, mis on nii meelepärased härra Aldingtonile" (10). Joyce'i meetodile on Eliot oma artiklis kuulutanud suurt tulevikku ja paljuki on tal õigus olnud. Elioti sõnades on küllalt selgesti alla kriipsutatud müüdi vormiloov, struktureeriv funktsioon nüüdiskirjanduses. Samasugune korrastav funktsioon oli oma ne ka mütoloogiale endale. Nagu kinnitab J. Meletinski, on mütoloogia "tunnetuslik paatos allutatud harmoniseerivale ja korrastavale eesmärgile, orienteeritud seesugusele terviklikule maailmasse suhtumisele, mis ei salli vähimaidki kaootilisuse, korrastamatuse elemente. Mütoloogia keskne mõte on kaose muutmine korrastatud kosmoseks" (11).

Tahaksin juhtida veel tähelepanu ruumi ja aja kategooriale, mille kaudu tulevad ilmsiks paralleelid päris müütide ja 20. sajandi kirjanduse mütologismi vahel.

Osutan lühidalt ruumi ja aja peamistele iseärasustele mütoloogilistes kujutelmades. Mütoloogilises teadvuses on ruum, aeg, asjade maailm veel liigendamata ja ühtsed. Pole "tühja", täitmata ruumi, nagu pole ka täitmata, abstraktset aega. Ruum ja aeg moodustavad terviku, niinimetatud kronotobi - kõik toimub "siin" ja "nüüd". Müütides pole aga liikumist, ajavoolu, aredat aja jagamist minevikuks, olevikuks ja tulevikuks. O. Freidenbergi järgi on aeg müütides "ühemõõtmeline", "mittevoollav", "ajaväline". See on nagu mingi praesens atemporale, ajaväline olevik (E. Cassireri järgi on mütoloogiline teadvus ajatu - "ein zeitloses Bewusstsein"). O. Freidenberg näeb mütoloogilise mõtlemise üht seaduspära "mineviku sümbioosis olevikuga", "mitteülesaamises" minevikust, mis on jätkuvalt juures olev ja tavandites korduv, aktualiseerudes nõnda kogu aeg teadvuses.

Hoopis teistsugusel sotsiaal-ajaloolisel ja psühholoogilisel tasandil võib midagi analoogilist täheldada 20. sa-

jandi kirjanduslikus mütologismis. Üsnagi äratuntavad on siin kokkupuutepunktid aja interpreteerimisega näiteks Bergsoni poolt, kes mõjutas suuresti 20. sajandi kirjandust ja kunsti (mitte juhuslikult ei määratud Bergsonile 1927. aastal Nobeli preemiat kirjanduse alal). Aja kategooria (durée 'kestus') on Bergsonil äärmuseni psühhológiseeritud ja seotud inimälu tegevusega, teadvuse mehhanismiga. Rangelts filosoofilises mõttes on see subjektiivne idealism, kuid psühhológismi seisukohalt on 20. sajandi kirjandus ja kunst sellest palju ammutanud. "Sisemine kestus," kirjutas Bergson, "on mälu katkematu elu, mis jätkab minevikku olevikus" (12). Mälu akumuléeritud mälestused võivad kaua säilida passiivses olekus, alateadvuses, kuid teatavates olukordades nad aktualiseeruvad - elustunud minevikumälestused saavad uuesti värsketeks elamusteks ja muutuvad aktuaalselt üleelatavaks olevikuks. Sellega seoses elamused ühtlasi "materialiseeruvad" emotsioonides, meelelistes kujundites ja omandavad ruumilise iseloomu.

Puudutamata nende ideede mõju Euroopa kirjanduse ulatuses, kuivõrd sellest on piisavalt kirjutatud, esitaksin vaid mõned näited soome kirjandusest.

Üks esimesi soome kirjanikke, kes hakkas aja kategooriaga eksperimenteerima, oli F. E. Sillanpää (1888 - 1964). Hariduselt bioloog, evolutsiooniteooria pooldaja, huvitus ta ka Bergsoni ideedest, Einsteini relatiivsusteooriast ja Freudi psühhoanalüüsist. Kõigi nende uuemate teooriate mõjul sügenes Sillanpää loovas teadvuses midagi niisugust, mis oli suguluses arhailise mütoloogilise maailmatunnetusega. Peamine tähelepanu Sillanpää proosas on pööratud looduslikule ja psühhológiliselt sünkroonsele ajale, kuna lineaarne kronoloogia jääb tagaplaanile. 1916. aastal avaldas Sillanpää oma esimese romaani "Elu ja päike", kus on üht suve noore inimese elus kirjeldatud nõnda, et jutustamise põhjal ei teki konkreetset tunnetust ajast ja selle liikumisest. Autor rõhutab, et aeg on ~~ta~~ romaanis määramatu. Selles on mingi sarnasus müütide ~~a~~temporaalse olevikuga. Sealjuures võib täheldada "maastikulist" aja kujutamist, selle ainelis-ruumilist metaforiseerimist, mida romaani epiloogis on eraldi rõhutatud: "Kõik siin ilmas olnud sügised, suved, kevaded ja talved moodustavad maastike ahela, mida võib kujutleda hõljumas ruumis ebamäärases kauguses. Nii kujutletuna kaotavad nad omaduse, mida väljendatakse aastaarvuga. Esmalt kaob aja, siis koha

mõiste, ja polegi enam üldse kindel, et need olemas on" (13). Niisiis mitte ainult aeg, vaid ka koht (topos) kaotab konkreetsuse, lokaalse seotuse, ilmutades kalduvust muutuda topos'eks üleüldse.

Midagi samasugust tuleb soome lüürikas ette Eeva-Liisa Manneri (sünd. 1921) loomingus. Luuletustes ja tema enda kommentaarides nende juurde on E.-L. Manner korduvalt vihanud, et aeg assotsieerub tema teadvuses ruumiga, õigemini - aeg t r a n s f o r m e e r u b ruumiks, omandab selle füüsilised kvaliteedid ja leiab väljenduse ainelis-ruumilistes kujundites. Luuletuskogus "Nii vaheldusid aastaajad" (1964) on tal koguni eri tsükkel iseloomuliku pealkirjaga "Aja ja ruumi vahekorrast". Manneri sõnade kohaselt "aeg on maastik" (14). Niisuguse maastikulise pilguga vaadatakse üle kogu inimühiskonna ajalugu. Eri aegadel asetleidnud sündmused ja eri ajastud kaugest muinasajast meie päevini ilmuvad teadvusse samaaegselt ja seesuguses ajaloo simultaanses maastikulises panoraamis on tähtsust ainult ruumilistel koordinaatidel, ruumilisel, mitte ajalisel perspektiivil.

Peale puht subjektiiv-psühholoogilise ajataju, mille puhul lüürilises elamuses sulanduvad ühte minevik, olevik ja tulevik, on seesugusel kunstilisel nägemisel ka eotsiaa-filosoofiline aspekt. Oma äärmise sotsiaalse pessimismi juures suhtub Manner - aga ka paljud teised Lääne modernistid - sellistesse mõistetesse nagu progress ja ajalooline areng õigegi skeptiliselt. Inimese jaoks, kes tunnistab progressi ajaloos, on aeg täidetud edasiareneva ajaloolise liikumisega, minevik, olevik ja tulevik ei järgne üksteisele mehaaniliselt, vaid erinevad üksteisest ka kvalitatiivselt. Ja vastupidi - inimese jaoks, kes ei usu ajaloolise progressi võimalusse, pole ajal seesugust kvalitatiivset asteastmelist edenemist, ajaloo eri perioodid ei kujuta endast ühiskondliku arengu kvalitatiivselt erinevaid astmeid. Sageli tajutakse kogu ajalugu kui absoluutset pahet, lõputult korduvate tragöödiate ja koleduste rodu. See loob pinna nostalgiale ürgse, eelajaloolise, eelmetafüüsilise aja järele. Manneri maailmatunnetusele on märgatavat mõju avaldanud Heidegger, kes nagu Bergsongi omistas müütidele suurt tähtsust. Manneri lüürikas on ratsionaalsele sageli vastandatud maagiline, mis assotsieerub tal lapsepõlve-teemaga, veelgi ül-

diatatumas plaanis inimekonna lapsepõlvega, eel-eksistentsiaalee mütoloogilise ürgajaga.

Alles pärast seda, kui märkas inimekonna ruumilis-ajaliste suhete ebataavalist interpreteerimist soome kirjanduses, satusin lugema selleteemalisi uurimusi Lääne kirjanduse kohta üldse. See asjaolu kinnitab, et eespool esitatud näited soome kirjandusest pole juhuslikud, vaid on osa kogu 20. sajandi Lääne kirjanduse üldisemast tendentsist. Kardinaalseid muutusi ruumilis-ajaliste suhete trakteerimisel on Joyce'i, Prousti ja mõnede teiste Lääne-Euroopa prosaistide romaanide põhjal üksikasjalikult käsitlenud J. Frank oma töös "The Spatial Form in Modern Literature" (1963). Vihjates vaasematele uurijatele (A. Tate, M. Eliade) ja esitades paralleele praegusaja kujutavast kunstist, tuleb J. Frank järeldusele: aegade (mineviku ja oleviku) ühitamise tulemusel muutub ajalugu ise mainitud kirjanike loomingus ebaajalooliseks, sest "aega ei võeta enam kui objektiivset põhjuslikku edasiliikumist, mille perioodidel on selgelt piiritletud erinevused; ajast on saanud nüüd tervik, kus piirid mineviku ja oleviku vahel on kustutatud. Siin on meil silmatorkav paralleelsus kujutava kunstiga. Täpselt samuti, nagu kujutavast kunstist on kadunud sügavuse mõõde, on moodsa kirjanduse põhiteoste sisust kadunud ajaloolise sügavuse mõõde. Renessansist alates on uusaja inimene arendanud nii objektiivset visuaalset taju (oskust kujutada ruumi) kui ka objektiivset ajalootaju (oskust tabada kronoloogilist aega); nüüd on ta loobunud mõlemast. Tagajärg on - vähemalt niipalju, kui asi pundatab kirjandust - ajalootaju muutumine müüdi, ettekujutuseks, mille järgi ajaloolist aega pole olemas ja teatava aja teod ning sündmused pole midagi muud kui igaveste prototüüpide taaskehastumine." J. Frank tsiteerib Eliade sõnu selle kohta, et Lääne nüüdiskultuuris on olemas tendents, mida iseloomustab tõeline "vastuhakk ajaloolle, mäss ajaloolise aja vastu, püüe lahustada inimlikust kogemusest kantud ajalooline aeg kosmilises, tsüklilises, ääretus ajas". Ja seda kõike saadab "nostalgia müüdi järele". Teatavasti on M. Eliade muistseid müüte ja uskumusi uuriv etnoloog. M. Eliade tähelepanekud mainitud tendentside kohta nüüdisaja Lääne inimeste teadvuses ainult toetavad J. Franki arvates tema enese väidet, et praegusaja kirjandus tegeleb "ajaloo ajaliku maailma muutmisega müüdi ajatuks maailmaks. Ja see moodsa kirjanduse üldiseks sisuks

olev ajatu müüdimaailem leiab sobiva esteetilise väljenduse ruumilistes vormides" (15).

J. Franki detailne materjalialanalüüs ja järeldused on küllalt huvitavad, kuigi mõned rõhuasetused ta uurimusee kannatavad liigse üldistamise all. Eespool oli juba juttu mütológismi erinevatest liikidest maailmakirjanduses. Ka 20. sajandi Lääne-Euroopa kirjandustes pole olnud ainult müüdi ja ajaloo vastandamise tendentsi, vaid samuti edukaid katseid (näiteks Thomae Mannil) ühendada müüti ajalooa (16).

Müüdisaja romaanis võib mõnikord jutustamine alata nagu müüdis või sünnieepikas (syntyepikka). Ajaloolistele sündmustele eelneb mingi legendaarne "aboolantne algus": muistendi vaimus jutustatakse vanainimese suu läbi, kuidas teatavas paikkonda ilmusid esimesed inimesed, kuidas ehitati esimene küla ja kuidas elu läks edasi - müüdi juba mitte enam legendaarses, vaid empiirilises plaanis. Seda laadi sümeelise ülesehituse elemente tuli ette 19. ja 20. sajandi soome kirjanduses ja alles suhteliselt hiljuti ka karjala nõukogude kirjanduses. Niisugust võtet kavatses algul kasutada ka nimeka soome romaanikirjanik Väinö Linna (lugu kolmest vennast romaanil "Siin Põhjatähe all" algvarandis), kuid loobus sellest hiljem (17).

Midagi selle võtte taolist, kuid juba täiesti teistsuguses stiililises töötluas kohtame García Márquese romaanis "Sada aastat üksildust". Ka siin algab jutuetamine sellest, kuidas teatavas paika tulevad esimesed inimesed, rajavad eluaseme, suguvõsa, kogukonna jne.

Niisugustel puhkudel sobib müüt väga hästi kokku ajalooa. See ei räägi vastu ajaloole, vaid vastupidi - aitab kaasa selle kunstiliselt üldistatud tajumisele. Seoses García Márquese romaanidega räägivad mõned nõukogude kriitikud "uuest historismist" tema loomingus (18). Sagedad eksimused loogilise põhjalikkuse vastu (nagu alatasa müütideski), empiirilise runni ja aja seaduspäraeuste eiramine - kõik see koos sümboolika ning rikkaliku fantaasiaga loovad García Márquese väga omapärase stiili.

Mõned uurijad kalduvad müüte liigitama "kõrgeteks" ja "madalateks", "poeetilieteks" ja "hirmuäratavateks". Vaevalt et seesugusel rangel rühmitamisel on alust mütológias endas. Iseasi on see, et hilisemas kultuuris meie päevadeni välja on müüte erinevalt tõlgitsetud. Mis puutub mütológismi kirjanduses, siis on küsimuse tuum siin nähtavasti kir-

janiku maailmavaates, mis määrab ka tema suhtumise mineviku-traditsioonidesse.

K i r j a n d u s

1. Euroopa 17. - 18. sajandi kirjanduse järkjärgulise eemaldumise kohta mütolooogilistest kujutelmadest suurte loodusteaduslike avastuste mõjul vt. lähemalt: Nicolson, M.H. Mountain Gloom and Mountain Glory: The Development on the Aesthetics of the Infinite. New York, 1959; Qvarnström, G. Dikten och den nya vetenskapen. Lund, 1961; Richter, K. Literatur und Naturwissenschaft. Eine Studie zur Lyrik der Aufklärung. München, 1972.
2. Vt. kahe diskussiooni materjale, mis on avaldatud ajakirjas "Латинокая Америка" (1982, nr. 5 - 6; 1983, nr. 1 - 3).
3. Nietzsche, F. Werke in drei Bänden. 3. kd. München, 1966, lk. 577.
4. R. Tengströmi vaadete kohta vt. lähemalt: Manninen, J. Marx ja Väinämöisen soitto. - Tiede ja edistys, 1983, nr. 2, lk. 2 - 9.
5. Tengström, R. Suomen kansa Kalevalassa kuvattuna. - Suomen sana 21. Porvoo, 1966, lk. 139.
6. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва, 1976, lk. 22.
7. Marx, K., Engels, F. Valitud kirjad. Tallinn, 1977, lk. 205 - 206.
8. Sealsamas, lk. 205.
9. Sealsamas, lk. 206 - 207.
10. Eliot, T. S. "Ulysses", Order and Myth. - Rmt.: The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism. Moskva, 1979, lk. 224 - 225.
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа, lk. 169.
12. Бергсон А. Собрание сочинений. 5. kd. Petrograd, (1914), lk. 24.
13. Sillanpää, F. E. Elämä ja aurinko. Helsingi, 1916, lk. 335 - 336.
14. Miten kirjani ovat syntyneet. Porvoo, 1969, lk. 217. Vt. ka: Karhu, E. Beva-Idisa Mannerin lyriikka - taustana sodanjälkeisen modernismin ongelmat. - Punalippu, 1983, nr. 2, lk. 107 - 120.
15. Frank, J. The Widening Gyre. New York, 1963, lk. 59 - 60.
16. Vt. lähemalt: Мелетинский Е.М. Поэтика мифа, lk. 298 - 340 (peatükk "Антитеза: Джойс и Томас Манн").

17. Vt. Karhu, E. Alussa olivat suo, kuokka - ja Jussi. - Rmt.: Väinö Linna - toisen tasavallan kirjailija. Porvoo, 1980, lk. 163 - 173.
18. Vt. näiteke V. Zenskovi eessõna G. García Márqueze romaani "Patriarhi sügis" venekeelsele väljaandele (Moskva, 1978, lk. 5 - 22).

ELIAS LÖNNROT EESTIS

Paul Hagu

"Kalevala" koostajana maailmakuulsuse saavutanud Elias Lönnrot on oma nime jäädvustanud kultuurilukku ka 11 pikema või lühema rahvaluule- ja keelekogumismatkaga. Kui valdava osa matkade eesmärgiks oli rahvaluule, eelkõige runode kogumine rahvuseepose koostamiseks ning hiljem selle täiendamiseks, siis kahe viimase matka siht oli juba teisenenud. Jõudnud enamiku oma runosaagist publitseerida, pöördus Lönnroti huvi keelekõsimustele, eriti sugulaskeelte uurimisele. Lönnroti 10. matk viis ta pikale retkele Norra-, Soome- ja Vene-Läpisse ning vepslaste juurde (1841 - 42). Viimane, 11. matk suundus Eestisse, eesmärgiks põhjalikum tutvumine eesti keelega, et saadud materjali kasutada soome, eesti, vepsa ja lapi keelte võrdleva keeleõpetuse koostamiseks.

E. Lönnroti käik Eestisse on varem leidnud õige mitmekülgset valgustamist nii Soomest vaadatuna (A. Anttila, L. Kettunen) (1) kui ka uurijate pilgu läbi siitpoolt lahete (M. J. Eisen, A. Suits, M. Lepik) (2). Peamiseks allikaks, millele Eesti-retke käsitlejad on tuginenud, on eelkõige Lönnroti kirjad, mida ta Tartust oma soome sõpradele lähetas (3). Õnnelik leid Rõuge kirikukroonikast võimaldas O. Kuningal pisut täpsustada ka Lönnroti Lõuna-Eesti matka marsruuti (4). Tänavu on H. Niit tähelepanu juhtinud veel ühele huvitavale seigale - Lönnroti osale ühe soome rahvalaulu lõunaeestikeelse tõlke saamisloos (5). O. Kuningas oletas, et Lõuna-Eesti kirikuarhiivide hoolikas läbivaatamine võiks päevavalgele tuua lisaandmeid Lönnroti teistegi peatuspaikade kohta. Aga vähemasti minu katse leida RAKA fondides olevatest kirikuarhiividest veel mõni antud teema kohta huvi pakkuv notiits ei kandnud siiski vilja. Niisiis pean edasise suhtes nentima: reläta refero (6).

Eesti matka ajal oli Lönnrot üheteistkümnendat aastat arst Põhja-Soome väikelinnas Kajaanis. Saanud kirjanduslike ja teaduslike tööde jaoks pikema ametipuhkuse, sõitis ta juuni lõpul 1844. a. Helsingist üle mere Tallinnasse. Pärast paari Tallinnas veedetud päeva matkas Lönnrot Kuusalusse. Kavatatud pikemaajalisest põhjaeesti keele praktiseerimisest eesti uue kirjaviisi rajaja pastor Eduard Ahrensi juures ei tulnud siiski midagi välja, sest Ahrens lahkus juba

mõne päeva pärast tööülesannete tõttu Tallinnas. Küll suutis soomlane üllatada Abramsit ettevalmistuete põhjalikkusega: ta raamatute hulgas leidsin juba ka aasta tagasi ilmunud Ahrensi eesti keele grammatika.

Tolinud ligi nädalase peatuse Koerus, jõudis Lõnnrot juuli esimestel päevadel Tartass. Reaalsvõimaluse leiab ta Tartu ülikooli selleaegse joonistusõpetaja August Matthias Hugeni kodus (Lille tänav 11). Peatamine Sagenite pool jättis soome külalisele igati meeldiva mälestuse, nagu seda kinnitab Helsingist saadetud tähekirj. Märkides tunnustavalt tartlaste töökust ja kasinat elulasdi, iseloomustab Lõnnrot kirjjas lektor Zittingile pisut ligemalt oma võõrustaja eluolu:

"Nimenõunik Hagen elutab oma naise ja 7 - 8 lapsega üsna kenasti ära sellest tühiaast palgast, mida ta saab ülikooli joonistusõpetajana, knigi mihmed elutarbed. (näit. suhkur, kohv) on siin tunduvalt kallimad kui Soomes. Kes aga soovuks meil niisuguse päevatorraga: hommikul tass sigurisegust kohvi ja paar kuivikat, kella poole ühe paiku kahe-roaline lõuna koos selle juurde kuuluva klaasi õllega, õhtusöögi asemel 3 - 4 tassi teed ja paar väikest võileiba? Paari nädala kestel joodi vaid kord pärastlõunakohvi, seegi juhtus sellepärast, et lapsed seabusid maalt suvepuhkuselt. Puhke- ja muid vägijooke ei tarvitata üldsegi. Külas käiakse haruharva ning sel puhul ei tehta kuskil suuremaid ettevalmistusi kui muidu on majas tavaks. Pakutakse vaid 3 - 4 tassi teed ja võileibu."

Tartus hakkas Lõnnrot hooliga omandama lõunaeesti keelt. Nii praktilise kui teoreetilise keeleõppuse mentoriks sai soome uurijale Fr. R. Faehlmann. Kahe kolleegi vahel kujunesid välja väga sõbralikud ja tihedad sidemed. Lõnnrot hindas Faehlmanni kui siirast, ausat, energilist ja töökust teadlast, kirjameest ja arsti. Oma kirjavahetuses iseloomustab ta Faehlmanni töötingimusi ja suhtlikkust järgmiselt: "Tal on rohkem patsiente kui ühelgi teisel tohtril linnas (60 - 70 haiget päevas, lisaks paljud need, kes tema juures kodus käivad), samal ajal on ta ülikoolis eesti keele lektor ning diietetika ja farmakoloogia professori kohusetäitja. Aga ta jõuab olla ka veel ÜESi esimeheks ja üldse selle hinged, kirjutada rehvale eestikeelseid jutte seltsi toimetatud kalendreis ja esil-dada saksaakeelseid uurimusi seltsi teaduslikes väljaannetes."

Lõnnrot märgib, et oma suurest hõivatusest hoolimata on Faehlmann aega leidnud tegelda samal keeletundide andmisega peaaegu iga päev.

ÕESI eelmehena viim Faehlmann ema soome kolleegi kontakti ka teiste ÕESI liikmetega. Lõnnrot osales seltsi esimesel euvevaheajajärgeel koosolekul 27. aug., kus ta samas valiti ka seltsi auliikmeks. Külalist paelus seltsi asjaajamise lihtsus ja koosolekutel valitsev sundimatu õhkkond. Koosolekuid peeti seltsi liikmete kortereis, sõna võeti elavalt, vestluse vormis. Koosoleku ajal tehti suitsu, joodi teed ja veinigi, enne laialiminekut aga pakuti tugev õhtusööki. Kirjades sõpradele soovitab Lõnnrot sellist vabamat verni eeskujuks ka Soome Kirjanduse Seltsile, leides selles võimalusi koosolekute elavdamiseks. ÕESI rikkalikku sõnavarakogu otsustas ta kopeerima asuda pärast matka Lõuna-Eestisse.

Lõuna-Eestie kavatses Lõnnrot viibida kaks nädalat, aga matk kestis tegelikult seitse nädalat. Matka marsruuti on O. Kuningal õnnestunud mõneski punktis täpsustada, aga mitte täies ulatuses. Tartust lahkus E. Lõnnrot nähtavasti 28. augustil. Et soome uuriija suundus Karulasse, kus tollal oli pastoriks kirjamehena tuntud Friedrich Ferdinand Meyer (1799 - 1871), seda kinnitab Lõnnroti Karulast saadetud kirja ettelugemine ÕESI 5. sept. koosolekul. O. Kuningas pidas võimalikuks, et enne Rõugesse minekut käis Lõnnrot ka Harglas Faehlmanni hea sõbra Rudolf Gustav Hollmanni pool. Sellele oletusele pakuvad toetust Lõnnroti enda sõnad kirjast dr. F. R. Rabbele (18. X): ta käis "pärie Läti piiril Valga linna lähedal". Rõuge kirikukroonika dokumenteerib Lõnnroti viibimise 13. - 23. septembrini Rõuge pastoraadis sealse pastori, kooli- ja kalendrikirjaniku Carl Gottlieb Reinthali (1797 - 1872) junres.

Faehlmanni soovitusel kuulus Lõnnroti reisikavasse ka Fr. R. Kreutzwaldi külastamine Võrus. Elteate Lõnnroti võimalikust tulekust Võrru annab Faehlmann kirja teel juuli keskpaiku: "Lõnnrot on meil ju mõni päev. Ta õpib meie keelt. Ehk tuleb ka Võrule." 24. augustil küsib ta Kreutzwaldilt: "Kas Lõnnrot on sinu junrde juba saabunud? Sa tunned teda ja kui Kalevala kogujat ja väljaandjat." Kreutzwald võtku teda sõbralikult vastu, andku talle vajalikke teateid.

Kreutzwald vastab Faehlmannile alles kuu aega hiljem, 2. oktoobril: "Lõnnrot põikas Võrule ainult möödaminnes. 23. septembri õhtul jõudis ta pärale ja peatus sinse papi juures, järgmise päeva õhtupoolikul laskis ta mulle paar tundi oma seltsi osa saada ja läks 25ndal edasi. Kahju, et ta end

kauemaks kõita ei lasknud, mis vaese mehe vara võimeline on pakkuma, seda oleksin temaga meelsasti jaganud, aga kütkega ei võinud ma teda kinni pidada."

C. G. Reinthal märkis kirikukroonika sissekandes, et ta 24. sept. jutlustas Võrus eesti keeles. Nähtavasti jõudiski Lõnnrot Võrru koos Reinthaliga, kes viis soome külalise oma Võru kolleegi H. W. Bornwasseri poole. Võimalik, et kiirustamine lahkumisega seostus sellega, et Lõnnrot rutatas ära kasutama mõne pastori poolt pakutud soodsat küüdivõimalust. Kuhu aga Lõnnrot edasi suundus, selle kohta andmed puuduvad. H. Niit peab tõenäoliseks, et Lõnnrot peatus tagasiteel Tartusse kas Bāpinas praost Johann Friedrich Hælleri (1786 - 1849) pool, kes oli tolle aja silmapaistvamaid keeleuurijaid Lõuna-Eestis ja oli kursis ka soome grammatikakirjandusega, või Vasteeliinas praost Carl Gottfried Masingu (1789 - 1859) pool. Sellele võiks vihjata viimaste poolt Lõnnrotile sõbralike tervituste saatmine C. Reinthali kaudu. Siiski pole välistatud ka teised võimalused, näiteks peatumised Põlvas või Kanepis. Kaheldamatult on see, et Lõnnrot Võru-Tartu vahemail tegi veel peatuse ühes või paaris kihelkonnas, kuivõrd Võrust Tartusse jõudmiseks kulus tal 17 päeva.

Jõudnud 12. oktoobril tagasi Tartusse, sukeldus Lõnnrot õige pea pingutavasse kopeerimistöösse. ÜSBI sõnavarakogud sai ta enda käsutusse 17. okt. Need osutusi oodatust mahukamateks, ümberkirjutamisele tuli arvestada vähemalt poolteist kuud usinat tööd. Kiri lektor Zittingile (nov. algus) iseloomustab töö kulgu nii: "Ehkki olen ajaga võidelnud kella viiest hommikul kella kümneni õhtul, ei aine ma siiski oma tööle lõppu saabuvat enne kui detsembri algul, sest üsnagi suured on sõnakogud, mille sinne õpetatud selts mulle ümberkirjutamiseks on lubanud. Praost Hælleri poolt seltsile lähetatud kogu kopeerimine teeb üksi ligi 800 poolepoognast lehekülge. Sellest olen nüüd ümber kirjutand kolmandiku. Teised, veel kopeerimata kogud on siiski väiksemad. Kui mitte enne, siis vähemalt nüüd näen, et aega on liiga napilt. Ööpäevas peaks olema vähemalt 30 tundi, et saadaks toime tulla iga päev selle tööhulgaga, mida hommikal alustades kävatsen."

Pingutava kirjatöö kõrval leidis Lõnnrot siiski aega ka kolleegidega lävimiseks. Ta osales nii ÜSBI koosolekutel kui ka seltsi kalendritoimikonna aruteludel. 16. okt. koos-

olekul oli muu hulgas arutluse all seltsi toimetusel ilmuva "Ma-rahwa kalendri" järgmise aasta numbri käsikiri. Et lõplikku otsust ei saanud vastu võtta, valiti 3-liikmeline kalendritoimikond eesotsas Faehlmanniga. Kirjas F. J. Rabbele (12. XI) tutvustab Lõnnrot ka tulevase kalendri sisu, refereerides seejuures mõnevõrra pikemalt Faehlmanni kalendrijuttu "Kribus-krabus".

Jätkuvad diskussioonid ortograafia küsimustes. Nn. vana kirjaviisi kummastleb Lõnnrot juba esimeses Tartust saadetud kirjas (21. VI). Lõnnrotil ei õnnestunudki oponente veenda soomepärase ortograafia paremuses. Kirjas Zittingile nendib Lõnnrot nukralt: "Õpetatud seltsi esimehe dr. Faehlmanni ja teistega on mul aina olnud tühja tööd ja vaidlemist soome ortograafia pärast. Nad peavad seda päris kõlbmatuks ja arvavad oma kirjaviisi palju paremaks, soome keelelegi sobivaks, sel meel tööks teha vanasõna pinnust võõra ja palgist oma silmas." Lõnnrot on soovitanud oma opponentidele vaidlemise asemel enne Soome sõita, keel paremini omandada ja alles siis kirjaviisist raakida. Mainides uusi tuuli Tallinna mail, lõpetab Lõnnrot teema mõttega, et kui tal aega oleks, tahaks ta meelaasti ÕESi järgmise koosoleku jaoks midagi soome ortograafia kohta paberile panna. Kui sellest ka muud kasu poleks, saaks ta vähemalt oma seisukohad kirjalikultki välja öelda. Selle kavatsuse ta ka teostas.

Faehlmanni ja ÕESi vastuseis soomepärasele ortograafiale seletub ilmselt eelkõige sellega, et alles aasta tagasi oli ÕES heaks kiitnud Faehlmanni esitatud vana kirjaviisi parandamissetepanekud ning vastu võtnud otsuse parandatud ortograafiat oma väljaannetes järjekindlalt rakendada. Kahtlemata Lõnnroti mõjustastel siirdus Faehlmanni mõni aasta hiljem üle soomepärasele kirjaviisile, aga vastuolude teravnedes E. Ahrensiga loobus ta ka uuest kirjaviisist. Ajaloost teame, et Lõnnroti kõlv ei sattunud Tartus seekord viljakasse mulda, uus kirjaviis pääses maksvusele alles 30 aasta pärast.

Pikaks veninud kopeerimistöö sandis Lõnnroti loobuma mõttest tagasiteel Tallinnasse külastada Pärnus Johann Heinrich Rosenplänterit (1782 - 1846), kelle 40 aastat kestnud resultatiivne eesti keele uurimine oleks mõneski küsimuses võinud küllalisele kasuks tulla. Arvestades mere võimaliku ~~hümnisega~~ otsustas Lõnnrot Soome tagasi pöörduda Peterburi kaudu. Kodumäka alustas ta 8. det. 1844. Lõnnrot oli

Eestis hoolega täiendanud oma raamatukogu, eriti eestikeelsete väljaannetega. Neid lisandus ostu teel, aga ka kingitusena ÕESilt (viimaste hulgast peab Lõnnrot eriti väärtuslikuks Rosenplänteri "Beiträge" kõiki 26 vihikut). Raamatud ja muu isikliku kraami läkitas ta küüdihobusel Peterburi oma sõbra pastor K. V. Siréni juurde. Et kukkur ei tahtnud hästi võimaldada postihobuste kasutamist ning midagi ei püüdanud ta igavamaks küüdivankril istumisest, kus sammu sõites teekonnale oleks kulunud 8 ööpäeva, siis otsustas ta jalgsimatka kasuks. Lisaks muule lootis Lõnnrot teel oleku aega kasutada ka keeleoskuse täiendamiseks.

Kuni Narvani kulges Lõnnroti matk jalgsi. Sealt sõidutas pastor Helenius ta hobustel Kattilasse, kus Lõnnrot viibis 15. - 23. detsembrini oma ülikoolisõbra pastor J. J. Grundströmi pool. Siin kohtas ta vadjalasi, kelle keeles ta püüab selgusele jõuda, ning paneb kahel päeval vadja rahvalaulikult Anna Ivanovnalt kirja suure hulga rahvalaule, peamiselt pulmalaulu.

Jõudnud 26. dets. Peterburi, jätkab ta pärast paarinädalat peatust oma koduretke mööda rannateed minnes Viipuri, Hamina, Loviisa ja Porvoo kaudu Helsingisse ning sealt Iõpuks koju Kajaani.

Lõnnroti kirjadest ilmneb, et tal oli teravat silma tolleaegsete olude nägemiseks ja hädade põhjuste mõistmiseks. Teoorjuses vaevleva eesti talurahva ränkaskes olukorraga ühenduses esitab ta rea teravaid süüdistusi mõianike pihta. Kuivõrd üsna pikk väljavõtte sellest on avaldatud eesti keeles Kreutzwaldi kirjavahetuse kommentaarides (III köide, lk. 44), siis pole mõtet seda kordama hakata.

Oma reisil ei peatunud Lõnnrot kunagi rüütlimõisates, leides, et mõisnikega pole tal midagi tegemist, vaid kiriklates, küllap sellepärastki, et seal oli hõlpsam keelejuhtidega kontakti luua. Küllalt objektiivse iseloomustuse esitab Lõnnrot pastorite kohta: "Papid on siin erandita haritud rahvas, peavad lugu saksa teoloogilistest ajakirjadest ja on kursis ajasündmustega. Ka paisteid kõik olema majanduslikult jõukal järjel. Siiski oleksin ma meelsamini papike Soomes 1000 rublase kui siin 10 000 rublase palgaga, sest kindlasti ma ennem sureksin, kui harjuksin hoolimatult vaatama mõisnike poolt allasurutud rahva olukorda."

Eesti keele tolleaegsest olukorrast ja arengutasemest kirjutab Lõnnrot, et ta mitme asjaolu järgi otsustades peab

eesti keelt muinasaegadel arenenumaks keeleks kui soome keelt. Kui aga sakslased tulid maale ja hävitasid eestlaste nii mõnegi arenguvõimaluse, vaevalt kohta andes muule kui aastasadu kestnud orjusele, siis keele iseseisev areng seiskus. Eesti keel hakkas muganduma saksa keelega, nii et mõned liitedki omistati sealt (-chen -kene, -lich -lik). Lõnnroti arvates on keele arengut tõsiselt takistanud ka sunnismaisus. See lõikas katki talupoegade vabamad kontaktid. Keel arenes eri kohtades, juba naabermõisateski erisuguseks, sest puudusid normaalsed võimalused tekkinud erinevuste tasandumiseks.

Täis irooniat on torge sakslastest raamatureisijate kohta. Sakslased, kes üle noatera õppisid koduseks tarbeks eesti keelt purssima, alustasid esimestena ka selle kasutamist oma kirjatöödes. Sellest peale kuni kõige viimase ajani on aina iga sakslane, kes kodusteks vajadusteks õppis pisut eesti keelt, arvanud, et ta põhjustab inimkonnale korvamatut kahju, kui ei kirjuta mõnd eestikeelset raamatut. Sellistele kirjameestele on lausa avastuseks, et eesti keeles on olemas kaks objektikäänet.

Kuivõrd teraselt märkab kogenud rahvaluuleteadlane olukorda kohapeal, näitab ta kiri Snellmanile, kus Lõnnrot peab eesti rahvaluule kogumist kiireloomuliseks tööks, sest hernhuutlased on rahvalaulu vastased ja püüavad seda hävitada. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetuses ja kirjutistes on märgitud sedasama.

Samas kirjas markeerib Lõnnrot ka oma Eesti-retke ja väevandunud kopeerimistöo rakendamisevõimalusi: eesti keele sõnavara näikse andvat olulist lisa soome keelele (nii ka vastupidi - soome keel saab pakkuda hüvituseks ehk enamatki eesti keelele). Eesti keele lähem tundmine on lausa vältimatu soome sõnaraamatu koostamisel, osalt sõna algupärase tähenduse leidmiseks, osalt selleks, et eesti keelest uuesti kasutusele võtta ununenud ühissõnu rootsipäraste muganduste asemele.

Aeg on kinnitanud Lõnnroti mõtet, eelkõige just vastupidise hoovusega: eriti keeleuuenduse perioodil täienes eesti sõnavara mitmekümne soome laenuga.

Lõnnroti Eesti-retkel sõlmunud isiklikud kontaktid avaldasid siinsele kultuurielule oma viljastavat mõju hiljemgi. Kahjuks ei saanud küll teoks Lõnnroti siiras soov olla omakorda võõrustajaks Faehlmannile tema vastuvisiidi

ajal Soome - seda ei toimunudki. ÕESI sekretärile avaldab Lõnnrot sügavat kahetsust Faehlmanni varajase surma puhul: "Ka minu osavõtt leinast Faehlmanni surma puhul on suur, ma mõtlen ta isiksusele inimesena ja arstina või sellele, mis eesti kirjandus temaga kaotas. Tema portree ripub alati minu kirjutustoa seinal ja mu väike poeg [...] vaatleb seda sageli, tahab ka meelsasti tema silmi ja nina oma sõrmekeste-ga puudutada. Tuleb väga kahetseda, et Faehlmanni surmaga Kalevipoja saagatsükli toimetamine jäi lõpule viimata."

Faehlmanni surma järel võttis tema ülesanded "Kalevi-poja" koostamise alal ÕESI ettepanekul üle Kreutzwald. Täi-endavaid lisamaterjale loodab Kreutzwald Kalevipoja kohta leida ka Soomest. Sel otstarbel pöördub ÕESI sekretär Sachs-sendahl Lõnnroti poole ja hiljem kordab ka Kreutzwald ise oma abipalvet Lõnnrotile. Otsitakse andmeid Kalevipoja Soo-me-episoodi kohta. Lõnnrot vastab, et ta Kalevipoja ujumis-reisist rahvatraditsioonis midagi pole kuulnud, küll aga on Kalevan pojad proosamuistendites soomlastele tuttavad. Pi-kalt refereerib ta kogu Kullervo sündmustikku, lisades pa-ralleele lapi rahvaluulest. Muidugi selgus hiljem, et loo-tused siduda "Kalevala" ainetikku eesti Kalevipoja lugude-ga olid petlikud. See aga ei tähenda, et meil poleks põh-just hinnata Lõnnroti püüdu kõigi talle kättesaadavate va-henditega "Kalevipoja" valmimisele kaasa aidata.

Muu juubelijutu hulgas ei ole niisiis sugugi Migne mee-nutada, et mitte ainult oma loominguga, vaid ka isiklike kontaktidega laiendas E. Lõnnrot tõhusalt kultuurisilda ka-he hõimurahva vahel.

K i r j a n d u s

1. Anttila, A. Elias Lõnnrot. Elämä ja toiminta I. Helsin-ki, 1931, lk. 397 - 407. Kettunen, L. Elias Lõnnrot Vi-rossa v. 1844. - Virittäjä, Uusi jakso 1908, nr. 1, lk. 1 - 9.
2. Eisen, M. J. Elias Lõnnrot Eestis. - Eesti Kirjandus, 1923, lk. 337 - 346. Suits, A. Lõnnroti ja Faehlmanni kok-puuteid ja ühiseid harrastusi. - Eesti Kirjandus, 1931, lk. 157 - 169. M. Lepiku kommentaarid Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetusele: Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn, 1953, lk. 44.

3. Elias Lönnerotin matkat II. Helsinki, 1902. Vt. ka Lönnerot. E. Matkat 1828 - 1844, Espoo, 1981, lk. 413 - 443.
4. Kuningas, O. E. Lönneroti viibimisest Rõuges. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 4, lk. 239 - 240.
5. Niit, H. Ühe soome rahvalaulu Iðunaeestikeelsest tõlkest. - Keel ja Kirjandus, 1985, nr. 1, lk. 49 - 53.
6. E. Lönneroti Eesti-matka marsruuti täpsustavad oluliselt H. Niidu poolt pärast käesolevat ettekannet Soome Kirjanduse Seltsi arhiivist leitud E. Lönneroti oma käega tehtud märkmed 1844. a. kalendris. Vt. Mäe, R. Sensatsiooniline arhiivileid. - Sirp ja Vasar, 1985, 14. VI.

VÄINÄMÖISE SÜND M. J. EISENI TÖLKES

Paul Ariste

Soomlaste ja soome keelega puutus M. J. Eisen kokku juba oma pika eluea nooremail aastail. Tartu ülikooli usuteaduskonnas õppides tutvus ta samas kõrgkoolis olnud soomlastega. Juba 1881. aastal oli tal sedavõrd soome keele oskust, et ta saadeti Eesti Kirjameeste Seltsi saadikuna Soome Kirjanduse Seltsi 50 aasta juubelile. 1882. aastal oli ta pikemalt Soomes ning puutus kokku tolleaegsete Soome kultuuritöötajatega, nagu ta ise kirjutab oma käsikirjalistes mälestustes, mis leiduvad Kirjandusmuuseumi kogudes. Pärast ülikooli lõpetamist 1885. aastal oli ta Ingerimaal Moloskovitsa ja Kattila soome kogudustes prooviaastal. 1886. aasta lõpus ordineeriti M. J. Eisen Iembolas kirikuõpetajaks. Ta käis ühtlasi jutlustamas Petroskois. Mainitud aladel liikudes tutvus ta põhjalikumalt soome keele eri murretega. 1887. aastal kihlus M. J. Eisen soomlanna Ella Peroniusega ning abiellus temaga 1889. aasta alguses. See viis ta perekondlikultki soome keelele lähedale. Aastail 1888-1912 oli ta Kroonlinnas eesti-soome-rootsi koguduse pastariks. Seega oli olemas eeldusi, et M. J. Eisenist kujunes esimesi järjekindlaid soome kultuuri tutvustajaid Eestis. Soome kirjanduse suurteos "Kalevala" köitis tema tähelepanu juba üliõpilaspõlvest alates, mil ta hakkas avaldama soome eepese katkeid ja ümberjutustusi. 1882. aastal ilmus talt üks katkend "Meelejahutajas" (nr. 17), 1883. aastal teine "Talu-rahva kasulikus kalendris". Edasi on 1884 katkendeid ta enda luuletuskogus "Melinad Emajõelt", 1887 "Isamaa kalendris", 1889. aastal "Oleviku" lisas (nr. 18) ja "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I". 1883. aastal ilmus M. J. Eisenilt R. Hertzbergi järgi koostatud "Väike Kalevala" eepose sisu jutustustena (2. trükk 1919). Kogu "Kalevala" I osa on M. J. Eiseni tõlkes ilmunud 1891. aastal Tartus K. A. Hermannii kirjastusel. Teine, parandatud trükk on ilmunud 1912 samuti Tartus "Postimehe" kirjastusel ning kolmas, parandatud trükk 1925 sama kirjastuse väljaandel.

Näitamaks, kui võrd õnnestunud on olnud M. J. Eiseni tõlked ning kuidas ta on neid ajapikku lihvinud või muutnud, võetakse alljärgnevalt vaatlusele "Kalevala" tõlke esimese osa värsid 103 - 344, milles jutustatakse Ilmatarist ja Väi-

nämöise sünnist. "Väinämöise sündimise" on M. J. Eisen täielikult eestindanud ning esmakordselt lugejate ette toonud 1889. aastal "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I" (lk. 123 - 130). Sellele tõlkele on ta lisanud joonealuseid seletusi Kavest, Ilmatarist, Luonnotarist ja Väinämöisest. Väinämöisest on öeldud, et ta on "Kalevala kõige tähtsam mees. Tema on seesama, mis meie Vanemuine. Vanemuisest teavad Eesti vanad jutud ülepää väga vähe kõnelda; neid täiendab Kalevala. Prof. Y. Koskise arvamise järele on Väinämöinen väinä sõnaga sugulane; seega tähendaks Väinämöinen siis ranna, vee ääres asujat. Vanemuine nähikse sõna vaane olevat." M. J. Eisen on võtnud omaks tolleaegsete soome uurijate väited, lisades omalt poolt arvamuse Vanemuisest. Hiljem on ta õigesti väitnud, et Vanemuine 1841. aastast alates "kollitab" Eestis Faehlmanni manamisel ja see puudub eesti rahva seas täiesti (Eesti mütoloogia, lk. 184; Kalevala, II jagu. Teine trükk, lk. 180). Õige ekslikud on M. J. Eiseni oletused Kave-nimelisest ilmaneitsist: "Kave on üks ilmaneitsi Ilmatar, kes Väinämöise sünnitas. Eesti mythologias on Ilmatar Kõue tütreks või poolõeks saanud. Kuidas arvata, on Kõue õieti seesama, mis Kave. Ometi tähendab Kave Soome mythologias naesterahvast, Kõue Eesti mythologias meesterahvast. Võib olla, et Kave alles hiljemal ajal naesterahva tähenduse on saanud ja ta esialgu ainult vaimu sõna üleüldises tähenduses tähendas, nagu Castrén arvab. Koskise mõtte järele on Kave seesama, mis Zenod Avesta Kava - valitseja." Nagi eelkäijad, nõnda on M. J. Eisengi eksinud. Soome kave, pl. kapeet on 'luotu olento, ihminen', eriti aga 'tyttö, neito', nagu ka lõunaeesti kabe, kabene, kabo jne. on 'neiu, naine'. "Kalevala" II osa tõlke nimede seletustes on M. J. Eisen arvanud Kave kohta: "Esiotsa tähendas küll vist ema. Rahvaluule toodetes näeme aga, et mõni kord Kave meestelegi nimeks antakse; neid meesterahvaid tuleks ometi kõrgemateks olevusteks lugeda" (lk. 171).

Tõlke analüüsika võetakse alguses värsid 103 - 122. Nende algupäränd on selline:

Moin kuulin sanottavaksi,
Tiesin virttä tehtäväksi,
105. Yksin meillä yöt tulevat,
Yksin päivät valkeavat,
Yksin syntyi Väinämöinen,

Ilmestyi ikirunoja.
Kapehesta kantajasta,

110. Ilmattaresta emosta.
Olipa impi, ilman tyttö,
Kave luonnotar korea,
Piti viikoista pyhyttä,
Iän kaiken imeyttä.

115. Ilman pitkillä piholla,
Tasasilla tanterilla.

Ikävystyi aikojansa,
Ouostui elämätänsä,
Aina yksin ollessansa

120. Impenä eläessänsä.
Ilman pitkillä piholla,
Avaroilla autioilla.

1889. aastal "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I" ilmunud "Väinämöise sündimise" tõlkes on asjaomane lõik järgmine:

Nõnda kuulsin kõneldavat,
Teadsin laulu lasetavat.

105. Üksi meilla ööd tulevad
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus vana laululooja
Sünnitajasta Kabesta,

110. Ilmatarest emasta.
Oii aga neitsi ilma tütar,
Kave luonnotar kaunike,
See pidas pikka puhtusta,
Kõige ea neitsi põlve

115. Ilma laias laotuses,
Tasasella väljadella.

Aeg läks viimati igavaks,
Elamine ühepoolseks
Üsna üksinda ollessa,

120. Neitsina eladessana.
Ilma laias laotuses,
Avaraila arudella.

1891. aastal ilmunud "Kalevala" esmatrükis on tõlge mõnel määral erinev:

- Nõnda kuulsin üteldavat,
Teadein viisisid tehtavat.
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus põline laulutark
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmatarest emasta.
Oli aga neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar häbelik,
See pidas pikka puhtusta,
Kõige ea neitsi põlve
115. Ilma laias laotuses,
Tasasella väljadella.
Aeg läks viimati igavaks,
Klamine ühepoolseks
Üsna üksinda ollessa,
120. Neitsina eladessana.
Ilma laias laotuses,
Avaraila arudella.

1891. aastal ilmunud "Kalevala" esmatrükis on tõlge mõ-
nel määral erinev:

- Nõnda kuulsin üteldavat,
Teadsin viisisid tehtavat.
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus põline laulutark
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmatarest emasta.
Oli aga neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar häbelik,
Pidas pikaldast puhtusta,
Kõige ia neitsi põlve
115. Ilma iluea õuella,
Tasasella tallermaalla.
Läks aga aega igavaksi,
Klamine hoopie õutuks.
Aina üksina ollessa,
120. Neitsina ikka norutades
Ilma uhkedel õuedel,
Laiadel legendikkudel.

"Kalevala" 1912. aasta teises trükis on tehtud mõningaid muudatusi. Tekst on niisugune:

- Nõnda kuulsin kõneldavat,
Teadsin viisisid tehtavat
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus igavene laulik
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmataresta emasta.
Kord oli neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar kaunike,
See pidas pikaldast puhtust,
Kõige ea neitsi põlve.
115. Ilma laias laotuses,
tasasella tallermaalla.
Läks aga aega igavaksi
Elamine hoopis õudseks.
Üsna üksina elades,
120. Neitsina ikka norutades
Ilma uhketel õuedel,
Laiadel lagendikkudel.

Kolmanda, 1925. aasta trüki värsid on sellised:

- Kõneldavat nõnda kuulsin,
Teadsin laulu luuletavat:
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Alaline laulik ilmus.
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmataresta emasta.
Kord oli neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar lõbusa,
Pikka puhtusta pidasi,
Ea kõige neitsipõlve.
115. Laiassa laotuses, ta aega,
Tasasella tallermaalla.
Igavaks läks ta aega,
Elamine õuduseksi,
Üsna üksi ollessana,
120. Pidadessa neitsipõlve.

Ilma uhke õue pealla,
Laialla lagendikulla.

Tõlkeid omavahel võrreldes võib nentida, et osa neist kordub. Üheksal väärsil on aga mitmesuguseid muudatusi või parandusi. Need esitatakse järgnevalt. Number tekstide ees osutab asjaomast väärsi. Sulgudes on märgitud tõlgete ilmumisaastad. 104. Teadsin laulu lasetavat (1889), Teadsin viisid tehtavat (1891, 1912), Teadsin laulu luuletavat (1925). - 108. Ilmus vana laululooja (1889), ilmus põline laulutark (1891), Ilmus igavene laulik (1912), Alaline laulik ilmus (1925). - 112. Kave Luonnotar kaunike (1889), Kave Luonnotar häbelik (1891), Kave Luonnotar kaunike (1912), Kave Luonnotar lõbusa (1925). - 115. Ilma laias laotuses (1889), Ilma ilusa õuela (1891), Ilma laias laotuses (1912), Laiassa laotuses (1925). - 116. Tasasella väljadella (1889), Tasasella tallermaalla (1891, 1912, 1925). - 117. Aeg läks viimati igavaks (1889), Läks aga aeg igavaks (1891, 1912), Igavaks läks ta aega (1925). - 118. Elamine ühepoolseks (1889), Elamine hoopis õutuks (1891), Elamine hoopis õudseks (1912), Elamine õuduseksi (1925). - 119. Üsna üksinda ollessa (1889), Aina üksina ollessa (1891), Üsna üksina elades (1912), Üsna üksi ollessana (1925). - 120. Neitsina eladessana (1889), Neitsina ikka norutades (1891, 1912), Pidadessa neitsi põlve (1925). - 121. Ilma laias laotuses (1889), Ilma uhkedel õuedel (1891, 1912), Ilma uhke õue pealla (1925). - 122. Avaraila arudella (1889), Laiadel lagendikkudel (1891, 1912), Laialla lagendikulla (1925).

M. J. Eisen on tahtnud algteksti soome keele sisu õigesti eestindada. Mõnel juhul võib näida, et ta on eksinud, kuid tegelikult on ta valinud asjaomase sõna haruldasema tähenduse, millele ta on leidnud eesti vaste. Nõnda näiteks on 113. väärsis viikoista pyhyttä tõlgitud 'pikka, pikalt puhust, puhtusta', ehkki soome keeles sõna pyhyys tähendab kõigepealt 'puhadust', ent ta võib tähendada ka '(seksuaalset) puhtust'. 112. väärsis esinev soome sõna korea on 'kaunis, tore, uhke, ere, lõbus'. M. J. Eisen on kasutanud kaks korda tõlget 'kaunike' ja korra 'lõbus'. Tõlge 'häbelik' ei vasta soome korea tähendustele. 103. väärsis on ikirunoja tõlgitud 'põline laulutark, igavene laulik, alaline laulik'. Soome rahvaluulekeeles on runoja 'laulik, rahvalaulik' ja ikirunoja 'unuetamatu, kustumatu laulik'. Seega on 1889. aasta

tõlkele 'laululooja' üritatud leida sobivamat vastet.

Et M. J. Eisen on tõlkides üha toiminud esitatud põhimõttele, seda tõestagu ka teine katkend (värsid 301 - 314), milles jutustatakse, kuidas Väinämöinen tahab sündida.

- Sanovi sanalla tuolla,
Lausui tuolla lausehella:
"Kuu, keritä, päivyt päästä,
Otava, yhä opeta
305. Miestä ouoilta ovilta,
Veräjiltä vierahilta,
Näiltä pieniltä pesiltä,
Asunnoilta ahtahilta,
Saata malle matkamiestä,
310. Ilmoillen inebmon lasta,
Kuuta taivon katsomahan,
Päivöä ihoamahan,
Otavaista oppimahan,
Tähtiä tähyämähän!"

1889. aasta tõlge on niisugune:

- Hakkaa viimaks sõnumaie,
Sõnumaie, palumaie:
"Kuu kuule, päike päästa,
Odava ise juhata
305. Meesta umbsilta ustelta,
Väravilta võõrastelta,
Neilta väiksilta pesilta,
Asupaigalta ahtalta!
Saada maale matkameesta,
310. Ilma inimese lasta.
Taeva kuuda vaatamaie,
Päikesta imestelema,
Odavada tunnistama,
Tähtida teretamaie!"

1891. aastal ilmunud "Kalevala" tõlkes on tõlge järgmine:

- Sõnus seda sugu sõna,
Lausus seda laadi lause:
"Kuu aita, päike päästa,
Otava ise õpetä
305. Meesta õududelt õuedelt,

- Võnnu võerastelt väravilt,
 Pisukesest pesapaigast,
 Ahtamalt asuasemelt!
 Saada maalle matkameesta,
 310. Ilmale inimeselasta
 Taeva kuuda tunnistama,
 Päikest imestelevaie,
 Odavada teretama,
 Tähti tähele panema!"

1912. aastal avaldatud teises, parandatud trükis on asjaomane lõik võrdne eelmisega.

"Kalevala" kolmanda trüki (1925) tekst on niisugune:

- Hakkas nõnda ütlevaie,
 Seda laadi lausus lause:
 "Kuu aita ja päike päästa,
 Otava ise juhata
 305. Meesta õudse õue pealta,
 Väravilta võõrailta,
 Paigasta pisukesesta,
 Asemalta ahtamalta
 Saada maale matkameesta,
 310. Ilmale inimislasta
 Taeva kuuda tunnistama,
 Päikesta imesteleva,
 Otavada teretama,
 Tähele panema tähti!"

Teksti omavahel võrreldes saab ülevaate, milles ilmekalt kajastuvad muudatused. 301. Hakkas viimaks sõnumaie (1889), Sõnus seda sugu sõna (1891, 1912), Seda laadi laskis lause (1925). - 302. Sõnumaie, palumaie (1889), Lausus seda laadi lause (1891, 1912), Seda laadi lausus lause (1925). - 303. Kuu kuule, päike päästa (1889), Kuu aita, päike päästa (1891, 1912, 1925). - 304. Odava ise juhata (1889, 1925), Odava ise õpeta (1891, 1912). - 305. Meesta umbsilta ustelta (1889), Meesta õududelt õuedelt (1891, 1912), Meesta õudse õue pealta (1925). - 306. Väravilta võõrastelta (1889), Võnnu võerastelt väravilt (1891, 1912), Väravilta võõrailta (1925). - 307. Neilta väiksilta pesilta (1889), Pisukesest pesapaigast (1891, 1912), Paigasta pisukesesta (1925). - 308. Asupaigalta ahtalta (1881), Ahtamalt asuasemelt (1891, 1912), Asemalta ahtamalta (1925). - 310. Ilma inimese lasta (1881), II-

male inimee lasta (1891, 1912), Ilmale inimislasta (1925). - 311. Taeva kuuda vaatamaie (1889), Taeva kuuda tunnistama (1891, 1912, 1925). - 312. Päikeeta imestelema (1889, 1925), Päikest imestelemaie (1891, 1912). - 313. Odavada tunnista-ma (1889), Odavada teretama (1891, 1912), Otavada teretama (1925). - 314. Tähtida teretamaie (1889), Tähtida täbele pa-nema (1891, 1912), Tähele panema tähti (1925).

Sisult on õigesti tõlgitud värssid 304, 306, 307, 308, 310 ja 312. Neis on vaid leksikanlaseid ja morfoloogilisi erinevusi. 303. värssis on 1889. aasta redaktsioonis ek-si-mus. Seal on Kun, kerit 'aita, kuu' tõlgitud eesti keelde Knule kuu, mis näib olevat kasutusele võetud alliteratsioo-ni taotluse tõttu. Samal põhjusel on 1889. aastal 114. vär-sis tähtiä tähyämähän tõlgitud tähtida teretama, ehkki soome tähytä on 'üksisilmi vaadelda, targu tähele panna'. 305. vär-si tõlkimisel on M. J. Eisenil olnud raskusi. 1889. aastal on soome ovi eestindatud õigesti sõnaga uks. Teistes redaktsi-onides esineb aga õu.

M. J. Eisen on eesti regivärsside keele hea tundjana kasutanud neis esinevat keeletraditsiooni ka "Kalevala" ees-tindades. Ta on kasutanud possessiivsufikmeidki, millest siinkohal mõned mainitagu. 1889. aasta tõlkes on Neitaina eladessana (värss 119), 1925. aasta tõlkes on see värss Üs-na üksi ollessana. Tolle aasta tõlkes on ka Haputasi põlvia-sa 'raputas oma põlvi' (värss 223). Teistes "Kalevala" tõl-gete lugudes leidub samuti possessiivsufikseid.

Kokku võttes võib nentida, et M. J. Eisen on hästi tundnud soome ning "Kalevalagi" keelt. Nesti tõlkes olevad leksikaalsed ebatäpsused olenevad suurel määral tolleaegse eesti kirjakeele arenemisastmest.

Lõppsõnana tahaksin esile tuua tööga, et M. J. Eiseni "Kalevala" tõlgete kaudu tutvusin soome eeposega juba koo-lipoisina. Mul oli siis kombeks ostetud raamatusse kirjuta-da oma nimi, ostukoht ja -aeg. "Kalevala" 1912. aasta trüki esilehel on P. Berg Tallinn 1918. 1922. aastal Helsingis esperanto kongressil olles olen ostnud soomekeelse 1921. aastal ilmunud "Kalevala". Selle esilehele on kirjutatud P. Berg 12. VIII 1922. Helsingi.

"KALEVALA" JA "KALEVIPOEG"

Udo Kolk

Karjala-soome "Kalevala" ja eesti "Kalevipoeg" on eeposed, mis on mitmeti seotud: neil on sarnased ajaloolised loomiseeldused, otsesed kokkupuutepunktid saamisloos, ühiseid rahvaluuleaineid ja põhiliselt ühesugune tähendus rahvaste nuemas kultuuriloos. Välisest kujunduraamist on muidugi olulisemad tegelikud sisulised kokkulangevused. Üldjoontes on Kreutswald ja tema töö Eestile tähendanud sama, mis Lõnnrot Soomele ja Karjalale. On veel kord huvitav esile tuua, kui võrd paljudes asjaoludes ja isegi üksikseikades on täpseid kokkulangevusi eeposte autorite elulugudes ja nende kultuurilistes taotlustes. Lõnnrot ja Kreutswald elasid samal ajal: Lõnnrot oli Kreutswaldist poolteist aastat vanem ja suri poolteist aastat pärast Kreutswaldi surma. Mõlemad olid elukutselt arstid väikeses provintsilinnas (Lõnnrot Põhja-Soomes Kajaanis, Kreutswald Võrus), mõlemad siirdusid sinna ühel ja eamal, 1833. a., mõlemaile oli see provintsilinn lähtekohaks siirdumisele eepose koostamiseks vajalikele rikkaille laulumeile - Lõnnrotil Karjalasse, Kreutswaldil Setumaale. Mõlemad koostasid eeposed just neis väikestes provintsilinnades. Samal ajal olid mõlemad ühtlasi produktiivsed rahvavalgusteliku kirjanikud, kumjnures ühe väljaande pealkirigi on mõlemal üena lähedane - Lõnnrotil "Mesilane", Kreutswaldil "Sipelgas".

Nii "Kalevala" kui "Kalevipoja" loomist on ajendanud ühesugune ajalooline missioon: rahvaste võitlus parema tuleviku eest feodaalkorra tingimustes, sotsiaalne ja kultuuriline eneseteostus.

"Kalevala" ja "Kalevipoja" tihedad sidemed leiame juba eeposte koostamise ajaloos. "Kalevala" koostamise ajaloo on soome ja karjala folkloristid üksikasjaliku põhjalikkusega eriti jumbelieelsetes töödes taas esile toonud. On põhjust muretseda meie "Kalevipoja" koostamise fakte, mis selgesti avaldavad soome ja karjala ainete ning eepose "Kalevala" otsesest mõju ning eeskuju. Otsesest eeldustest kuni eepose "Kalevipoeg" valmimiseni saab neid mõjusid vaadelda kolmel peerieedil, mis laadilt ja töö intensiivsusest on erinevad: 1) soome ja karjala ainete toomine eesti kultuuriringi, osutamine ühistele rahvaluuleainetele ja romantilise eesti pseu-

domütoloogia algatamine kui oluline eeldus eepose koostamiseks a. 1822 - 1839, 2) eepose loomise idee propageerimine ja esimesed kompositsioonikatsed a. 1839 - 1844, 3) eepose-ainete intensiivne kogumine ja eepose koostamine a. 1844 - 1857.

Kuigi eesti vägilase Kalevipoja nimi oli eesti kirjanduses tuntud juba 17. sajandist alates ja 1836. a. avaldatud ka tsükkel Kalevipoja-muistenditest (Schüdlöffel), saavad eesti eepose koostamisel määravaks just need eeltööd, mis on seotud soome ja karjala ainetega. Siin kujunes Eestis huvitav otsene ajalooline paralleel Soome olukorrale: just samal ajal, kui Gottlund ja Becker algatasid Soomes eepose loomise mõtte, ilmus Eestis soome ja karjala mütooloogiat tutvustav ulatuslik teaduslik töö, mis osutas soome ja eesti ühisele muistsele folklooripärandile. See oli Kr. J. Peterson, kes tõlkis Kr. Gananderi "Mythologia Fennica" rootsi keelest saksa keelde ja avaldas selle paljude omapoolsete kommentaaridega a. 1822. Leidnud soome ja eesti ühiseid rahvalaule, oletas ta soome ja eesti mütooloogia samasust. Ta sai eesti romantilise pseudomütoloogia rajajaks, tuues siia Vanemuise (<Väinämöinen), Ilmarise (<Ilmarinen), Lämmeküne (<Lemminkäinen) jt. Nii said "Kalevala" kangelased Eestis tuttavaks ammu enne eepose "Kalevipoeg" loomist, kuid oli ka tõstetud mõte, et eesti rahvaluules võiks samu tegelasi või samu aineid leiduda. See mõte sai ühtlasi ideeliseks kandepinnaks ka eesti eepose loomise mõttele. Veelgi olulisem on seejuures, et pseudomütoloogia sai mõttesuunaks, millele Faehlmann sai püstitada eepose "Kalevipoeg" esimese kompositsiooni.

Eesti eepose loomise mõte on Faehlmannil ja Kreutzwaldil tekkinud siiski iseseisvalt, enne "Kalevala" ilmumist. Valinud peategelaseks Kalevipoja, eesti rahvaluule peakangelase, tegi Faehlmann esimese eeposevisandi proosas a. 1839.

"Kalevala" eeskuju ja mõju otsesel vahendamisel on suur osa olnud G. J. Schultz-Bertramil, kes on Soomest toonud "Kalevala" eksemplari ja õhutanud eesti eepose koostamist. Õpetatud Eesti Seltsis peetud kõnes on ta selgesti avaldanud mõtte soome ja eesti eepose ainete ühisusest: "Seepärast usun ma ka võivat oletada, et saaga Kalevipojaast on soome sugu rahvaile kuuluv ja neile omapärane" (1). Muinsusromantilisest vaimust osutab ta ka vajadusele nende ühiste ainete rekonstrueerimiseks ja eesti eepose loomiseks. Püüdes neid

muistseid ühisaaineid aimata, omistab ta Kullervo motive Ka-
levipojale ja arendab eepose kompositsiooni eadustragöödia
suunae.

"Kalevipoja" koostamiseks on ilmselt otsest tõukejõudu
andnud Lõnnrot oma käigul Eestisse 1844. a. Ta on kohtunud
Faehlmanni ja Kreutswaldiga, pikemalt suhelnud Faehlmanni-
ga. Ta on tõenäeselt olnud eesti eepose loomise ergutajaks;
kuigi kirjalikud tõendid sellest kõneainest puuduvad, võiks
seda järeldada Faehlmanni ja Kreutswaldi järgnevast kirja-
vahetusest. Nimelt on siia kerkinud küsimused Kalevipoja-
ainete kogumisest eepose aine saamiseks ja juba järgmisel
aastal saadab Kreutswald Faehlmannile oma kompositsiooni
"Vana aeg oli vaenuaega". Peagi siirdub Kreutswald ka oma
rahvaluulekogumismatkadele Setumaale. Pärast Faehlmanni sur-
ma (1850) asus eepost koostama Kreutswald. Kirjas Lõnnroti-
le 20. veebr. 1851 on ta tutvustanud oma tööplaani, küsinud
nõu eepose koostamiseks (2). Kirjas Kreutswaldi sõbrale
Sachssendahlile saadab Lõnnrot kirjale ja soome Kalevipoja
ja Kullervo aineid, siit on Kreutswald ilmselt saanud ka
ajendeid Saarepiiga-loo väljatöötamiseks (3). Kreutswaldi
hoolas töö eesti rahvaluule kogumisel ei andnud soovitud tu-
lemusi: eepilisi rahvalaule muinaskangelastest ei leidunud,
Kalevipoja nimi esines vaid vähestes lauludes, Kalevipoeg
kui kangelane esines peamiselt lühikestes proosamuistendi-
tes. Töötades 1850. aastate algul "Kalevipoja" esimese kat-
se, proosareduktsiooni juures, ei näi temal töö hästi ede-
nevat. Pikisilmi ootas Kreutswald "Kalevala" saksakeelse töö-
ke ilmumist, sest ta ei osanud soome keelt. Schiefneri töö-
ge, millega Kreutswald tutvub 1853. a., on ikkagi saanud
eesti eepose koostamise määravaks mõjustajaks. Esialgu pet-
tunud "Kalevalas" - ta ootas sellelt suuremat rahvaehtsust
ja teaduslikkust, võib-olla ka suuremat lähedust eesti ai-
netele (4) - on ta ilmselt siiski "Kalevala" eeskujust ot-
seselt julgust ja ergutust saanud ning kiiresti eesti ee-
post koostama asunud. Liites eesti rahvaluule eri liikide
aineid ja kasutades rohkesti ka ehtsaid rahvalaule, loob ta
juba samal aastal põhiliselt omapoolses sõnastuses Faehl-
manni plaani alusel eepose esimese värssredaktsiooni. "Ka-
levipoja" esimene trükk ilmub teadusliku väljaandena koos
saksakeelse töökega Tartus a. 1857 - 1861. Aga ka eepose
rahvaväljaande teostamisel avaldub kaalukas seos Soomega:
see trükitakse Europaeuse ja Schiefneri vahendusel Soomes,
Kuopios 1862. a.

Nagu Soomes ja Karjalas "Kalevala", nii on Eestis "Kalevipoeg" olnud suureks tõukejõuks rahvaluule kogumisele ja uurimisele. Eeposte rahvaehtsuse kriitika (Eestis oli see eriti terav) on ajendanud rahvaluulet põhjalikumalt tundma õppima. "Kalevipojast" vaimustunud J. Hurt sai eesti folkloristika üheks rajajaks, ta algatas eesti rahvalaulude teadusliku väljaande seeria "Vana Kannel", mida jätkatakse tänapäevalgi. Alles pärast eesti rahvaluule põhjalikumat kogumist ja uurimist käesoleval sajandil on võimalikuks saanud "Kalevipoja" objektiivne kriitika, ehtsa rahvaluule ja Kreutzwaldi omapoolse loomingu suhte selgitamine. Selle on avaldanud A. Annist oma doktoritöös, veel täpsemalt on see esile toodud "Kalevipoja" teadusliku juubeliväljaande kommentaarides (1961 - 63).

Tänu Kreutzwaldi oma aja kohta laialdasele ülevaatele eesti rahvalauludest ja sellele, et ta neid võimalikult palju "Kalevipoja" loomisel rakendas, annab eesti eepos laia ülevaate eesti rahvalauludest ja sisaldab seetõttu ka rea ühiseid aineid eeposega "Kalevala". Siin on ka iidseid rahvalaulu, mis on säilinud laial alal Põhja-Karjalast Lõuna-Eestini. Eestiga ühiseid eepilisi laule on soome folkloristid loendanud juba 19. saj. ja hiljemgi: J. Krohni ja A. Borenus-Lähteenkorva "Kalevalan toisinnot" 1888, K. Krohni "Kalevalan runojen historia" 1903 - 1910, M. Kuusi "Finnish Folk Poetry" 1977 jpt. Tänapäeva täpsem uurimine, kus ei peeta silmas vaid laulutervikuid, vaid ka motiive, stereotüüpe ja üksikvärssse, näitab ühisjooni veelgi rohkem. Siin on suur uurimisülesanne, mille täitmine võimaldab näidata tegelike muistsete ühisainete kaalu kogu ulatuses. Tõsiselt on probleemi juurde asunud folklorist O. Kõiva, kes vaid esialgse uurimuse järgi on ainuüksi pulmalaulude osaa välja toonud vähemalt 13 laulu kõrval 34 motiivi või värssi, mis esinevad ühelt poolt eeposes "Kalevala" ja teiselt poolt eesti pulmalauludes (5).

On ilmne, et laulutraditsiooni rahvaluules ei maksa kujutleda ainult terviklaulude summuna, ainult terviklauludena õpitavaks ja levivaks. Traditsioon on nimelt õpitav ja leviv poeetilise kompleksina, kus tähtsus on ka väikestel lauluosadel, stereotüüpsetel väljenditel, üksikvärssidel ja piltidel, kõne- ja lausekujunditel ning kompositsioonivõtetest, mis kanduvad ühest laulust teise. Stereotüüpsed väljendid moodustavad lauliku vormivaramu, mille abil ta saab

laule soovikohaselt varieerida või uusi laule improviseerida.

Ühes varasemas uurimuses olen ma esile toonud eesti rahvalaulu stereotüüpia mõned liigid, mida olen nimetanud värsisiseesteks vormeliteks (6). Nende hulgas on traditsioonis eriti produktiivsetena kasutusel olnud algriiimivormelid - need on algriiimiga seotud püsivad sõnaühendid mingi värsi keskmena.

Üheks selliseks sõnapaariks, mis esineb paljudes lauludes, on näiteks must muld.

Kuusalu rahvalaulus on read

Küll menen künnümihele -
künnü mies sie kündäb palju,
kündäb palju, külväb palju,
iestäb, äästäb palju,
kierdäb palju musta mulda ... (7)

Paistu rahvalaulus on read

Kui saad alla musta mulla,
sis saab siiski vaiki olla ... (8)

Sõnaühendit must muld võib leida kümnetes rahvalauludes. Rahvalaulikud on saanud sõnapaari kasutada eri laulukohtades seal, kus on tarvis osutada maapinnale, olgu see seoses põllutöödega, leinameeleoluga või millegi muuga. See on mitmeti rakendatav pisipilt, valmisdetail, miniatuurne laulukild, mosaiigitükike, mida on sobinud paigutada siia ja sinna, laulu täiteks või kujunduseks. Selliseid algriiimivormeleid võiks nimetada ka algriiimimallideks, algriiimudeliteks või veel kuidagi teisiti. Soome folkloristikas on analoogilisi sõnaühendeid loetlenud juba O. Relander, kes nimetab neid üldiselt piltideks (9). M. Kuusi on analoogilisi stereotüüpiaid karjala ja soome rahvalauludes nimetanud mitmeti: kliše, pilt, keelepilt, pildiaatom, sõnameelik, ehituskivi, mall (10).

Kui algriiimiga seotud püsivaid sõnapaare on rohkesti eesti ja teistegi läänemeresoome rahvaste rahvalauludes, nii et nad moodustavad rahvalaulude stilistikas silmapaistva osa, kuidas on siis lugu "Kalevala" ja "Kalevipojaga"? Juba põgusal vaatlusel selgub, et Lönnrot ja Kreutzwald on mõlemad käinud ehtsate rahvalaulikute teed: mõlemas eeposes on suur hulk algriiimivormeleid, teose eri kohtades rakendatud

eamu algriiimiga seotnd sõnapaare, mis tunnistab, et autorid on hästi omandanud rahvapärase stereotüüpiatehnika ning seda rikkalt ja leidlikult kasutanud. Sellesamaga kerkib ühtlasi esile eeposte sisuline ja vormiline lähedus, märksa suurem, kui see stereotüüpiat arvestamata näib. Üks ja sama algriiimiline sõnapaar võib esinemisulatuks järgi osutuda kujundiks mitmes eri tasandil või vaateväljas: 1) ühe läänemeresoome rahva rahvalauludes, 2) kahe või kolme rahva rahvalauludes, 3) kogu läänemeresoome laulualal, 4) karjala ja soome rahvalauludes ning ühtlasi eeposes "Kalevala", 5) eesti rahvalauludes ning ühtlasi eeposes "Kalevipoeg", 6) ainult eeposes "Kalevala", 7) ainult eeposes "Kalevipoeg", 8) ühised kujundid eepostes "Kalevala" ja "Kalevipoeg". Meid huvitab praegu eelkõige viimane vaateväli.

Kui silmitseda "Kalevala" kaht esimest runo, siie kerkivad kõigepealt esile laulud ja motiivid, mis on ühised eesti rahvaluulega ja millest mõnda on kasutanud ka Kreutzwald "Kalevipojas". Need on "Loomislaul", "Suur tamm", "Nelli neitsit", "Leemeleht" ja "Latv lindudele". Seejärel näeme aga tervet hulka stereotüüpseid pisipilte, samu algriiimiga seotud sõnapaare, mis esinevad nii "Kalevalas" kui "Kalevipojas", nii karjala kui ka eesti rahvalauludes. Olgu siin neist mõned näited tutvustuseks. Esiteks pilt sellest, kuidas lind lendab, kõlab karjala rahvalauludes liiteleksi, luotelekxi (11).

Värs on juba karjala rahvalauludes stereotüüp, esineb nii "Loomislaulus" kui ka pulmalaulus "Kotkalaul" ("Kokkovirsi") (12), mõlemad laulud on Lönnrot pannud ka "Kalevalasse". "Kalevala" 1. runos on värsid liitelevi, laatele-
vi (13), liiteleikse, laateleikse (14) ja lentelevi, liite-
levi (15). Annist on tõlkinud lendelekse, lookelekse (16) ja liikelekse, lookelekse (17). Eesti "Loomislaulus" on see kujul lendelekse, lookelekse (18) või londas palju, liugles
palju (19), Kreutzwaldi "Kalevipojas" samuti londas palju, liugles
palju (20).

Teiseks. Sõnapaar sõnadest laev ja laine esineb "Kalevalas" seal, kus raiutud suure tamme laastudest saavad laevad lainetele:

Venosina veen selällä,
laivasina lainehilla (21).

Annist on tõlkinud:

venedena vete päälla,
laevadena laineilla (22).

Lönnrot on eeposes sõnapaari veel mitmes kohas rakan-
danud. 8. runos lubab Põhja neid minna sellele mehele, kes
oskab laeva teha ja lainetesse lükata:

Työntäisi venon vesille,
uuen laivan lainehille (23).

Tõlkes: tšukaksi vene vesille,
uue laeva laineille (24).

16. runos kurdab Väinämöinen, et ei oska venet valmis
ehitada:

Ei saanut veno vesille,
uusi laiva lainehille! (25).

Eesti rahvalaulus Jõhvist on read:

veedi see vene vesile,
laivakaasi laine'ie (26).

Sama sõnapaari on Kreutzwald eeposes "Kalevipoeg" kor-
duvalt kasutanud. Kui Kalevipoeg asus reisile maailma lõp-
pu, siis

laeva seati lainetele,
seati nokal Soome poole (27).

Kui reisil jõuti Hiiglaneitsi juurde, siis lõpuks pu-
hus see laeva merele:

Pliga lõõtsuv hingepuhin
puhus laeva lainetele (28).

Sõnapaar on taas seal, kus Kalevipoja laev satub vee-
keerisesse:

Laeva juhtus lainte langul
kogemata neelukohta (29).

Kolmandaks. Alagriimilise sõnapaari valge vaht leiame
"Kalevala" 11. runos, kus Lemminkäise ema ülistab kositud
Kyllikkit:

Valkea merellä vahti,
valkeampi vallassäsi (30).

Annisti tõlge:

Valge on merella vahtu,
valgem veel su virvekene (31).

Ridala pulmalaulus on värsid

Küll oli valge mere vahtu -
veel oli valgem meie neiu (32).

Kreutswald laseb Kalevipojal 18. loos põrgukoja ukse
kaljurünkaga purustada hiiglajõul:

Sestap põrus maapõhjus,
valges vahtus kerkis meri (33).

Eepose järgmises loos istub Kalevipoeg sõpradega peo-
lauas. Maitstes mõdu

pillutasid põrandale
valgutades valget vahtu (34).

Neljandaks. Sõnade pikk ja pily stereotüüpse liitmise
leiame "Kalevalas" mitmel pool. Kui 2. runos suur tamm on
langetatud, siis

pääsi päivät paistamahan,
pilvet pitkin juoksemahan (35).

19. runos lendab Toonela havi surmanud kotkas kõrgele
pilvedesse, nii et tekib piksemürin:

Ylös ilmahan kohosi
pitkän pilven rannan päälle (36).

Eesti rahvalaulus hoopis laulik:

Ei mind jõua ohjad hoida,
ohjad hoida, köied köita,
taevas laia talitseda,
pilved pikadki pidada (37).

Kreutswald on "Kalevipoja" 2. loo algusse selle laulu-
osa sõna-sõnalt üle võtnud. Aga ta kasutab sõnapaari pikk pily
eeposes korduvalt mujalgi, osalt analoogiliselt laulurohku-
se või suure hääle märkimiseks. Kui Kalevipojad leiavad pä-
rast Linda röövimist, et ema on kadunud, hüüavad nad teda.
Noorim poeg hüüab nii vägevalt, et kuhu hää langed,

sinna metsad murdanesse,
pilved pikila lõhkevad (38).

Eepose 9. loos õpetab Kalevipoeg sõjakullerit, et see
peab halva ütlemisel suu sulgema, nii kinni pidama, nagu
peab kinni

taevas laia lumesadu,
pilved pikad vihma-sida (39).

Vilendaks. Algrii-mivormel sõnadest madu ja must näib olevat laia levikualaga ja vana. Ta esineb karjala loitsudes, näiteks

Jo'et joutu juoksemah
maon mustia veriä (40).

Või teises loitsus:

Mistä purimet saatanee?
Maon mustan kyynelistä (41).

Lõnarot on "Kalevalasse" võtnud Marjatta-runo koos värssidega, kus mari palub neitut, et see tema enne sööks, kni ussid jõnavad süüa:

Ennen kuin etana syöpi,
mato musta muikkoavi (42).

Annisti tõlge:

enne kui teod õgivad,
maod mustad muutsutavad (43).

Sõnapaari on "Kalevalas" kasutatud mujalgi. 9. runos toob berilane Ilmarisele raua karastamiseks ussimürki:

Viskoi Hien hirmuloita,
maon mustia mujuja (44).

Tõlge: viskas Hie hirmusida,
mao musti mürkisida (45).

Kesti rahvalauludes on Tõstamaa ussisõnades read

Madu, must maa-alune,
keri ennast kerasse (46)!

Kreutswald laseb Kalevipojal 13. loos õppida ussisõnu, kus on ka värss

Musta madu, mudakarva! (47).

Selliseid sõnapaarinäiteid võib tuua bulgaliselt. Nende hulgas on sisuliselt kaalukamad need, mis pole mõisteliselt väga laiad, vaid konkreetsema sisujoonega. Need pole enam vaid kaks kõlakujuundiga liidetud sõna, vaid võivad osutuda juba metafooriks, allegooriaks, sisulise motiivi embrüoks. Nendest kasvab välja juba värsirühmi, episoodi, arendatud pilte, motiive, eepika algmeid. Ka seesuguseid on

terve hulk ühelt poolt karjala, soome ja eesti rahvalauludes, teiselt poolt "Kalevalas" ja osalt ka "Kalevipojas". Laule saadakse lindudel, sõnad kogutakse kotti või keritakse kerrasse, kantakse koju, päike pääseb või päike päästab, tuba tehakse tuule peale. Nii näiteks küsib "Kalevalas" part, kelle munadest tulevad taevakehad:

Teenkö tuulehen tapani (48),

aga tuulde teeb toa ka eesti rahvalaulu vaeslaps:

... siis tegin toa tuule peale ... (49).

Hulgaliselt rahvalauludes ja eepostes esinevate algriimiliste sõnapaaride kohta kerkib muidugi küsimus, millisel määral nad kõik on tegelikult tüpoloogiliselt stereotüüpsed, kas nende variandid on geneetiliselt seotud, üksteisest tuletatud, kui suurel määral nad on traditsioonilised vormelid. Kui sama sõnapaar esineb ühel ja samal rahvalaulikul mitmetes eri lauludes, pole kahtlust selle sõnapaari variantide geneetilises seoses vähemalt selle lauliku repertuaaris. Ilmselt on siin ühelt poolt ürgvanu, geneetiliselt seotud ja laia levikualaga traditsioonilisi tüpoloogilisi stereotüüpe, teiselt poolt juhuslikke või ainukordseid, improviseeritud variante, mis on loodud ieiklikul initsiatiivil keele alliteerimistendentsi mõjul ja kujutavad endast vaid stilistilist, keelelist individuaalset loomingut. Viimast esineb Lõnnrotil, väga palju Kreutswaldil, aga rohkesti ka suurtel rahvalaulikutel, kes loovad improvisatsioone, eriti Setumaal. Et otsustada, kas üks või teine sõnapaarinäide on traditsiooniline stereotüüp või individuaallooming, on iga näite puhul vajalik konkreetne analüüs, paljudel juhtudel aga puuduvad võrdlemiseks vajalikud andmed. Põhimõtteliselt aga avaldavad nii stereotüüp kui ka improvisatsioon üht ja sama luuletehnilist võtet, mis on omanäo kogu läänemeresoome laulualale ja osutub universaalseks vormivaramuks laulude kujundamisel. Algriimilisi sõnapaare arvestav edaspidine uurimistöö võib senisest täpsemalt esile tuua läänemeresoome rahvaste muistse ühisprärandi, karjala, soome ja eesti vanimad ühised rahvaluuleained, mis on ajalooliselt sügavaimaks aluseks nii "Kalevalale" kui ka "Kalevipojale". On põhjust arvata, et sõnaühendite ja püsivate kujundite osa vanimate värtsiainete määramisel võib kujuneda seni arvatust märksa suuremaks ja mõnes suhtes ehk olulisemaks kui üksiklaulude genealoogia. Mõeldes karjala

ja eesti ühiste pulmalaulude üle, on Kaarle Krohn kahelnud, kas leidub ühtainsatki tõeliselt samast laulu. Matti Kuusi on aga vastanud: leidub rohkesti samu klišeesid, stiiliku-jundeid ja lauluaineid (50). Võiksime lisada omalt poolt, et ammendav vastus eeldaks mõõtnetelt raskesti kujutletavat hiiglatööd - läänemeresoome lauluala kõigi algriiemiliste sõnapaaride registreerimist ja süstematiseerimist; seda saaks teha vaid jõuline elektronarvuti.

Sõltuvalt looduslikest ja ajaloolistest eeldustest on "Kalevalas" ja "Kalevipojas" mõndagi erinevat. Tänu vanema mütoloogia ja eepilise rahvaluule säilitamisele ja arendamisele Karjalas on "Kalevalas" palju rohkem rahvaehtsaid värse, ehtsat mütoloogiat ja eepikat kui eesti eeposes. "Kalevalas" avaldub põhilise aine osas epohhi võrra vanem maailmapilt ja elutunnetus kui "Kalevipojas". Siin loitsivad šamaanid, siin valitsevad mõttearendus ja sõnaseade arhailises eepilises täiuses. "Kalevipoeg" on suuremal määral lüüriline, Kreutzwaldi omapoolne töö on suur, kuid rahvaehtne selleski mõttes, et ka eesti rahvalaul on valdavalt lüüriline. Lüüriline maailmapilt on tingitud uema epohhi elutunnetusest, see on kandunud ka eesti rahvalauludesse, mis põhilises osas peegeldavad uuemat ajajärku kui Kalevala-ainelised karjala rahvalaulud. Ja ehk küll Kreutzwald arhailise eepika tabamiseks kasutas vanu uskumusi, muistendite ja muinasjuttude motive, tungisid temapoolsesse väriseadesse vältimatult uueaegne stiil ja mõttearendus. Ent Kreutzwaldi töö õnnestus mitmeti, eriti rahvusliku omapära avaldamise suhtes. Kalevipoeg kui suurejõuline vägilane on eestlaste kui põlise põliuharijarahva ideaalkuju ja sümbol. Sajandeid kestnud ränk pärisorjus on Kreutzwaldi ajendanud ka saksa mõisnike vastaste allegooriate paigutamisele eeposes. "Kalevalal" ja "Kalevipojal" on aga palju sarnast põhilises ideestikis: võitlus rahva vabaduse ja parema tuleviku eest, looduse stiihia alistamine, loova töö ja kunsti ülistamine, rahva kõrge kultuurieetika, positiivsed humaansed ideaalid.

Nagu Soomes ja Karjalas "Kalevala", nii ka Eestis "Kalevipoeg" on rikkalikult mõjustanud kogu rahvuslikku kultuuri, andnud sellele aineid ja mõtteid. Eesti kirjanduses, muusikas ja kujutatavas kunstis on loodud hulk Kalevipoja-ainelisi teoseid (proosa ja luule, oper, ballett, koori- ja soololaulud, sümfoonilised teosed, teatrietendused, skulptuurid, maalid).

Rõõmustaval kombel on Eestis tänapäeval esile tõusnud mitmete teaduste esindajaid, kes tegelevad eeposte uurimisega. Paleoastronoom H. Belsalu, uurinud taevapildi, tähe- kogude ja Linnutee asendite muutusi kümnete tuhandete aastate vältel, on visandanud astraalmütoloogilise kontseptsiooni, mis seletab uudsel "Kalevala" tegelaste ja kujundite lähtevõimalusi (Kalev, Ilmarinen, Louhi, Sampo jt. (51)).

"Kalevala", aga mõnel määral ka "Kalevipoja" tundmaõppimiseks ja mõistmise süvendamiseks on palju andnud Nõukogude Eesti ja Nõukogude Karjala kultuurikontaktid. Resti kirjanikud, teadlased ja üliõpilased on tutvunud rahvaluuleväljaannetega ja Kalevala-aineliste uurimustega karjala folkloristidelt (V. Jevsejev jt.). On sooritatud karjala ja eesti folkloristide ühistöid karjala rahvaluule kogumisel ja väljaandmisel. Palju õpetlikku on saanud eesti folkloristid ja üliõpilased rahvaluulekogumise ekspeditsioonidelt Karjalasse, Kalevala rajooni. On võimalikuks saanud näha ja kuulda võimekaid Kalevala-laulude teadajaid ja esitajaid Tatjana Perttust, Jouki Hämäläist, Maria Bemsut, Outi Lipkinat, Kristiina Galaktionovat jt. Karjala rahvalaulude elav esitus, laulikute intonatsioon, meloodiad ja kunstiline väljenduse- jõud on sugestiivselt ja ilmekalt kuulajateni toonud need avarad maastikud ja muistse inimese hingelise rikkuse, millest oli vaimustatud ka Lõnnrot.

Karjala-soome eepose "Kalevala" juubel on märkimisväärsel määral ka eesti rahvuskultuuri juubel. "Kalevala" koostamisega on Lõnnrot põlistanud karjala, soome ja eesti iidset rahvatarkust ja -kunsti kogu maailmas tuntud klassikalise teose lehekülgedele. Sel puhul on sobivtänumeeles mõelda ka Kreutzwaldile. "Kalevala" ja "Kalevipoja" ideede ja kunsti mõjujõud, aga ka eeposte uurimine jätkuvad ka tänapäeval.

K i r j a n d u s

1. Annist (Anni), A. Fr. R. Kreutswaldi "Kalevipoeg". II osa. "Kalevipoja" saamislogu. - Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXXIII, Tartu, 1936, lk. 58. Schultz-Bertrami käsikiri: KM KO, ŌES SK 172:4.
2. Fr. R. Kreutswaldi kirjavahetus II. Tallinn, 1956, lk. 393.

3. Anniest, A. Opus cit., lk. 138.
4. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn, 1956, lk. 312.
5. Кийва О. Прибалтийско-Финские свадебные песни в эпосе "Калевала" и в эстонской народной традиции. - В сб: Шестой международный конгресс финно-угроведов. Фольклористика. Тезисы. Том III. Сыктывкар, 1985, lk. 78.
6. Kolk, U. Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus. - TRÜ toimetised, vihik 117. Tartu, 1962, lk. 71.
7. VK III, lk. 116.
8. E, StK 10, 215 (36).
9. Relander, O. Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa laulullisessa kansanrunoudessa. - Suomi. Kolmas Jakso. 8 Osa. Helsinki, 1894.
10. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Helsinki-Keuruu, 1963, lk. 184 jj.
11. Karjalan kansan runot I. Kalevalanaiheet kertovaiset runot / Kokoonpannut V. Jevsejev. SNTL:n Tiedeakatemiaan Karjalan filiaali. Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti. Tartu Riiklik Ülikool. Tallinn, 1976, lk. 118.
12. Карельские народные песни. Карельский филиал Академии Наук СССР. Институт языка, литературы и истории. Москва, 1962, lk. 85.
13. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 3.
14. Sealsamas.
15. Sealsamas.
16. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 12.
17. Sealsamas.
18. Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. Esimene köide. Tartu, 1926, lk. 21.
19. Sealsamas, lk. 29.
20. Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeeg. Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 225.
21. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 9.
22. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 17.
23. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 39.
24. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 52.
25. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 86.
26. Eesti rahvalaulud I. Tartu, 1926, lk. 143.

27. Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 316.
28. Sealsamas, lk. 323.
29. Sealsamas, lk. 320.
30. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 60.
31. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 74.
32. Eesti rahvalaulud. Antoloogia, III köide, 2. vihik. Tallinn, 1971, lk. 559.
33. Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 354.
34. Sealsamas, lk. 366.
35. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 9.
36. Sealsamas, lk. 112.
37. Eesti rahvalaulud. Antoloogia, I köide, 1. vihik. Tallinn, 1969, lk. 112.
38. Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 118.
39. Sealsamas, lk. 198.
40. SKVR I. Vienan läänin runot. 4 / Julkaisut A. R. Niemi. Helsinki, 1921, lk. 417.
41. Sealsamas.
42. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 294.
43. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 331.
44. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 44.
45. Kalevala. Tallinn, 1958, lk. 57.
46. EKRK I 7, 255 (XV a).
47. Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 266.
48. Kalevala. Helsinki, 1894, lk. 3.
49. Eesti rahvalaulud. Antoloogia, II köide, 2. vihik. Tallinn, 1970, lk. 627.
50. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Helsinki-Keuruu, 1963, lk. 167 jj.
51. Eelsalu, H. Ajastult ajastule. Tallinn, 1985.

Karl Muru

Epos "Kalevala" on Elias Lönnroti erakordselt intensiivse loomingulise tegevuse silmapaistvaim, ilmselt ka kõige aegumatum saavutus, omaettegi võttes vääriline elutöö. Ühendades oma isikus õnnelikult runolaulja ning uusaegse luuletaja, folkloristi ja lingvisti, ühtviisi andeka ja samavõrd tööka inimese omadusi, õnnestus E. Lönnrotil koondada põlised rahvaluuleained suurejooneliseks kunstiliseks tervikuks. Koostamisajalt hilisemaid, on "Kalevala" ometi mõjukamaid ja omapärasemaid eeposi maailmakirjanduses. Soome kirjanduse vaates on "Kalevala" rahvusliku sõnakunsti alusteos, eepiline suurvorm, millest jõudsalt lähtus hilisem areng. "Kalevala" virgutused on mitmekesised ja rikkad, ei piirdu ainult luule vormikvaliteetidega, ei ka ainetega eri žanrides kirjandusteostele, vaid on ulatunud viljastama praktiliselt kõiki kunstialasid.

"Kalevala" valmides oldi Eestis sealmaal, et oma eepose koostamise idee alles hakkas selgemat kuju võtma. Seepärast on arusaadav, miks "Kalevala" ilmumine siin innuka huviga vastu võeti. Kõige tulisemad pooldamissohjad ja vaimustatud, eesti eepose koostamisele sihtiv õhutus kuulub küllap dr. Schultz-Bertramile, kes "Kalevala" esimese trüki Soomest kaasa tõi ja 1839. a. õpetatud Eesti Seltsile üle andis. "Kalevipoja" trükist ilmumiseni jäi siis veel kaks aastakümnet. Missugune on "Kalevala" virgutus "Kalevipoja" loomisele, seda on korduvalt ja mitmeti kaalutud. Vahest oh ometi kummaliselt tõelähedane A. Annisti paradoksaalsena tunduv väide 1935. aastast: "Kalevala" on "Kalevipoja" sündi kõige enam mõjutanud oma olemasoluga.

Tähelepanu "Kalevala" vastu Eestis pole olnud mingi korraks kõrgele lõkatanud vaimustuse õletuli. Huvi "Kalevala", E. Lönnroti isiksuse ja loomingu vastu on kestnud ja süvenenud läbi aastakümnete, nüüdseks juba poolteistsada aastat, andnud oma küpseimad tulemused viimase viiekümne aasta jooksul. Teenitult on "Kalevala" teos, millele eestikeelne perioodika on pühendanud rohkem tähelepanu kui mistahes muule soome kirjanduse suurele saavutusele. Nüüdseks hõlmab "Kalevalasse" puutuv aines eesti perioodikas ligemale paarsada nimetust.

Ajakirjanduses "Kalevala" kohta avaldatud rohke aines on heterogeenne, laadilt, funktsioonilt ja kirjanduslikult tähenduselt väga erinev. Ajaliselt ei jaotu see mõistagi ühetasaselt, vaid koondub valdavalt mitmesuguste sündmuste ja tähtpäevade ümber. Sagedamini on perioodikakirjutise ajendiks eepose tõlkimisega seotud probleemid, juubelid, teose järjekordsed väljaanded, lavastused teatris või ekraniseeringud. Hakkab silma kaks perioodi, mil perioodika informatsioon on märgatavalt intensiivsem kui muidu. Esimene neist on möödunud sajandi viimased kümnendid, eriti 1890. aastad, kui valmis M. J. Eiseni värsstõlge "Kalevalast". Teise tiheda andmestikuga perioodi moodustavad 1920. - 1930. aastad, tingitud osalt "Kalevala" 100. juubelist, osalt soome kirjandusest ja kultuurist innustunud noorsoo akadeemilistest ringkondadest, kes iga aasta 28. veebruaril tavatsesid tähistada "Kalevala" päeva, osalt seoses A. Annisti tööga eepose uuesti tõlkimisel. Vahepeal on hõredaid järke, eriti 1940. ja 1950. aastad. 1970. aastaist sagenevad kirjutised "Kalevalast" taas märgatavalt.

Ajalehekirjutised on juba oma spetsiifika tõttu üldjoonelised ning põgusad ja pakuvad "Kalevala" uurimise seisukohalt üksnes väga tagasihoidlikku huvi. Siiski kannavad need sõnumid mitmekesist teavet, mis hõlbustaks soovi korral täpsustada kroonikalist ülevaadet suhtlemisest "Kalevalaga". Siin pole koht neid süstematiseerida ega lähemalt vaadelda. Piirdume üksnes mõne erinevat aspekti illustreeriva näitega. Nõnda teatab "Olevik" 7. 8. 1883, et "noor Soome üliõpilane hra. E. N. Setälä on kirjutanud väikese raamatu, milles võrreldakse "Kalevalat" ja "Kalevipoega". 2. 11. 1889 informeerib "Postimees", et "Kroonlinna õpetaja M. J. Eisen neil päevil Kalevala eestistamise lõpetanud". 1898. a. 14. dets. "Postimees" toob lühikese sõnumi ja arvamuseavalduse A. R. Niemi teosest "Kalevalan kokoonpano". 2. 9. 1922. a. "Päevalehes" kaalutleb M. J. Eisen, kas koolides on vaja nõuda "Kalevala" tundmist. Ülikooli teadete rubriigist loeme 26. 2. 1935. a. "Päevalehest", et 28. veebruaril esinevad ülikooli aulas "Kalevala" 100. juubeli aktusel lektor A. Suits ja prof. V. Anderson. "Kalevala" 100. juubelit tähistati üldse pidulikult ja hõlmavalt. Muu hulgas palus haridusministeerium pühendada õpilaste hommikune kogunemine 28. veebruaril "Kalevalale" ning selgitada sama või järgmiste päevade emakeele- või ajalootundides eepose

tähtsust. Ei puudu ajalehtedes ju ka katsed ainet suupäraseks ja "tõmbavaks" teha. 27. 2. 1935. a. "Päevaleht" annab "Kalevalale" üsna palju ruumi, kuid informatsiooni kõrval juubelisündmustest Soomes, "Kalevala" koostamisest ja rahvaluule kogumisest on õige nähtaval kohal jutustused E. Lõnnroti ja D. E. Europaeuse kogumisretkedel juhtunud pikantsetest või eriskummalistest lugudest. Tolleaegse ajalehestiili hulka kuulus seegi. Oleks siiski ülekohtune arvata, nagu puudunuks ajalehekirjutistes igal juhul üldistav ja uuriv mõte. Nimetagem sellistest artiklitest näiteks J. Aaviku tõlkearvustust 1913. a. "Postimehes", H. Niidu kriitilist vaadet A. Annisti raamatule "'Kalevala" kui kunstimeos" 1970. a. "Sirbis ja Vasaras" või seeriat kirjutisi Budapesti teatri "Thalia" külalisetenduste puhul Tallinnas ja Tartus 1972. aastal.

Ajalehtedega võrreldes on eesti perioodika sisuliselt kaalukama sõna meie "Kalevala"-kirjanduses andnud ajakirjade artiklites, mis juba mahu tõttu võimaldavad süvenenumat lähenemist. Juhtiv osa on siin olnud ajakirjadel "Eesti Kirjandus", "Looming" ja "Keel ja Kirjandus", mis ongi ootuspärane. Neis leidub tõhusat tõlkearvustust, tõlketeooreetiliste probleemide käsitlemist, "Kalevalaga" seotud mitmesuguste küsimuste arendamist ja kõik see on andnud arvestatavat lisa eepose mõistmisele. Ent siin on juba põhjust piisutki peatuda mõnedel üksikküsimustel ja autoritel.

Eepose koostaja E. Lõnnrot tuleb esile peaaegu igas artiklis ja temast on kõneldud aina tingimusteta tunnustuse ja aukartusega, kuigi biograafia ise on vaid erandjuhul keskne huvilobjekt. Väärrib märkida, et E. Lõnnroti surma puhul on avaldatud kaks mälestusluuletust, üks P. Jakobsonilt, teine A. Reinvaldilt. Poeetilised saavutused need paraku ei ole, kuid väärivad tähelepanu kui inimlikud dokumendid, kui siiras kaasaelamine ja austus lähisugulasrahva suurmehele. P. Jakobson ülistab E. Lõnnroti kui suurt laulikut, kelle kaotust leinates suunab vaate ka tulevikku ja visandab samas noore, veel oma häält otsiva looja kuju. Nõnda väljendab ta oma usku soome luule tulevikku, millele E. Lõnnrot oma loominguga teed rajas. Mõnevõrra ootamatult näeb A. Reinvald E. Lõnnrotis eelkõige võitlejat ja seob ta üllatavalt C. R. Jakobsoniga: juhusliku kokkusattumuse alusel - mõlemad surid 19. märtsil (C. R. Jakobson küll kaks aastat varem). Hõlmava ülevaate E. Lõnnroti elust ja tegevusest an-

dis M. Lipp 1910. a. "Eesti Kirjanduse" 5. numbris, mis on tervenisti pühendatud "Kalevalale". M. Lipu biograafiaesitus on algusest lõpuni välja peetud emotsionaalselt kõrgendatud tundetoonis, romantilis-sentimentaalses stiilis, millest asjalik 20. sajand meid ammu põhjalikult võõrutanud. Väike näide, milles kirjeldatakse E. Lõnnroti rahvaluule kogumise retkel. "Pea jala, pea ratsa on ta soodest ja rabadest ennast läbi võidelnud, viletsa künaga mööda vett sõudnud ja metsa padrikust läbi tunginud. Pea magas ta lausa taeva all, pea lagunenud kalamehe hurtsikus; värs-kendas seal oma tindivara, kui see tahtis ära kuivada; võt-tis nõela ja niidi, mida ta ikka oma reisipaunas kandis, ja parandas sellega oma riideid, mida metsa padrik katki kis-kunud" (lk. 180). Kokkuvõttes väidab M. Lipp kahtlemata õigesti, et E. Lõnnroti töö ei kuulu "mitte üksi Soomele, mit-te üksi Eestile, vaid tervele inimesemaale" (lk. 185).

Möödunud sajandi viimastel kümnenditel tõusis eesti "Kalevala"-kirjanduses kõige silmapaistvamale kohale M. J. Eisen, esialgu tõlkijana. M. J. Eisen alustas eepose ümberjutustamisega, mis ilmus 1883. a. pealkirjaga "Väike Kalevala". (Vähem populariseeriva ümberjutustuse tegi 1910. a. "Eesti Kirjanduses" M. Kampmann oma ulatuslikus artiklis "Kalevala eepose sisu". Samas artiklis andis M. Kampmann veel täielikult Julius Krohni teosele "Die Kalevala vom ästhetischen Standpunkt betrachtet" toetudes ülevaate "Kalevala" kunstilisest omapärasest.)

1889. a. 23. oktoobril teatas "Sakala" ajalehele "Tap-peenrannan Uutiset" toetudes, et "õpetaja M. J. Eisen Suomen Kirjallisuuden Seuralt luba saanud "Kalevalat" värsimöödus eesti keelde tõlkida". Juba järgmisel kuul avaldasid "Postimees", "Olevik" ja "Sakala" sõnumid, et tõlge on valminud ja ilmub. Tegelikult ilmus "Kalevala" 25 esimest runo 1891. aastal ("Suvel tuli Eesti keeles väga ilus ja suur paks raamat välja," kommenteeris "Postimees" 5. 11. 1891); eepose teise poole tõlge ilmus 1898. Puudustest hoolimata on "Kalevala" terviklik värsstõlge M. J. Eiseni suurimaid saavutusi, ta kõige olulisem panus "Kalevala"-kirjandusse kahtlemata.

M. J. Eisenilt on perioodikas ilmunud ka mitmeid artikleid "Kalevalast", näit. "Eesti osa Kalevalas" (Eesti Kirjandus, 1913, nr. 5), "Kalevala mõju Kalevipoja kohta" (Eesti Kirjandus, 1913, nr. 5) jt. Ometi pole M. J. Eisen

oma artiklites "Kalevala" käsitlusse olulist lisa andnud. Ta toetus peamiselt soome turijatele, kõige sagedamini Julius ja Kaarle Krohnile, refereeris nende seisukohti, millelega harva polemiseeris, ja oli oma väiteid esitades mitmeti ebakriitiline.

M. J. Eiseni tõlge, olgugi oma aja võimaluste piires rahuldav, kutsus esile mitmeid kriitilisi vastukajasi, millest huvitavamad ja eestigi regilaulu mõistmist edasi viivamad on nooreestlaste sulest. Pärast M. J. Eiseni tõlke esimese osa teise, parandatud trüki ilmumist 1912. a. võttis J. Aavik selle 30. 8. 1913. a. "Postimehes" arvustava vaatluse alla. Eriti "tekitab piinlikkust tõlke värss," väitis J. Aavik ja teritas: "Meil luuletakse rahvaluule salmimõõdus, kuid keegi ei küsi endalt, kas sel luulevormil ka oma reeglid on ja kas ta neid tunneb". Edasi arutles J. Aavik: "Kalevala" värss ja eesti regilaul on põhilises samad, ühist algupära. "Kalevala" värss on ainult ehedam ja ürgsem, sest meil hakati rahvaluulet üles kirjutama alles siis, kui selle keeles ja värsis juba olulised muutused toimumas. Seejärel sõnastas J. Aavik neli olulist värsireeglit: 1) värsis on neli trohheilist jalga (ainult esimeses jalas võib olla enam kui kaks silpi); 2) ühesilbilised pikad sõnad (maa, tee, õõ) võivad täita terve jala; 3) värsirõhk ei tarvitse sõnarõhuga ühte langeda (see annab vahelduse ja väldib monotoonsust); 4) "Kalevala" värsis "ei tohi sõna esimene silp, kui see pikk on, mitte värsijala rõhutumal kohal olla". Erandina võib ainult esimeses värsijalas pikk esimene silp rõhuta kohale sattuda. J. Aavik kinnitas, et need reeglid valitsevad järjekindlalt kogu soome rahvalaulus ja näib, et on eestigi rahvalaulule esialgselt omased olnud.

J. Aaviku sõnastatud reeglid, mis hiljem edasiarendamist leidsid, muutsid põhimõtteliselt arusaama regilaulu meetrumist ja toonitasid keeleomaste kvantiteedisuhete tähtsust. Värsiteoreetikuna oli J. Aavik ju iseenesest jäik, kaldus klammerduma kivistunud kaanonitesse, oli sallimatu lüürika vabamate vormide vastu, nagu selgesti ilmneb ta käsitlustest "Eesti luule viletsused" (1915) ja "Puudused uuemas eesti luules" (ajakirjas "Eesti Kirjandus" 1921, omiette raamatuna 1922), kuid see ei kuulu õigupoolest enam siia. Siia, siis "Kalevala" tõlkimisse puutub aga J. Aaviku - väga keelteandekatele inimestele omane - idealism.

Väites, et neile, kes tahavad sisu tundma õppida, pole viigast värsitõlget tarvis – aitavat ümberjutustusest! –, need aga, kes "stiili ja keele ilu igatsevad maitseda (ja neid ei või palju olla), need lugegu seda /s.t. "Kalevala"/ algkeeles. Et sest jagu saada, ei tarvitse palju õppida; palju enam kui Soome nüüdne kirjakeel, on ta rahvalaulu keel Eesti keelele lähedal". Nii lihtne pole asi ometi mitte: ka filoloogilise koolitusega inimesel pole "Kalevala" lugemine originaalis endastmõistetavalt hõlpus.

Lõpuks arvas J. Aavik oma arvustuses, et õeldu "ei takista osavat luuletaja-virtuoosi, kel seks lusti, selle /s.t. "Kalevala"/ tõlkimise kallal ükskord oma jõudu proovimast". Vihjatud võimalik jõuproovija ilmuski varsti: 1921. aastal üritas V. Ridala, kes tõlkis Kullervo tsükli, arvestades originaali värsistruktuuri. Ent V. Ridala komistas sellele samale, mis sai saatuslikuks ta lüroepilistele katsetele eesti rahvalaulu ainetel: värsireegleid ja arhailist keelt arvestades oli ta hoiak siiski liiga puine, et mõjuda kunstiliselt. Teiselt poolt oli ta kummatigi liiga modern poeet, et minna sundimatult "Kalevala" ürgsesse luulemaailma. Luule elav hing aga tõsitarka ponnistamist ei talu, vaid sureb siis paratamatult.

1920. aastail tuli eesti "Kalevala"-kirjandusse uus jõud, varstine suurepärase soome kirjanduse tundja ning inukas tutvustaja August Annist (siis veel Anni), kelle osaks langes mitmekülgne ja aastakümneid kestnud töö "Kalevalaga". Energilise ja enesekindla noore mehega alustas A. Annist seni tehtu kriitilise kokkuvõttega "Kalevala eesti keeles" (Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4). Andnud varem tehtule arvustava ja lugupidava hinnangu, asus ta arutlema tõlkimise üldprobleeme, rahvaluule ja "Kalevala" tõlkimise probleeme eriti.

Siin ei pääse tsiteerimata. "Rahvalaulu tõlkija peab olema filoloog, et täiesti kodus olla vanemate ja murdeliikete kui ka soomekeeliste andmete seletamises ja õieti tarvitamises. [– – –] Ta peab olema aga ka etnoloog, rahvapsühholoog ja folklorist (s.o. siie filoloog laiemas mõttes), sest ta peab tundma küllalt hästi rahva hingeelu, rahvalolevaid mõisteid, nende mahu ja sisuga, ja rahva mõtlemiskäiku, kuidas neid mõisteid ühendada. Ja lõpuks peab temas siiski olema hea hulgate ka luuletaja intuitsiooni, millega ta jõuaks end sisse tunda sellesse hingeellu ja õiget sõna

leida." (lk. 123). Esitatud nõuded on karmid, kuid on selge, et siin osutatud eeldusteta ei saagi "Kalevala"-sarnase eepose tõlkimine õnnestuda. Psühholoogiliselt on muidugi huvitav, kas A. Annist juba siis aimas, et "Kalevala" tõlkimisest ja uurimisest saab ta elutöö üks olulisemaid peatükke. Kui nii, siis on tsiteeritud lõigus tegemist teadliku, väga täpselt ja nõudlikult sõnastatud tööprogrammiga. Kui ei, siis on see suur tööülesanne sõnastatud tahtmatagi, võimalusena, ennast arvestamata. Kuidas just, polegi lõpuks oluline. A. Annist oli tookord Eestis igatahes ainus, kes esitatud tingimustele enam-vähem vastas, ja aastate möödudes vastas ta neile nõudmistele üha täielikumalt.

1930. a. ilmus A. Annisti tõlkes, ulatusliku saatesõna, ülevaate ja kommentaaridega "Soome antoloogia" I osa, mis sisaldas kangelaslugusid ja ballaade, sealhulgas tuumosa "Kalevalast". 1934. a. järgnes A. Annisti toimetatuna, ta enda, A. Orase, M. Raua ja G. Suitsu tõlkes antoloogia "Soome laule ja ballaade", millele seni pole väärilist, nüüdisaega ulatuvat järke. Ja siis, 1935. a., "Kalevala" 100. juubeli puhul avaldas A. Annist "Eesti Kirjanduses" pikema artikli "Kalevala ja Eesti", milles ta uuesti võtab kaalumisele tõlkeprobleemid, ütleb, et "Kalevalast" on tarvis uut tõlget, sõnab aga, et selle teostamine on raske, et seda ei ole "vist loota mitmel aastal". Ja siis: "On ju eesti keel oma ehitusega ainus keel maailmas, millesse võib "Kalevalat" üle kanda peaaegu samaväärsena kui ta on Soomeski, kuid seks on vaja mitmeaastast hoolsat tööd ja detailset viimistlust, et leida ühelt poolt ähvardava liigse soomepärasuse ja keele raskuse, teiselt poolt algupärandi aroomi kaotava liigse "eestipärasuse" vahel õige kesktee" (lk. 58). Selles avalduses on põhjust näha 1922. a. sõnastatud tööülesande täpsustamist, mille ilmselt tingis vahepealne tõlkijakogemus.

A. Annisti tõlkes jõudis "Kalevala" eesti keelde 1939. a. koImevärvitrükis, A. Gallen-Kallela illustratsioonidega. Raamat maksis 18 krooni, mis oli juhutöölise 9 päeva palk. B. Kangro hindas tõlget 1940. a. "Eesti Kirjanduse" teises numbris varasemaid katseid võrreldamatult ületava saavutuse. Järearviimistletud teine trükk A. Annisti "Kalevala"-tõlkest ilmus 1959. a., seegi kord A. Gallen-Kallela illustreeritult, tõlkija interpreteeriva järelsõna ja kom-

mentaaridega. Tunnustava hinnangu andis seekord E. Laugaste ajakirjas "Keel ja Kirjandus" 1960, nr. 2.

Tagasi 1935. aastasse vaadates leiame "Loomingu" teisest numbrist A. Annisti artikli "Kalevala kui kunstiteos", mis kujutab endast algvisandit sama pealkirja kandvale monograafiale, mõnede lõikude sõna-sõnalt kattudes. Monograafia enda ilmunislugu on teatavasti ebatavaline: okupatsioonist aastate lõpul laotud ja enne lao hävitamist tehtud korrektuur-äratõmmete alusel tõlkis selle soome keelde E. Enäjärvi-Haavio ja teos ilmus 1944. a. Helsingis. Eesti keeles jõudis see trükki alles 1969. a., siis juba vältimatute täiendustega, mis arvestasid vahepealseid uurimustulemusi. "'Kalevala" kui kunstiteos" on eesti teadlaste kõige suurem lisa eepose soomlastest uurijatele.

Perioodika andmed tähistavad ilmekalt A. Annisti teed "Kalevala" tõlkijana ja uurijana. Mõlemas plaanis suutis A. Annist võetud ülesande tulemusrikkalt täita.

Siin on tähtis märkida veel üht seika, mis samuti perioodika andmeil selgesti ilmneb: algusest peale kujunes töös "Kalevalaga" ja "Kalevipojaga" eestlaste ja soomlaste viljakas koostöö ja kultuurivahetus. Selle ühendavat mõju osutab seegi, et andjad ning saajad on olnud mõlemad. "Kalevalat" käsitlevas eestikeelses perioodikas on algusest peale endastmõistetavalt kaasa teinud soome teadlased, nagu E. N. Setälä, K. Krohn jt. Nii tänagi: "Kalevala" 150. juubeli seostes avaldas "Looming" artikli Karjala-Soome teadlaselt E. Karhult. "Keeles ja Kirjanduses" esines tänapäeva soome juhtivaid folkloriste L. Hanko. "Sirp ja Vasar" andis vabaks mõtiskluseks sõna M. Kuusile, kelle vaate avarus, mitmekülgsus ja teadlasetolerantsus teistsuguste tõlgenduste vastu, samuti kirjanikufantaasiast võrsuvate kujutluste ja edasiarenduste vastu on haruldane.

"KALEVALA" JA "KALEVIPOEG" EESTI KOOLIDES

Ants Järv

Eepostel kui eõnakunsti silmapaistvatel teostel on pikka aega olnud väärikas koht eestikeelses koolis.

Ümmarguselt 100 aasta jooksul on eesti keelde tõlgitud arvukalt maailma erinevate rahvaste rahva- ja rahvuseeposi. Silmapaistvalt kunstimeisterlikke tõlkeid on teinud Nõukogude Eesti tõlkijad, kellede vahendusel võime nüüd emakeeles lugeda selliseid kuulsaid teoseid, nagu "Edda", "Sassuuni Davith", "Nibelungide laul", "Laul Haiavatast" jt. Erilisel kohal meie kultuuriloo on aga olnud "Kalevala". Juba 1840. a. oli võimalus eesti keeles lugeda "Kalevala" esimest runo H. Mühlbergi tõlkes. Ja tuntud on ka "Kalevala" teatud mõju meie "Kalevipoja" sünniloos.

"Kalevipoja" tõi kooli C. H. Jakobson. Ja üldse - algab ju tõeliste eesti kooli vajadusi rahuldavate õpperaamatute ajalugu C. R. Jakobsoni koostatud lugemikega. Tema "Kooli Lugemise raamat" I - III (1867 - 1875) ja "Helmed" (1880) muutusid kiiresti populaarseteks, eriti aga I osa, mis elas üle 15 trükki (viimane 1905). Neid lugemikke ei kasutatud mitte ainult koolides, vaid peaaegu igas talus (eriti Lõuna-Eestis) oli oma "jakobson" olemas. O. R. Jakobsoni lugemike populaarsus on tingitud väga mitmest asjaolust, aga peamine on selles, et koostaja taotles kooliprogrammide puhastamist liigsest usuõpetusest ning asus oma õpikute kaudu propageerima loodusloolisi teadmisi. Rahvaharidustöö oluliseks koostisosaks pidas ta seejuures rahva oma kultuuripärandi tundmist ja mõistmist.

Hikkaliku rahvaluulelise materjali kõrval leidub "Kooli Lugemise raamatutes" rohkesti katkendeid "Kalevipojast". Eepose tähtsust koolitöös on hästi mõistnud ka C. R. Jakobsoni lugemike hilisemad toimetajad, kes on mõndagi veel lisanud. Lugemiku I osas leidub eeposest järgmisi katkendeid - "Kalevipojad küttimas" (III, 57 - 166), "Kalevi poeg isa haua peal" (III, 748 - 778), "Kalevi taadi noorem poeg" (II, 81 - 110), "Enne orjapõlve" (XIII, 518 - 547). Ümberjutustusena värsside vahalepõimimisega antakse lugu Kalevipojast Hiigla targa juures: "Need pole mänguasjad". Juhan Kunder on 7. trükki (1888) lisanud veel "Magajate mälestuseks" (Sissejuh., 222 - 236) ning "Vesi ja elu" (III, 835 - 851).

Tunduvalt rohkem leidub katkendeid "Kooli lugemise raamatu" II osas, kusjuures siin esitatud katkendid on ulatuslikumad ja avaldatakse osaliselt ka proosajutustusena, nagu "Vana Kalevi haud" (II, 203 - 392), "Kalevi mõrk" (VI, 1 - 555) jm. Eeposest on avaldatud veel "Ülemiste järv" (II, 393 - 477), "Kalevipoegade laul metsas" (III, 435 - 534), "Kalevipoja leinamine oma ema järele" (VII, 318 - 442), "Vaenelape" (XII, 796 - 813, 869 - 882), "Kuidas vana Kalev meie maale sai" (I, 80 - 119), "Viru laulik" (VIII, 55 - 88) jm.

Selle ulatusliku materjali algul on C. R. Jakobsoni poolt antud leheküljepikkune kirjutis pealkirjaga "Kalevipoeg", milles jutustatakse lugu raudmeestega Koiva ääres. Autor tõtab siin esile eriti seda, et Kalevipoeg "oli üks vägev mees ja Eesti endine valitseja" ning "seda laulu peab iga Eesti poeg tundma ja mõistma! ta on meie vabaduse nurgakivi" (lk. 156).

"Kooli lugemise raamatu" III osas on kaks katkendit: "Mere kaldal" (III, 829 - 851) ja "Igal päeval omad ikked" (III, 722 - 735).

Suhteliselt vähem leidub materjale "Kalevipojast" tütarlastele määratud lugemikus "Helmed", kuid esitatud katkendid on toodud sobivas valikus ja raamatu üldlaadile vastavalt, jutustades naistegelastest: "Eesti neiud vanal ajal" (VIII, 171 - 184), "Kuidas vana Kalev Linda omale abikaasaks võttis" (I, 554 - 574, 636 - 651, 849 - 866), "Kuidas Kalevipoeg sõrmukse kaevust välja võtab" (I, 889 - 974) ning "Vahva mees ei karda verda" (IX, 280 - 294).

Sellest küllaltki ulatuslikust loetelust nähtub, et C. R. Jakobson on lugemikes sobivate pealkirjade all esitanud tähelepanuväärse osa eeposest. Eriti tuleks rõhutada seda, et C. R. Jakobson on esimene kooliraamatute autor, kes viis meie eepose õpilasteni ja tegi seda meetoodiliselt õnnestunult. Lugemike levikut arvestades jõudis "Kalevipoeg" nii ka laiemale lugejaskonnani. Lugemikes esitatud katkendeid lähemalt vaadeldes näeme, et Jakobson on valinud põhiliselt selliseid episoodide, millel oli eepose ideelise sisu avanemise ja tutvustamise seisukohalt teravam ning võitlevam sisu. Siinjuures tasub meenutada sedagi, et rahvusliku liikumise ühe juhina kasutas C. R. Jakobson korduvalt mõtteid ja väljendeid eeposest oma esinemistes, nii kirjutistes kui ka kõnedes.

Mõõdnud sajandi teises koolidele määratud õpik-lugemikes pööratakse "Kalevipojale" vastu ootusi tunduvalt vähem tähelepanu. Nii ei leidu ridagi eeposest K. Malmi üsnagi populaarses, põhiliselt Põhja-Eesti koolide lugemikus "Laulud ja Loud" (I - III, 1874 - 1884). Ado Grenzsteini "Eesti Lugemise-raamatus" (I 1887, II 1889) on "Isamaa ilu boieldes", "Kalevipoeg isa haua" ning J. Kurriku vahendusel "Kalevipoja surm". Lühikirjutises Kreutzwaldist märgib A. Grenzstein, et "Kalevipoeg" on Kreutzwaldi tähtsam kirjatöö ja "tema läbi on ka veike Eesti rahvas suurtele haritud rahvastels tuttavaks saanud".

Olulisema tähtsusega kooli seisukohalt on aga Juhan Kunderi poolt "Õntsa Eesti lauliku Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestusele pühendatud" väljaanne "Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest" (1885). Pärast Kreutzwaldi enda poolt koostatud eepose proosajutustust, mis ilmus "Maarahva Kasulises Kalendris" ja ka eraldi raamatuna, oli J. Kunderi "Kalevipoeg" esimeseks ulatuslikumaks katseks kogu eepose lähendamisel noorsoole. Eessõnas märgib J. Kunder: "Mis nüüd mind seda kuulust lugu eesseisvas kujus välja andma sundis, oli see, et meie rahvale, iseäranis noorele su'ule, üht raamatut kätte anda, kust ta lühedalt ja ülevaatlikult sidumatas sõnas Kalevipojast võiks lugeda" ja "selle raamatuga olen ma tahtnud üht võtmekest teha, millega Kalevipoja iluaidaks üks igamees võiks omale avada, sest need ei ole, iseäranis nooremale silmale igas kohas ja igakord mitte pärani lahti, näitavad paljalt pilude vahelt ennemuistsete päevade värvi ilu" (lk. 7 - 8).

19. peatükis annab J. Kunder edasi olulisemaid episoodide eeposest võrdlemisi ülevas stiilis pealkirjade all, nagu "Kuulus kosilane", "Kalevite laul ja eide rõõvimine", "Lindanisa pidu" jne.

J. Kunderi kirjandusloolised ning pedagooge arvestavad artiklid "Meeslejahutajas" ja hiljem raamatus "Eesti kirjandus koolile ja kodule" (1890) osutavad omajagu tähelepanu "Kalevipojale". Tõsi, ta ei analüüsi eepost tänases mõttes, vaid rõhutab selle tähtsust meie kultuuriloos, eriti aga rahvusliku liikumise perioodil: "See suur laul pidi tuumale rahvale ütleva: Mis sa magad, vaata, su endisel pinnal on Kalev kõndinud! Ärka, sa oled kuninglikust sugust. [...] Eesti rahva ärkamise priiusele on üks tema suurematest samundest, mis ta meie õntsa Kreutzwaldi virgutamise abil on

astunud. Kreutzwald on oma Kalevipoja lauluga Eesti rahvuse teetundmisele põhja pannud" (lk. 6). J. Kunderi ülistav ja mõneti romantikasse kalduv laad oli ajas õigustatudki, sest oli vaja õhutada rahvuslikku uhkust, oli vaja rõhutada, et ka eestlased on võimelised looma püsivaid kultuuriväärtusi. Pedagoogilisest seisukohast oli J. Kunderi "Kalevipoeg" vajalik kui eepost populariseeriv ja selle mõistmist avardav väljaanne, äratades ühtlasi huvi teose terviku vastu.

Möödunud sajandi kirjanduslugudest pakkus pedagoogidele "Kalevipoja" osas vähe E. A. Hermann "Eesti kirjanduse ajalugu" (1898), milles leidub põhiliselt vaid eepose sisu ümberjutustus lugude kaupa. Olulisem ja mõjukam oli Tõnu Sanderi "Eesti kirjanduse ajalugu" (1899), milles autor teadlikult püüab selgitada juba ka eepose mõistet ühenduses "Kalevipoja" käsitleusega. Ta jagab eeposed kahte liiki - "jnmalate eepos ja kangelaste eepos", lisades, et "esimene on oma sündimise poolest rahvaluule kõige vanem oks" (lk. 13). Kuigi T. Sander ei suuda täielikult avada eepose mõistet ja olemust, püüdes seda teha vaid müütide ja mõnede lüroepiliste rahvalaulude abil, tuleb tehtut ometi tunnustavalt märkida, pealegi oli see meil praktiliselt esimene selgelt metoodilise suunitlusega käsitlus. Tõnu Sanderi käsitlus "Kalevipojast" on üsna laialdane ja küllalt põhjalik ning mitmeski küsimuses on see olnud aluseks hilisematele kirjanduslugudele. Kui varasemates käsitlustes domineeris üksnes eepose tähtsuse rõhutamine, siis T. Sander püüab "Kalevipoega" analüüsida kui kunstiteost. Sisu ülevaate kõrval käsitletakse ka saamislugu, tegelasi, eeposes esinevaid "vigu" ja ilusamaid kohti. Viimastest tõstab ta eriti esile III lugu ja sõitu maailma otsa. "Kalevipoja vead"-peatükis osutab T. Sander kolmele põhilisemale: keelevead, palju liigseid vahelugusid ja puuduvad "alguskirjad", "mille järel näha võiks, mis just rahva oma muistne mälestus, ehk mis Kreutzwaldi oma luuletus on" (lk. 29). Kuigi T. Sanderile võime mõndagi tänases tarkuses ette heita, on tema analüüs oma ajas ometi asjalik ning sellega pandi päris korralik alus "Kalevipoja" käsitlemisele koolis. Selle perioodi paremaid traditsioone ongi arvestatud järgnevate poolt meie päevadeni välja.

Kuigi Schultz-Bertram oli 1839. a. Soomest toonud esimene "Kalevala" eksemplari Tartusse ja H. Mühlberg järgmiseks aastaks sealt ka esimest runo tõlkinud, läheb "Kalevala"

eestikeelse talemiseni veel pool sajandit. Selle aja jook- sul oli olnud üle lahe mitmel tasandil kontakte ja vastas- tikku mõjutavaid ettevõtmisi -- Lõnnrot oli 1844. a. käinud Bestis, laulupidude külalistena oli olnud mitmeid nimekaid soomlasi ja jõutud laulupidudeni Soomeski, soomlasi (näiteks Lõnnbom-Mustonen) oli käinud kogumas eesti rahvalaule ja eestlasigi oli Soomes olnud (Koidula, Jannsen, Jakobson jt.), kuid eestikeelne "Kalevala" tuleb alles M. J. Eiseni vahen- dusel (1891 - 1898).

Tartu ülikooli üliõpilasena oli M. J. Eisen olnud Soome 1881. a. Soome Kirjanduse Seltsi 50. aastapäeva pidus- tustel. Siit alates võime rääkida juba ka soome kirjanduse temdlikuna tõlkimise algusest Bestis. Eriti innukaks Soome barrastajaks kujunes M. J. Eisen. Tagantjärele vaadates on vähe kummalinekigi, aga M. J. Eisen alustas kohe Soome rah- vuskultuuri kesksemast teosest. Ta kirjutas eestlastele Elias Lõnnrotist, alustas "Kalevala" tõlkimisega ja avaldas aja- kirjanduses näiteid oma tööst. Juba 1883. a. avaldas M. J. Ei- sen üsberjutnatuse "Väike Kalevala" (3. trükk 1924), mil- lest tuli omas ajas tuntud noorsooraamat. M. J. Eiseni "Väi- ke Kalevala" põhineb Ferd. Ahlmanni raamatule "Kalevala" kerrotuna nnorisolle" (1875), mis omakorda põhineb samal aastal ilmunud Rafael Mertsbergi rootsikeelsele väljaandele.

Just noorsngu oli M. J. Eisengi "Väikese Kalevalaga" silmas pidanud. Raamat on 12 osa, milles antakse edasi "Kalevala" põhisündmused, nii et lugeja sai küllalt laia ülevaate eepose sisust, kuigi puudu jääb pilt eepose kompo- sitsioonist. Muide, M. J. Eisen oli esimene ka, kes 1920. a. alates pidas loenguid "Kalevalast" Tartu ülikoolis. Siinko- hal on olnud rõhutada, et M. J. Eisen pidas "Kalevala" ra- ha eeposeks.

Kuivõrd mõeldusud sajandil jõudis "Kalevala" eesti koo- lidesse, sellest on raske rääkida, kuid teades mõndagi Ja- nne Tamme jt. kirjandusnõuvaliste pedagoogide tööst, võib ar- vata, et nende kaudu jõudis mõnelgi pool kooliklassi ka "Ka- levala". "Kalevipojast" ja selle mõjust õpilastele on tea- teid rehkenti. Meenutame kasvõi Ed. Vildet ja tema kuulsat kirjanäit "Hilbelingide laulu" ja "Kalevipoja" võrdlusest. Johan Köpp oma mälestustes ("Mälestuete radadel" I. Lund 1953) meenutab õpinguid Valgas, mainides: "Koolijuhataja /Eans Einar/ jutustas mõnegi loo Kalevipoja tegudest, luge- des ilmsamad ja mõjuvamad kohad ette, õpilasi lasti tundides

lugeda. Kunderi koostatud "Kalevipoja" ümberjutustusi proosas tuli kodus mõni lugu läbi lugeda ja tunnis jutustada" (lk. 133).

20. sajandi algul algas uus arengujärk eestlaste kultuurielus. Märkimisväärne on uue sugupõlve huvi Soome ja soome kirjanduse vastu. G. Suitsu, J. Aaviku, J. Ploompuu jt. poolt tõlgitakse eesti keelde J. Aho, A. Järnsfeldti, M. Cantbi, E. Leino jt. teoseid. G. Suits jt. jätkavad oma haridusteed Soomes. Teiselt poolt asub Bestisse Aino Kallas. Uus sugupõlv huvitus vastastikku ennekoike kaasaegsest kirjandusest.

Samal ajal algas aga ka süvenemine meie eeposesse. Uurimusega "Kalevipoegin kokoonpano" väitles 1905. a. Helsingis doktoriks Uno Karttunen. Erilist tähelepanu äratavad Tuglase, Aaviku jt. esseed "Kalevipojast" ning Kampmanni, Eiseni jt. kirjutised "Kalevalast". Ja märgatavad muutused toimuvad ka eeposte koolikäsitluses.

Koolidele määratud väljaannetest on oluline P. Oru poolt 1904. a. avaldatud "Kalevipoeg. Lugulaul Besti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Besti noorsoole". P. Oru väljaanne, tema enda järgi "täielisest väljaandest umbes 2070 salmi lühem" (lk. 11), oli pikemat aega (4. trükk 1921) koolitöös kasutusel. Koolikäsitluse seisukohalt pakuvad suuremat huvi 68 leheküljel antud lisad, kus kesksemaks on "Sõnastik", milles antavate seletuste õigsuse ja täpsuse üle võib vaielda, kuid teksti paremaks mõistmiseks aitas see tol ajal kahtlemata palju. P. Org annab ka üsna ulatusliku ülevaate Kreutzwaldi elust ning lühihinnangu eeposele, rõhutades, et "lugulaul "Kalevipoeg" /on/ Besti rahva hingeelu uurimises esimene ja peahallikas" ning "meie esivanemate perekonna, seltskonna, riiklise ja õiguslise elu teaduse hallikas ja peegel, millesse vaadates meie ikka ennast tunneme" (lk. 3). P. Org on eepose tekstis märkinud ära need värsid, mis on "lauluisa otseteel selles kujus rahva suust saanud" (lk. 11). Eepose keeleliste iseärasuste selgitamisel arvab P. Org, et tolleaegse keele "pikendused ei ole sagedaste muud ühtegi kui soome keele sõnade vormid" (lk. 286), kuid rõhutab samas õigesti, et "rahvas ei seo ennast keele asjus mitte igavesti muutmata seaduste külge". Lõpuks on P. Org andnud "muusikalise etenduse" "Kalevipoja nooriga, kahes järgus, laulude, rääkimiste ja näidetega". Dramaturgiliselt, tõsi küll, on see rahvaviise arvestav "eten-

dus" enam kui abitu, kuid idee ise - muuta eepose koolikäsitus elamuslikumaks - on tunnustusväärne.

Alates 1906. a., mil Tartus rajati esimene eestikeelne gümnaasium (Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastegümnaasium), võime hakata rääkima koolikäsitluses jagunemisest - algkool ja keskkool. Paralleelselt sellega tuleb arvestada uusi uurimusi ja esseid, mis avasid uusi vaatepunkte eepostele; kasvõi Tuglase esseed "Põrgu väravas" (1908) ja "Kirjanduslik stiil" (1912) ning "Kalevipoja" parandamiskatsed J. Aaviku poolt.

Koolikäsitluse seisukohalt on olulised Tartu tütarlastegümnaasiumi õpetajate M. Kampmanni ja V. Grünthal-Ridala käsitlused.

M. Kampmanni kooli alamale astmele määratud "Kooli Lugemisraamatus" (II, 1907) jätkatakse C. R. Jakobsoni ja J. Kunderi laadis "Kalevipoja" tähtsuse rõhutamist ja esitatakse tekstinäidetena vaid mõningaid mõttesalme ning katkeid "Kalevite võidulaul". M. Kampmanni "Eesti kirjandusloopeajooned" (I, 1912), tõsi küll, pole otse koolitöös sündinud - "Käesolev kirjanduslugu, mis aastate jooksul Tartus "Vanemuise" kursustel peetud ettelugemistest välja kasvanud, on kõige pealt Eesti perekondadele ja õppivale nooresoole pühendatud" (lk. 3) -, kuid, nagu autor isegi 1912. a. kinnitab, ka õpilastele määratud ja tema kirjandusloo mõju ongi ulatunud meie päevadeni välja.

Mitmeti T. Sanderi käsitlust jälgiv M. Kampmann toob koolikäsitlusse juba ka uuemad, peamiselt nooreestlaste hinnangud "Kalevipoja" kohta. Eepose käsitlemisele asumisel seisid M. Kampmanni ees needsamad raskused, mida tundsid ka 19. sajandi õpikute autorid - kuidas lähendada õpilastele eepost tervikuna. Juba Kreutzwald ise püüdis siin abistada ümberjutustusega, millest võtsid eeskuju järgnevad kirjamehed. Nii ka M. Kampmann, kes terviku parema mõistmise nimel avaldab algul samuti ümberjutustuse, mis oma lühiduse, kuid haaravuse ja ladususe poolest kuulub parimate seda laadi tööde hulka ning on seetõttu kasutamist leidnud veel nõukogude kooliski (näit. K. Taevi "Kirjandusloolises lugemikus VII klassile" 1948). M. Kampmann esitab üsna põhjaliku "Kalevipoja" saamisloo, räägib Kalevi nimest N. Stahli "Leyen-Spiegelist" alates, osutab õigesti, et rahvaluule Kalevipoeg on tunduvalt erineva karakteriga kui eeposes, räägib eepose ilust ning rõhutab kangelasel ausameelsust, rahuar-

mastust, inimlikkust ning tänulikkust, osutades samuti negatiivsetele karakteriomadustele. M. Kampmann käsitleb ka eepose keelt, stiili ja ideelist sisu, rõhutades eepost läbivat vabaduse ideed.

Kuigi me tänapäeval hindame, analüüsime ning tunneme juba koolis "Kalevipoega" põhjalikult ja ka objektiivsemalt, on M. Kampmanni hea metoodiline ülesehitus leidnud arvestamist praktiliselt kõigi järgnevate koolikäsitlejate autorite poolt. M. Kampmann on koolis tegelnud ka "Kalevala-ga". Tema poolt ajakirjas "Eesti Kirjandus" (1910) esitatud üsna avar ümberjutustus on tähelepanuväärne nüüdki.

Otseselt koolitööst on välja kasvanud V. Grünthal-Ridala "Eesti kirjanduse ajalugu koolidele" (I, 1922). Saatesõnas märgib ta ise, et "käesolev Eesti kirjanduse ajalugu on nende 8 aasta saadus, mis Eesti Tütarlaste Gümnaasiumis olen pidanud Eesti kirjandust õpetama" (lk. 4). Ridala avaldas 1921. a. ka küllalt tiheda, ühtlase ja võrdlemisi täpse proosajutustuse "Kalevipoeg" just koolide jaoks. "Kalevipoja" käsitlelust kirjandusloos on Ridala aga koormanud üksikasjadega, kooli seisukohalt ebaolulisega. Fr. Tuglase ja J. Aaviku seisukohti oluliselt arvestades on Ridala koolikäsitus aga metoodiliselt keskendamata ja paljuski kitsalt subjektiivne. Hindamist väärib aga see, et Ridala vaatleb "Kalevipoega" seoses rahvaluulelise materjaliga ja juhib igati tähelepanu vastavatele ainetele.

Kooliõpetajana oli Ridala alustanud ka "Kalevala" tõlkimisega, avaldades 1921. a. Kullervo-tsükli. Kogu eepose tõlge valmis 1935. aastaks, kuid on jäänud tänaseni käsikirja ja käsikiri on perekonna valduses.

Koolikirjanduse seisukohalt oluline sellelt perioodilt on veel G. Suitsu soomlaste jaoks koostatud "Eesti lugemiseraamat" (I 1916, II 1919), milles "Kalevipojale" antud hinnang küllap eesti keelt õppivatele soomlastele oli mõjuv. G. Suits rõhutas: "On palju selle üle vaieldud, kas K a l e v i p o e g a Eesti rahva-eeposeks tuleb pidada või mitte. Nende ridade kirjutaja on tunnussõna esitanud: mitte Eesti rahvaeepos, vaid Eesti rahvuslik eepos, milles Kreutzwald Eesti vanavara aineid oma isiku ja ajajärgu kohaselt on käsitletud, rahvalikkudest ja isiklikkudest murdosadest kokku liidetud suurteos, mis Eesti rahvusliku teadvuse kasvamisele on tuge annud" (lk. 89).

Selgepiirilise ja täpsem kirjanduse õppeprogramm ees-
ti koolides hakkas kujunema 1920. aastate algul. Kohe peri-
oodi algul ilmus mõningaid metoodilisi käsitlusi-soovitusi
ka eeposte osas. Omapärasem neist on N. Andreseni "'Kalevi-
poeg" ja müüdid koolis" (Kasvatus, 1920), milles soovita-
takse "Kalevipojaga" tegelda ja arvestada kui teatava aja-
loolise teguriga, mis aga klassikäsitluses on igav ning see-
tõttu on õigem tema arvates piirduda vaid lühikese kokku-
võttega ning "üksikute tüübilisemate ja ilusamate kohtade"
ettelugemisega.

Võru seminari õpetaja M. Tapfer esitas seminari aasta-
raamatus "Teel töökoolile" (II, 1925) käsitlusnäite V klas-
si jaoks. Ilmneb, et töö on toimunud klassis P. Oru välja-
ande alusel ning vestlusmeetodil, kusjuures koduseks üles-
andeks on aina antud mõne katkendi jutustamine ning tundma-
tute sõnade otsimine, milliseid järgmisel tunnil on selgi-
tatud põhiliselt M. J. Eiseni "Eesti mütoloogia" alusel.

Gümnaasiumi jaoks ilmus M. Salaku "Kalevipoeg ja Kale-
vala" (1922). See õpilastele määratud "õppeabinõu" on üsna
tähelepanuväärne oma ajas, kuigi mõneti liigagi subjektiiv-
ne, liigselt "Kalevala" osatähtsust "Kalevipoja" koostami-
sel rõhutav, "Kalevipojas" olevate ja oletatavate vigade
tarbetult mahukas käsitlemine jm., kuid esimesena osutab
koolikäsitluses rõhutatult ka Kalevipoja inimlikkusele.

Eeposte koolikäsitluse põhimalli loojaks saab Tartu tü-
tarlastegümnaasiumi (taas!) õpetaja August Raud oma "Kir-
jandusloolise lugemikuga" (IV, 1925). Kuna 8. õppeaastal tu-
li käsitleda eeposi, siis A. Raud esitab ümberjutustusi ja
tõlkenäiteid peaaegu kõikidest tuntumatest eepostest Indi-
ast alates. Käsitluse põhiskeem võib tunduda mõneti ehk lii-
gagi lihtsustatud - kirjanikust-koostajast lühiülevaade, siis
eepos tema loomingus ja eepose tähtsus. Edasi lühemad või
pikemad ümberjutustused tervikust ning seejärel küllalt roh-
kesti tekstinäiteid. A. Raud on seejuures aga siiski silmas
pidanud kirjanduse õpetamise metoodika üht olulisemat põhi-
mõtet - töö teksti endaga. Hästi avaldub see just "Kalevi-
poja" ja "Kalevala" puhul.

A. Raud annab lühikese, kuid sisuka ülevaate E. Lönn-
roti elust ja "Kalevala" saamisloost ning eepose peakange-
lastest. Samas on viidatud, et "Kalevala" runod on põhili-
selt otse rahva suust kogutud, kuna "Kalevipoeg" on põhili-
selt Kreutswaldi looming. A. Raud juhib hästi tähelepanu

sellele, et "Kalevalas" on robkesti neidsamu rahvalunlelisi äineid ja motive, mida tuntakse ka Eestis, ja et sama-laadne on ka värss oma struktuurilt ja vormilt. Järgneb küllalt ulatuslik eepose ümberjutustus ja lõpuks tekstinäited M. J. Eiseni, V. Grünthal-Ridala ja A. Annisti tõlgetest. A. Raua õpik-lugemik pakub häid võimalusi tööks tekstiga, sest esitatud materjal haarab just keskseid tegelasi. Samaa on hea võimalus jälgida ka tõlkijate tööd, sest kohe paistab silma, et Eisenil on n-ö. argine, Ridalal raekesti tabatav ja Annistil juba siis originaali edastavalt stiilne tõlge.

1930. aastatel oli kirjandusest enam huvitatud õpilastel võimalus M. J. Eiseni "Kalevala" tõlke kõrval tutvuda veel "Kanteletariga" (I 1930, II 1931, tõlkija A. Annist), O. A. Kallio monograafiaga "Elias Lönnrot" (1939, tõlkija A. Palm), B. Linde ja Osvald Kukkuri koostatud "Valimikuga soome kirjandusest" (1937). Oli ka 3-köiteline "Soome antoloogia" (1930 - 1934) ning "Kalevala" sajandaks juubeliks avaldatud koguteos "Kaleviste mailt" (1935). Juubeliga seostub ka Agu Tamme küllalt avar koolikäsitus "Kalevala" (1935), mis tugines O. A. Kallio, K. Krohni, V. Tarkimäeneni ja A. Annisti töödele. Agu Tamm käsitleb veidi lähemalt ka tegelasi, mütoloogiat ja "vaimumaailma", kegle ja stiili ning kompositsiooni probleeme. Vähe oli tekstinäiteid ("Kullervo lapsepõlvest" V. Ridala tõlkes ning katkendid 39., 40., 41., 42., 43. runost A. Annisti tõlkes). Koolitööks hädavajalikud olid lõpuks toodud mitmesugused küsimused ja ülesanded, milledele sisukamad vastused eeldasid aga "Kalevala" enda lähemat tundmist, kuid "Kalevala" uus, juba meisterlik tõlge A. Annistilt ilmus alles 1939. a. Agu Tamme ümberjutustuse (lisatud tublisti tekstinäiteid) leiame ka P. Amburi jt. koostatud kooliraamatus "Valimik kirjandust" (1937), milles lisaks vaid lühidalt Lönnroti elust ja "Kalevala" saamisloost. Agu Tamme raamat on mitmeti aluseks olnud ka Karl Mikhla "Kirjandusloolisele valimikule" (1939).

Õpetajast olenevalt oli "Kalevala" käsitus selle perioodi koolides meil küllalt ulatuslikki ja õpilased õppisid tundma Lönnroti elu, "Kalevala" saamislugu, põhisüžeed, peamisi tegelasi, eepose ideelist sisu ja tähtsust ning tähendust Soome kultuuriloos ning tundsid ka põhilisi erinevusi meie rahvaste eeposte vahel.

"Kalevipoja" koolikäsitlekseks ilmus 1930. aastatel mitmeid uusi kooliraamatuid, kusjuures kesket kohta omab 1930. a. ilmunud M. Nurmiku toimetatud "Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. Parandatud ja illustreeritud väljaanne koolidele". See eeskätt algkooli VI kl. määratud väljaanne sisaldas "ainult 9900 rida". Rohkete väljajätmist, ümberpaigutuste, "paranduste" jm. abil oli M. Nurmik säilitanud 20-loolise jaotuse, kusjuures eesmärgiks oli: "Kui "Kalevipoeg" nüüd uues väljaandes oma hõimueepose "Kalevala" värsikõlavusele ja sisutihedusele siiski mõnevõrra lähemale on jõudnud ning seetõttu jälle loetavaks saanud, siis ei ole selle väljaande tegijal ta aastate vaev mitte asjata olnud." (lk. 10).

Kui adressaati (VI klass) silmas pidada, siis oli M. Nurmikul mõndagi õnnestunud, kuigi see polnud enam kõiges Kreutzwaldi "Kalevipoeg". M. Nurmiku kärbetega "Kalevipoeg" oli ja on loetav õpilaste poolt ning äratas siis tähelepanu ka väljaspool Eestit, kusjuures just antud tekst sai aluseks Helmer Winteri poolt tehtud "Kalevipoja" soomekeelsele tõlkele (1957).

M. Nurmiku "Kalevipoja" puhul kõidavad kooli seisukohalt tähelepanu lisad, kus leidub J. Parijõe romantilise kalakõnga, kuid väga elamuslik kirjutis "Virulaulik" (seda on kasutanud veel A. Selmet oma 1946. a. ilmunud VI kl. "Emakeele lugemikus"), on Martti Haavio lastepäraselt kirjutatud "Kalev ja Kalevipoeg", G. Suitsu luuletus "Üks ennemuistne jutt" ning ulatuslik "Sõna- ja asjaseletusi", milles lugude kaupa antakse mitmesuguste raskemate sõnade ja mõistete seigitusi ja esemete tutvustamisel kasutatakse ideograafilist meetodit. Osa kohal on ka M. J. Eiseni "Kalevipoja kinnismuistised" koos vastava levikukaardiga.

Sedalaadi lisade ja kommentaaridega ning miks mitte ka lühendatud tekstiga "Kalevipoega" vajab tänapäevagi kool, eelkõige nooremad klassid.

1930. aastate kooliraamatutest tuleb märkida veel K. Mihkla omi ning L. Tohverit "F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust" (1934). Põhiliselt nende raamatute põhjal kujuneb välja "Kalevipoja" käsitlese põhiplaan keskkoolidele, kus on arvestatud oluliselt A. Annisti jt. teaduslike uurimustega. Otsekohesem ja objektiivsem seejuures on L. Tohverit käsitletus, mis avab meie eepose ideelist sisu ning rikkust küllalt avaralt.

Nõukogude Eesti koolides on eeposte käsitlemine läinud süvenemise teed. Viimase, 1984. a. avaldatud kirjanduse õppeprogrammi järgi käsitletakse eeposi 9. klassis 10 tunni ulatuses - "Ülevaade antiikeepostest ja "Kalevalast", P. R. Kreutzwaldi tegevus ja kirjanduslik pärand. "Kalevipesa", sündmustik ja ideelis-kunstiline omapära" (lk. 55).

Vahetult sõjale järgnenud perioodil kujundas eeposte analüüsimise alused välja A. Annist oma metoodilise artikliga "'Kalevipoja" käsitlemisest koolis" (Nõukogude Kool, 1945, 3/4). Kohe algul esitab A. Annist 3 põhilist ja tänaseni olulist põhinõuet kirjandusteose koolianaalüüsiks: 1. kirjandusteose käsitus peab olema elamuslik, mitte tuupimine; 2. on vaja teada autori "isiklikust eluloost ja arengust, tema ühiskondlikust asendist ja iseloomust, neist tingitud püüdlustest, võitlustest ja kalduvustest" (lk. 111); 3. on vaja "teadlikult mõista ja emotsionaalselt tunnetada valmisteose vormi, selle ülesehitust ja selles tarvitatud võtete ja vahendite tundetooni ning kunstilist tähendust. On vaja teadlikult selgitada ka tervikteose olustikulist, ideoloogilist, psühholoogilist, stiililist v ä ä r t u s t ning selle t ä h t s u s t kogu rahva ajaloo ja kirjanduse seisukohalt." Ilukirjanduse ja sellega ühenduses eriti eeposte osatähtsust õppe- ja kasvatustöös oli A. Annist osutanud juba 1937. a. ajakirjas "Virittäjä" ilmunud artiklis. A. Annisti poolt antud metoodilistes soovitusetes oli senise käsitlustraditsiooniga võrreldes mõndagi uut ja asjalikku, kuigi ta paraku kõiki iseenda poolt seatud põhinõudeid võrdsel määral ei arvesta. Nii soovitab ta "Kalevipoja" analüüsil pearõhu asetada vaid "ideoloogilise ja psühholoogilise külje selgitamisele", sest eepose "sõnastusstiil pole kuigi paljupakkuv" (lk. 114).

Tänapäeval on koolitöös eeposte käsitlemiseks piisavalt õpikuid ja lugemikke, rääkimata "Kalevipoja" paljudest uuustrükkidest ning asjalikest ümberjutustustest (E. Raua ja E. Laugaste poolt). 1959. a. ilmus ka "Kalevala" tõlke uuustrükk, kus järelsõnaks on hea kokkuvõtte tõlki ja A. Annisti uurimusest "Kalevala taideteoksena" (1944). Ja 1981. a. ilmus Asta Põldmäe tõlkes Martti Haavio väga hea ümberjutustus "Kalevalast", kus ka asjalik järelsõna Heldur Niidult.

Siinkohal pole aega ega ruumi lähemalt käsitleda kõiki kooliõpikuid ja eeposte käsitlust puudutavaid metoodilisi

materjale nende üksikamjades Nõukogude Eesti, piirdume vaid ühe näitega "Kalevala" kohta.

Pikemat aega oli kasutusel 9. kl. õpilastele Ü. Tedre ja K. Mihkla "Eesti kirjanduse õpik". Selle 16. trükk (1973) sisaldab laia ülevaate eesti rahvaluulest ja eepostest. Viimaste käsitlemist alustatakse mõiste selgitusega ja maailma tähtsamate eeposte nimetamisega, millele järgneb 11 lehekülge "Kalevalast". Õpikus rõhutatakse, et "Kalevala" on maailmakirjanduse omapärasemaid rahvaeeposi nii koostamise kui ka maailmapildi poolest. Lühidalt rõhutatakse E. Lönnroti tööd ja selle tähendust ning osutatakse eepose aluseks olevatele vanadele eepilistele sangarilauludele jm. ainesele. Käsitlemises rõhutatakse sedagi, et kuna osa laulutüüpidest on tuntud lisaks karjala ja soome hõimudele ka eestlaste ja ingerlaste juures, siis võib "Kalevala" arvestada mõneti läänemeresoomlaste ühise eeosenagi. Õpikus antakse küllaltki lai ülevaade "Kalevala" kompositsioonist, sisust üksikute runode kaupa, iseloomustatakse lühidalt tegelasi jne., kusjuures rõhutatakse, et "Kalevalas" on kesksel kohal küll võitlus, kuid tegemist on n-ö. rahueeposega, sest võitlus käib valguse ja rahva õnne nimel. Käsitlemist toetavad sobivad tsitaadid eeposest, aidates süvendada ning mõista stiili eri- ja omapära, tajuda, et "Kalevala" on silmapaistev kunstiteos.

Põhisuunad mainitud õpikust püsivad tänapäevalgi ja õpilastel on võimalus saada õppetundidele lisaks rohkesti teadmisi ja viiteid iseseisvaks tööks juba teksti põhjal.

Kirjanduse õppeprogramm Nõukogude Eesti koolides on küllalt avar ja nõudlik. Meeldib on aga seejuures märkida, et "Kalevala" ja "Kalevipoeg" on kindlalt põhiteosed, mis süvendavad teadmisi ja aitavad mõista rahvaluule ja üldse folkloori tähendust, tähtsust ja mõju rahvuskultuuride arengus.

TÖÖ "KALEVALA" JA "KALEVIPOJA" SÕNAVARAS

Jaak Peebo

"Kalevalat", vaatamata selle kirjanduslikule koostamieviisele, on nimetatud tõeliseks rahvaeeposeks, talupoja eeposeks, millist vaevalt tunneme. Väite aluseks on soomlaste eepose võrdlemine feodalismi kõrgaja rüütlilossides sündinud "Rolandi laulu" ja "Nibelungide lauluga" samuti vanema "Eddaga", vanagermaani aristokraatsete kangelaslugude kirjeldustega, millest "Kalevala" kogu laad on täiesti erinev (1). Suurele rahvapärasusele, lähedusele ehtsate rahvalauludega osutab ka eepose ja rahvalaulude värsside kõrvutamine: 33 % "Kalevala" värssidest on algupärastes üleskirjutustes leiduvate värsside sarnased, 50% seesugused, mille ortograafiat, keelt ja värsimõõtu on Lõnnrot muutnud, 14 % on loodud rahvaomast ainesest; koostaja loodud on ainult 3 % värssidest (2). Loomulikult tuleneb sellest, et ka temaatiliselt on eeposes väga silmapaistval kohal põlluharija ja karjakasvataja igapäevase elu ja töö kujutus.

Ka eestlaste eepose ühe peateemana on sulle tõstetud talupoja igapäevase elu ja töö kujutamist, tööteema kaalukust "Kalevipoja" muude teemaarenduste kõrval. Muidugi ei ole "Kalevipoja" ainek ja koostamislugu kuigi hästi võrreldavad "Kalevala" omaga: rahvaluuleehtsaid värssid on siin ainult 13 % (3). Kuid ka Kreutswaldi loodud värsside aluseks on suures osas rahvapärane materjal - muistetud ja rahvaluulevormid, mis rajanevad sellesama talurahva kogemustel ja väljendavad tema elu kunstiteose vormis.

Järgnev vaatlus on ajendatud huvist "Kalevalat" ja "Kalevipoega" kõrvutades selgitada, kuidas kajastub see eeposte teema nende sõnavaras, mis laadi ja missugust päritolu on sellesse valdkonda kuuluvad sõnad.

Kui lähtuda tänapäeva eesti keeleteaduses ja õigekeelsustraditsioonides valitsevast käsitusest sõna olemuse kohta, on "Kalevipojas" veidi üle 7000 eri sõna. Nendest tubli kolmandiku moodustavad liitsõnad, liitsõnu on üle 4500. Kumbki arv ei saa olla eriti täpne, sest ei liitsõna ja sõnaühendi ega ka sõna morfoloogilise vormi ja tuletise piir pole alati täpselt määratav. "Kalevalas" on 7830 eri sõna (4), nendest liitsõnu Aimo Turuse sõnaraamatu järgi loetuna

üle 5600. Ka siin tuleb rõhutada, et täpsemate võrdlusandmete alusena need arvud ei sobi. Selle peamine põhjus on mitmeti erinev piiritõmbamine sõnavormi ja derivaadi vahele soome ja eesti keeles, samuti erinevad arusaamad liitsõna olemusest. Sama kehtib ka kõigi edaspidi esitatavate arvude kohta. Üldise ettekujutuse saamiseks "Kalevala" ja "Kalevipoja" sõnarikkusest nad siiski kõlbavad.

Sõnavara analüüsi lähtekohad võivad olla mitmesugused. Erinevad võivad seega olla ka eri teoste leksika kõrvutamise moodused. "Kalevipoja" sõnavara puhul on seni peale tähendusliku külje selgitatud esmajoones seda, kust ammutas Kreutzwald oma küllalt rikkaliku ja mitmekülgse sõnavaraga teose leksikaalse materjali, sest Eesti varasem kirjakeel oli ju kaunikesti vaene. Teame näiteks, et sulatades eepose teksti ehtsaid rahvalaule, tõi ta siia ka üle 60 sõna, mis ongi puhtakujulised rahvalaulusõnad - ei tunne neid enam murdedki. "Kalevipojast" teame ka seda, et taotledes keele regivärsipärasust, ise regivärsikeele ehitust korralikult tundmata, lõi Kreutzwald suure hulga (tublisti üle 300) mitmesuguseid tuletisi ja isegi mõne uue tüve. Umbes kolmandiku võrra vähem on meie eeposes murdesõnu, mis "Kalevipoja"-eelsesesse kirjandusse ei olnud sattunud. Nii siis on "Kalevipoja" uurimisel üheks peaeesmärgiks seatud selgitada, misegune osa on eeposel olnud meie kirjakeele sõnavara arengus üldse. Juba varasemas kirjakeeles kasutust leidnud eepose sõnadega ei ole palju tegeldud.

"Kalevala" sõnavara peamine uurija ja "Kalevala" sõnastiku koostaja Aimo Turunen on enese ette seadnud teised ülesanded. See on ka loomulik, sest kui soomlaste eepos koosneb peaaegu täielikult rahvalauluvärssidest, siis on ka runod tema sõnavara peallikas. Lönnroti moodustisi on ainult üksikuid, needki väga rahva- või runokeelepärased. Ka sõnade täpsema murdelevila piiritlemisele ei ole Turuse sõnaraamat ruumi antud. Siit leiame aga sõnade tähenduse väga üksikasjalise kirjelduse, samuti märkused etümoloogia kohta. Selgub, et andmed, mis on saadud eeposte sõnavara senisel uurimisel, ei ole kõrvutatavad. Semantikast lähtuvat ulatuslikumat analüüsi ega sõnavara klassifitseerimist sellelt aluselt ei ole seni kummalgi pool tehtud. Kuigi kaugele ei ole sellega jõudnud ka käesoleva kirjutise autor. Siin esitatav puudutab seetõttu ainult üht teemat -

tõõõ.

Kui inimeste igapäevast tööd ja elu kajastavate sõnadena arvestada ainult neid, mille sisuks on tööprotsess (verbid, tööde üldistavad nimetused) ja töövahendid, on "Kalevipojas" selliseid umbes 160, "Kalevalas" 360. Kui aga kaasa lugeda sõnad, mis tähendavad töötegijaid, materjale, tööruumi, saadusi jm. tööga kaudsemalt seotut, on vastavate sõnade arv "Kalevipojas" 380, "Kalevalas" 520. Arvud näitavad, et töödega seotud sõnavara osakaal kogu sõnavarast on "Kalevalas" suurem kui "Kalevipojas". Lähim käsitus piirub käesolevas ülevaates tööteemaliste verbidega. Niisuguseid on "Kalevalas" 131 ja "Kalevipojas" 58. Verbide päritolu, etümoloogilise külje kohta tehtud märkused toetuvad peamiselt "Soome keele etümoloogilisele sõnaraamatule" (5) ja Alo Mauna koostatud "Eesti keele etümoloogilisele teatmikule" (6).

Ülalpidamist on niihästi eestlased kui ka soomlased hankinud peamiselt põldu harides. Sellest siis johtub, et nii talupoeglike eeposte nagu "Kalevala" ja "Kalevipoeg" sõnavaras kajastuvad rikkalikult põlluharimise mitmesugused etapid. "Kalevalas" on niisugused verbid raataa 'alet raiuda', kyntää, kuokkia 'kõplaga, konksutaolise riistaga maad harida', vaota~vakoella 'vagusid kunda v. ajada', kylvää, niittää, karhiella 'riisuda', listiä 'naeripealseid ja juuri eemaldada', ravata '(vastu seinu) lüüa, peksta (terade eemaldamiseks)', puija (puida) 'reht peksta (koodi, vardaga)' ja seulosa~seulaista 'sõelumise teel vilja puhastada'. "Kalevipoja" verbidest võib otseselt põllundusse kuuluvaks lugeda kündma ~ kündemaie ~ kündamaie, sahkama 'kündma', äes-tama, kylvama, niitma, riisuma ~ riisumaie, sõõluma ja tun-lama.

Etümoloogiliselt on kogu põllundusverbide rühm vana, läänemeresoome keeltele ühine, kuigi mõne sõna puhul on tähendus nihkunud. On ka mitmeid kaugematesse sugulaskeeltesse ulatuvaid tüvesid. Mõlemas eeposes leiduvatest verbidest on võib-olla kaugeimasse minevikku ulatuv rabama - ravata, millele on vasteid, kuigi kaheldavaid, esitatud kuni ungari keeleni välja. Mõnel puhul on võimalikuks peetud ka sõna germaani päritolu. Kõigile läänemeresoome keeltele ühise sõnaga on selle puhul tegemist nii või teistiti. "Kalevipojas" ei märgi see küll vilja rabamist, vaid esineb üldisemas tähenduses 'lööma, peksuma'.

Permi keelteni näib ulatnvat verb, mis eepostes esineb variantidena kündma ~ kündemaie ~ kündamaie - kyntää ~ kynnel-lä. Sürjakomi vasteid nagu kenšan 'adra vennas' jt. on peetud siiski kahtlasteks, mari küddjem '(välja) kaevama' on aga kindlasti samast tüvest.

Läänemeresoomelised on mõlemas eeposes esinevad verbid külvama - kylvää ja niitma - niittää. Viimase puhul on võimalik ka germaani päritolu, kuid ebatõenäoline. Germaani keeltest laenatud tüvi on verbil söðluma - seuloa ~ seulais-ta.

Peale mõlemale eeposele ühiste põllundusverbide on kummaski eri läänemeresoomelisi verbe. Niisugune on "Kalevipojas" balti päritolu tüvega tegusõna äästama. Kõik läänemeresoome keeled tunnevad ka "Kalevipoja" verbi tuulama, mille juursõna tuul ulatub permi keelteni. Eesti murretes nagu ka muudes läänemeresoome keeltes on vaste "Kalevala" verbi-le vaota ~ vakoella 'künda, vagusid ajada'. Tuletisalus vagu on balti laen.

Läänemeresoome ja lapi keeltele on ühine "Kalevala" verb raataa 'alet raiuda, maad harida, tööd teha'. Samas tähenduses on seda verbi märgitud Kirde-Eestist. "Kalevipoja" liitsõna raatmaa täiendosa on samast tüvest. Läänemeresoomeline, aga võib-olla vanemgi on "Kalevala" verb kuokkia 'konksu, kõplataolise riistaga maad harida' (eesti keeles koogitsema, kookima; "Kalevipojas" esineb substantiiv kook 'konks' ja liitsõnad kaelkook, kaevukook).

Mitmesuguseid muutusi on läbi teinud "Kalevala" verbi karhiella 'riisuda' tüveks olev läänemeresoome-volga sõna karhi. Soome keeles on ta ühe tähendusena säilitanud ka esialgse tähenduse 'äke, okslikest lõhestatud puunottidest valmistatud maaharimisriist'. Rahvaetümoloogia kaudu on sama ese saanud ka nimetuse karhu. Eesti põllumees on samuti tundnud karuäket (W 65 (?) karu-äes, oss-äkli 'Strauchegge'). Volga keeltes tähendab tüvisõna risu ja oksti.

Lünklikumad on jäljed "Kalevala" verbist puia (puida) 'koodi või vardaga reht peksta'. See on tuletis sõnast puu, mis on muidugi soomeugriline. Verb on tuletatud läänemeresoomes, võib-olla siiski juba ühisperioodil volga keeltega, sest mõningase kahtlusega kuulub puida-verbiga kokku mokša-mordva puvädäms ~ puvdäms '(linu, kanepit) lõugutada'.

Lünklik ja küllaltki suuri tähendusnihkeid sisaldav on ka verbi listiä vastete loetelu läänemeresoome keeltes. "Ka-

levalas" tähendab see 'naeripealseid ja juuri katknda'. Beati murretes on selle sõna vasteks listima '(terade sisu) ära sööma (hiire kohta), isutult sööma, naitsma' (näit. W 506 hobune listib kaeru 'das Pferd hat keinen Appetit zum Fressen des Hafers').

Läänemeresoomeline (võimalikud seosed ka kangelaste sugulaskeeltega) on "Kalevipoja" verb riisuma~riisnmaie 'rehaga töötama'. Ka "Kalevalas" on riisua mitmea tähendusega - 'seljast võtta, lahti rakendada, paljastada, vabaatada', riisuma nagu lähemates sugulaskeeltes üldiselt (näit. vadjä riisua 'lahti riietada, riietuda'). Häärtavasti ongi üldisem ja vanem lai tähendus 'ära võtta, röövida', sest seda tunnevad läänemeresoomede põhjarühma keeled samuti kui eesti keel. Kaugel sellest ei ole ka liivi riizā 'pealt ära võtta, koorida (koort piimalt, kärbsed pudru pealt)'.

"Kalevipoja" verbi sahkamu tüvi on laen vanavene keelest, sõnast ноха. Tähenduses 'kündma' on seda registreeritud peamiselt saarte (Jäm, Ans, Khk, Vll, Muh, Sam, Phl), kuid mõnevõrra ka mujal (Kse, Juu, VJg, Hls). Samas tähenduses tunnevad sahkama-sõna juba enne "Kalevipoega" publitseeritud rahvalaulud, näit. "Kui lään merda murdeaaie, / Tagga saarta sahkaaaie, / Kõrge randa kõlkaaie" (Ehatisohe Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. I - III, Reval 1850 - 1852, laul nr. 16) või "Sundis sooda sahkamaide" (Mythische und magische Lieder der Esten. Gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutswald und H. Neus. St. Petersburg, 1854, laul nr. 5A). Otseselt kündmise ja adraga on seda tüve läänemeresoomede keeltest seostanud ainult eesti keel. Ka soome murretes on kasutusel sama laen kujul sohka, sohkapuut, kuid siin tähenduses 'kaheharulise otsaga teivas' (näit. võrguvabena või muu tugipuuna). Sama tähendust kannab ta ka muudes sugulaskeeltes, nagu karjala šohka, vepsa soh. Samasugune on selle sõna algühendus ehk ka vanavene keeles.

Nii on kõik põllundusverbid, mõned küll tähendusnihega, tuntud üldläänemeresoomeliselt, mõnel on vasteid kaugemateski sugulaskeeltes.

Põhiosa põllutööalasest sõnavarast moodustavad substantiivid, millest käesolevas ülevaates esitatakse ainult mõningaid näiteid. Uniseist lähteist pärinevad näiteks kyn-tõ, kynnös, kynätäjä - künd, kündmine; sura - ader, adrasahk, adratöö; kylvö, kylväjä - külimit; viikate - vikat. On mi-

dugi ka eri algupära või eri levikuga sõnu: "Kalevalas" harava 'reha', ta(d)likko 'sõnnikuhark', vaarnas, vaaruanen 'adrabarude rautatud ots' jt., "Kalevipojas" sahr, reha, lusi jne.

Karjandusega seotud sõnavara on "Kalevipojas" tublisti arvukam kui "Kalevalas" - 54:36. Mitmeid ühist algupära sõnu leidub koduloomade nimetustes: lehmä - lehm, lupsilehm, porsas - põrsas, sika - siga, unhi - ute. On muidugi ka erinevat: "Kalevalas" poro 'taltsutatud põhjapõder', nauta 'veis, kariloom', tarvas 'kühnihärg', vuohi 'kits', "Kalevipojas" veis, tall, orikas, kabu jne. Kuigi erinevate sõnade seas on selliseid, mille sugulus ulatub palju kaugemale läänemeresoome keeltest, on ühel või teisel pool kasutusele võetud uued, tihti laenulist päritolu sõnad.

Karjakasvatus kajastub eeposte leksikas esmajoones ja mitmekülgsest küll substantiivide kaudu, kuid kummaski on ka verbe, mis otseselt kuuluvad karjandussõnavara valda. "Kalevalas" on sellised iskeä, juottaa~juotella, keritä, lypsää, kytköä, paimentaa. "Kalevipojas" leiame jootma, kütkema~kütkendama~kütkendelema, lupsma ja söötma. Neli ühist - söötma, jootma, kütkema ja lupsma - on kõik väga vana eomeugrilist päritolu, ainult lüps-tüvele ei tunta kindlaid vasteid volga keeltest kangemal, kolmel ülejäänul on neid kuni ungari keeleni. Tähenduste kohta tuleb märkida, et syöttää on "Kalevalas" kasutatud ainult inimeste toitmiseks rääkides, kütkema~kütkendama~kütkendelema on jälle "Kalevipojas" ainult ülekantud tähenduses 'kinni panema, vangistama, sulgema'.

Ka ülejäänud kolm "Kalevala" verbi, millel vasted "Kalevipojas" pauduvad, on tuntud enamikus läänemeresoome keeltes. lakeä 'lüüa, tappa (looma)' on läänemeresoome lõunarühmas saanud küll uue tähenduse, nagu näiteks eesti murretes lakida 'lõnga korrutada, kokku punuda, ühendada, luurata, hülgeid varitseda', vajja ihtseä 'lüüa', izzettu lenka 'korrutatud lõng'. Verb keritä 'pügama' on germaani algupära. Läänemeresoome lõunarühma keeltest on tal vaste ainult liivi keeles. paimentaa on balti laen, tuntud kõigis läänemeresoome keeltes. Wiedemanni sõnaraamatus on eesti murdesõnad paissandama, põimendama, paimendus tähenduses 'kaitsma'.

Küllaltki rikkalik on kummaski eeposes ka karjapidamise ehitiste ja muude vahendite kohta käiv sõnavara.

Olulisin koduloom on niihästi eestlastel kui ka soomlastel olnud hobune, kellega seotud sõnade hulk mõlemas eeposes on niisama suur kui kogu muud karjapidamist kajastav. Hobuse nimetusi, mille aluseks on mitmesugused tammused, nagu vanus (varss, sälg), sugu (mära, ruun, täkk), värv (võik, kõrb, kimmel, hall), kaasa arvatud poeetilised sünonüümid (adravedaja, kannitsjalg, sadulakandja, sõidujalg jt.), on "Kalevipojas" 24. "Kalevalas" on samasugused varsa, ori, oro, oronen, uve, tamma, säikö ja ratsu. Sellele lisandub rohkesti veokeid, rakmeid jms. nimetav mitmesugustest kihistustest pärinev sõnavara.

Verbidest väljendavad hobusega tegelemist "Kalevalas" ajaa~ajella 'liikuda veolooma juhtides, hobust ajada', riisua 'lahti rakendada', suistaa 'suitseid suhu panna', valjastaa~valjastella 'hobust rakendada', valjastuttaa 'hobust rakendada lasta'. "Kalevipojas" on verbid rakendama ja ajama.

Samas tähenduses kasutatud sama algupära verbe on selles rühmas üks - ajama. See on soomeugriiline verb mõne kaheldava vastega indoeuroopa keeltes. Tähendusi ja tähendusvarjundeid on tal eri keeltes, aga ka igas keeles üksikult palju. Eesti keeles on tähendus 'hobusega sõitma, kihutama' võrdlemisi harvaks muutunud, kuid esineb korduvalt siiski "Kalevipojas". "Kalevalas" on see verbi põhitähendus.

Verbist riisua, selle tähendustest ja läänemeresoomeliseest päritolust oli juttu seoses põllundussõnavaraga. Üks selle verbi tähendusi "Kalevalas" on 'hobust rakmetest vabastada, lahti rakendada'.

Hobuse rakendamise üht toimingut märgib "Kalevala" verb suistaa. See on tõenäoliselt lähtunud uurali keeltele ühisest sõnast suu, aga seotud ka läänemeresoomeliste sõnadega suitsed 'põltsed' sõnaga. Verbi suistaa on niisuguses tähenduses registreeritud küll ainult soome murretest.

Verb valjastaa on läänemeresoomeline, märgitud ka eesti murretest ja kirjakeeleski kasutust leidnud. Tüvisõna valjad leidub "Kalevipojas" korduvalt, vastav verb aga puudub.

"Kalevipoja" verbi rakendama tunnevad läänemeresoomelise keeled paljudes tähendustes, kuid hobuse rakendamist tähistab ta ainult meil, vadja keeles ja mõnedes soome murretes. Teatava kahtlusega on sellele sõnale esitatud ka ungari vaste rak 'panna, asetada, koormat peale laadida, varustada, teha, ehitada'.

"Kalevipojaga" võrreldes eriti rikkas on "Kalevala" jahti ja kalapüüki kirjeldavate verbide poolest. Niisugused on ahtaa 'püüaniseid seada, vinnastada', harata '(erilise riis-tag) vee alt riienda (näit. võrku otsides)', jaksaa 'nulgida, lahata', kivestää 'võrku v. noota kivist raskustega varustada', lan'nutaa 'võrku lanatükkidest ujukitega varustada', onkia~ongitella 'õngitseda', pohtaa '(võrku) raputades puhastada', potkea 'võrku, noota vette lasta', puistaa '(noota, võrku kaladest) raputades tühjendada', tarpoa~tarpomista~tarvata 'mätta, kalu mätaga võrku hirmutada'. Veidi laisema kui jahindusalase tähendusega on verbid ampua 'laskorelva kasutada' ja jännittää~jännitellä '(vibu) pingutada'. "Kalevipoja" verbidest kuuluvad samasse valdkonda liivitsena ja õngitsena.

Ühine mõlemale eeposele on onkia~ongitella - õngitsena. Siin on tegemist tüvega, mis ulatub vähemalt volga keelteni, võib-olla kaugemalegi. Ka lapi keeltes on tuletatud verb samast tüvest.

Verb ahtaa on läänemeresoome keeltes üldisemalt kasutusel tähenduses 'kuivama riputada'. Seda kasutatakse peamiselt vilja kohta rehepeksu eel, aga ka võrkudest, riidetest ja rääkides. Volga ja permi keeltes on selle verbi vastete peatähendusena 'püünist üles seada, vinnastada'. Sama tähendus on säilinud ka soome keeles ning esineb "Kalevalas".

harata tüvi märgib üldiselt äket või reha ja ulatub volga keelteni. Sama sõna tähendab soome keeles ka vee alt otsimise vahendit ning verb vee alt riisumist, otsimist, näitaks võrgu kadumise puhul. Vee alt otsimist märgib ta ka "Kalevalas".

jaksaa on soome keeles kasutusel paljudes tähendustes, nagu 'smuuta, raskelt ja aeglaselt teha, töötada, vaevalt kiskuda'. Muudes sugulaskeeltes tuntakse selle verbi ühe tähendusena 'eeljast ära võtta, lahti riietada, paljaks võtta'. Vasteid on leitud permi keelteni. Viimastele lähedane on selle verbi üks tähendus "Kalevalas" '(loomu) nulgida'. Eesti keeles ei ole sellest tähendusest jälgi märgatud.

Verb kivestää 'võrku raskustega varustada' on tuletis soomengli sõnast kivi. Sellelaadilist verbi SKES muudest sugulaskeeltest ei märgi. Siiski leidub ka Wiedemanni sõnamuutustega mitu foneetilist varianti - kiwistama, kiwitama, kiwastama, kiwestama, kiwitsena 'mit Steinem beschweren (s.

B. Hetze)'). Nii on sel verbil eamatähenduslikud vaated ka eesti murretes.

Elmisega derivatsioonilt samalaadiline on verb lau'ustaa 'lauatükkidest ujukitega võrku varustada'. See on tule-
tis mõnevõrra ebaselge päritoluga (võib-olla balti laen) tü-
vest laud, millel on vasted kõigis läänemeresoome keeltes ja
ehk kaugemalgi, kasvõi samojeedi keeltes. "Kalevalas" kasu-
tatuga ja ka "Nyky-suomen sanakirjas" esitatuga samalaadilist
ja -tähenduslikku verbi sugulaskeeltest ei ole esitatud.

Verbi pohtaa põhitähendus kuulub viljapubastuse vald-
konda: see tähendab pektud vilja raputamist prahi ja tolmu
eemaldamiseks, vilja sarjamist, sõelumist. Selles tähenduses
on verbil vasted ka muudes läänemeresoome keeltes, nende ees
ka eesti murretes näit. pohetama. Vasted kaugematest sugu-
laskeeltest on küsimärgilised. "Kalevalas" märgib see sõna
aga võrgu või nooda raputamist, et seda puhastada.

Verbil potkea 'noota v. võrku vette lasta, lükata' on
märgitud vasteid kõigis läänemeresoome keeltes, tüve ka ees-
ti murdeis - põtk 'madalik, millele räimevõrgud lastakse',
põtkandada 'vajutada'.

Verb puistaa (pudistaa) on üldiselt laiemas tähendusega
- 'raputada, ainet ühest nõust teise kallata, paluda, anuda'
jne. - niihästi soome keeles kui ka lähemates ja kaugemates
sugulaskeeltes kuni volga keelteni välja. "Kalevalas" märgib
see verb võrgu tühjendamist kaladest (raputades). Eesti kee-
les on selletüvelisi verbe rohkesti - pudistada, puistata,
pudiseda, pudeneda.

Kalapüügi üht tavalisemat võtet märgib "Kalevala" verb
tarpoa ~ tarpaista ~ tarvata. SKES-i järgi ja ka eeposes on
selle põhitähendus 'kalu mütaga võrku kirmutada'. Kirde-See-
tis on verb tarbuma tuntud tähenduses 'laisalt liikuma, ve-
delema'. Ülekantud tähendustes esineb see sõna mitmetes keel-
tes ja murretes.

Väga kaugelid vasteid leidub "Kalevala" verbidetele andua
- kuni permi keelteni - ja jännittä ~ jännitellä - suuremas
osas uurali keeltest.

"Kalevipoja" verbi liivitsama 'liiviga kalu püüda' on
Wiedemann märkinud mitmes foneetilises variandis (liivima,
liivitama). Verbi juure andnud kalapüügiriista nimetus liiv
arvatakse pärinevat eestirootsi murdeist. KKI murdekartotee-
gis on verbi esinemise kohta testid VMg, Hls, Puh ja San,
kirjakeel tunneb teda vähemalt Hupelist alates.

Kodusteet käsitöödeet oli ilmselt suurim ja aeganõudvaim kehakatete valmistamisega seotud tegevus, mis algas lina, kanepi või villa töötlemisest, jätkus ketramise ja kangakudumisega ning lõppes õmblustööga. Selleski ainevallas on "Kalevala" sõnvara veidi enam kui kaks korda rikkam "Kalevipoja" omast. Mõlemas eeposes on palju vastavate tööriistade ja nende osade nimetusi. Linate töötlemise vahendite, kangastelgede ja voki ehituse osas ulatub eeposte sõnvara sageli pisidetailideni. Sellistest on ühised suksed - sukset 'kangaspuude tallalauad', niied - niiet, keder - kehrä, kedervars - kehrävars, kehrinpuu, värten - värttinä, koonal - kuontalo. "Kalevalast" leiame veel näiteks selliseid, nagu kierrin 'värtna ketas', snvakko 'lõimede käärimise laud', pirta 'kangasuga', piusta 'koonla ja värtna vaheline lõng' jm.

Ka selle valdkonna verbiide hulk on küllalt tähelepanuväärne. See töö algab lina kitkumisega (nyhtää), millele järgneb terve sari töid seoses lina puhastamisega (riipiä ~ riipoa ~ riipoella, loukkua, perata, rohkia, häpsiä, harjata ~ harjaella, lipsuta, koiria). Edasi tulevad tööd, mida märgivad kehrätä ~ kehräellä, keriä, kutoa ~ kutaista, neuloa, ommella, kirjata ~ kirjaella ~ kirjoittaa ~ kirjoitella. Villa töötlemist märgivad verbid savita ja vatvoo. "Kalevipoja" verbiidest kuuluvad samasse ainevalda lõugutama, ketrama, korrutama, keerutama, kuduma, vikeldama, trikkima, õmblema ja vanutama.

Ühisest tüvest lähtuvaid ja samas tähenduses kasutatu-
tuid on nende seas neli. lõugutama - loukkua, ka soome keeles tavaliselt ta-sufiksilisena loukuttaa, on läänemeresoome sõna, vastega ka karjala keeles. kedrama - kehrätä ~ kehräellä ulatub etümoloogiliselt kaugemalegi, nimelt ka volga keeltesse. Veelgi kaugemalt - komi ja udmurdi keelest - on leitud vasteid verbile kuduma - kutoa kutaista. Läänemeresoomeline mõnede kaheldavate vastetega lapi keeltest on õmblema(ie) - ommella.

Ainult "Kalevalas" kasutatud selle aineala sõnadest ulatub osa etümoloogiliselt kaugematesse sugulaskeeltesse. koiria 'kanepit isastaimedest puhastada' on oma tüve koir ~ koer poolt uurali keeltele ühine sõna (ungari here 'isane' samojeedi hōra 'hārg, isane'). Verbi nyhtää '(lina, kanepit) kitkuda' vasteid on leitud mordva ja mari keeltest, seal tähenduses 'nülvida'. Eesti ja liivi keeles küll puuduvad selle verbi vasted, kuid Vadjast on märgitud nühätä.

Ka keriä 'kerida' ulatub volga keeltesse (mordva kife 'ke-ra'). Mõnevõrra kahtlane on bandi keele vaste. Läänemeresoomelised on kirja-tüvest tuletatud verbid kirjata ~ kirjaella ~ kirjoittaa ~ kirjoitella. Kõigi nende algtähendus on olnud mustri tegemine mitmesugusel viisil - kududes, tik-kides jne. perata 'lina puhastada' on samuti läänemeresoomeline sõna. Näiteks esineb eesti murretes verb põrgama ~ põrgema 'puhastama, kraamima'. Vasteid, kuid väga ebakind-laid, on esitatud ka skandinaavia keeltest, samuti komi keelest. Mitmetes tähendustes tuntakse läänemeresoomee keel-tes riipiä ~ riipoa ~ riipoella tüvega verbe. Eesti murretes märgib see kraapimist, silumist, rebaga riisumist, "Kale-valas" ja soome murretes on see lina töötlemise valdkonda kuuluv verb, tähendab lina raatsimist, kupardamist. Peami-selt villa kraasimist või ka vanutamist märgib läänemere-soome põhjarühma keeltes verb savita. Vadja savittsa ja eesti savitseda tähendavad kanade siblimist. vatvoa tähen-dab üldiselt millegi segamist, näppimist, vanunud villa la-hutamist ketruskõlblikuks. Niisuguses tähenduses on regist-reeritud ka eesti murdeverbi vadnma. Verb on läänemeresoomeline. Deskriptiivset algupära on nähtavasti läänemere-soome põhjarühma keeltele omane "Kalevala" verb lipsuta 'linu puhastada, ropsida (vastava tööriista - lipsu - abil). Vasteid on sellel sõnal peale soome keele ka karjala mur-retes. Verbi häpsiä '(linu) sugida' peetakse täiesti des-kriptiivse lähtega sõnaks. SKES-is see puudub, ei märgi te-da ka "Nyky-suomen sanakirja". Seega puuduvad praegu andmed tema levila ja tuntuse kohta. Tegemist võib olla ka juhu-moodustisega, nagu see deskriptiivsõnade puhul on täiesti võimalik.

Laenulise tüvega on "Kalevala" verbid harjata ~ harja-ella, neuloa ja rohkia. Esimene neist on balti laen (leedu šerys, läti sars ~ saris 'sea harjas'), tuntud kõigis lää-nemeresoomee keeltes. neuloa tüvi on germaani algupära (näit. norra nål 'nõel'). harjata märgib eeposes üht lina töötle-mise arvukatest toimingutest, neuloa tähendab varrastega kudumist, nagu läänemeresoomee põhjarühmas võrdlemisi üldi-selt. Verb rohkia 'lina, kanepit seemnekupardest puhasta-da, raatsida' on tuletis rootsi laenust stråke 'linaraats'. Kasutusel on see sõna peamiselt soome kesk- ja idapoolse-tes murretes, aga ka mujal.

"Kalevipoja" verbidest, mida pole "Kalevalas", ulatub sellea teemaringis etümoloogiliselt kõige kaugemale ilmselt keerutama tüvi, millele võib leida vasteid peaaegu kõigist soome-ugri keeltest (näit. mansi kēr- 'palmitseda, kokku keerutada'). vanutama on tuntud kõikides läänemeresoome keeltes. Sõna tähendus on omandanud küll mitmeid lisavarjundeid ja laienenud, kuid oma põhiolemuses püsinnud ja märgib kõikides keeltes ka riide või villa vanutamist või vanumist. Verbi korrutama tüvi kord on balti laen (muinaspreisi kērdan 'aeg', leedu kerda 'kord, järjestus'). Kõigis läänemeresoome keeltes on see tüvi tuntud ja andnud väga mitmesuguseid tuletisi. Sõnad trikkima 'tikandiga kaunistama' ja vikeldama 'vikkeldavalt kuduma' on oma tüve poolest võrdlemisi hilised laenud saksa keelest. "Kalevipoeg" on esimene eestikeelne trükiteos, kus vikeldama esineb, sõna trikkima tunnevad mõnevõrra ka varasemad trükised. KKI murdekartoteegi andmetel on vikeldama-verbi levilaks peamiselt Põhja-Eesti murdealal läänepoolne osa.

Käsitöömeistritest oli talupojale lähim ning vajalikem ja on eeposteski tuntuim sepp, kelle tegevusega seostub kummaski neist veerandsada sõna. Peale tavalise nimetuse kannab sepp "Kalevipojas" veel taguja, raudkäpa ja tahmasilma nime, "Kalevalas" on tema sünonüümiks rautio. Sepa tegevust annavad "Kalevalas" edasi verbid lietsoa ~ lietsahuttaa, karkaella, kastaa ja valkkaella, "Kalevipojas" lõõtsuma, karastama ~ karastelema, pehmima ~ pehmitama, pinnima ~ pinnitama ja tautama.

Esiteks jälle mõlemale eeposele ühistest sõnadest. karastama ~ karastelema - karkaella on läänemeresoome sõna, SKES esitab vasteid veel karjala ja liivi keelest ning juhib tähelepanu tõenäolisele kokkukuulumisele adjektiiviga karge (viimasele on võimalikke vasteid leitud ka permi keeltest). Läänemeresoome sõna on ka lõõtsuma - lietsoa ~ lietsahuttaa.

"Kalevalas" üksi esinevatest verbidest on kastaa ka soome keeles laiemat tähendusega - 'määrjaks teha, lilli kasutada' jm. Paljudes eri seostes esineb ta ka eeposes, ainult ühel juhul (9:256), märgib ta raua panekut karastusvette. Tegemist on siis palju üldisema tähendusega sõnaga, tema esitamine sepatöösõnade hulgas on tinglik. Hämaraks on jäänud verbi valkkaella 'suure haamriga taguda' päritolu. Selle tuletusaluseks on substantiiv valkkama, mis näib olevat puh-

takujuline rahvalaulusõna. "Kalevalasse" on ta tulnud Valge mere äärses Karjala runovärssidega ja tähenduse seletus on antud konteksti põhjal - 'suur haamer'. Murrestest niisugust sõna ei ole registreeritud.

"Kalevipoja" verb pehmima on Kreutzwaldi sõnaloomingu vilju. Tuletatud on ta sufiksi ärajätmise teel varasemas kirjakeeles tuntud verbist pehmitama, mis esineb ka murretes. "Kalevipojas" märgivad mõlemad, nii pehmima kui pehmitama, raudkuumutamist, pehmeks tegemist. Niihästi tuletusalus pehme kui ka verb pehmitama on läänemeresoomelised. Verb pinnima 'õhemaks taguma' on eesti keeles ülemsaksa laen. Selle kõrval on "Kalevalas", aga ka mõnedes murrakutes kasutusel tuletis pinnitama (Jäm, Khk, Tor). Verb tautama on "Kalevipoja"-eelses eesti kirjakeeles kasutusel mitmetes tähendustes, peamiselt vastab ta tänapäevasele verbile taotlema. Tähendus 'taguma', mis esineb eeposes, näib juhuslikuna, kuid mõnedes murrakutes (Käi, Rei, Fhl jm.) on märgitud tähendust 'viskama, lööma'. Viimasel juhul on tuletusaluseks ilmselt taguma, mis on läänemeresoomeline.

Lisaks verbidele märgitagu ka mõningaid sepatööd kajastavaid substantiive. Sepa tööruumi nimetatakse "Kalevipojas" rahvakeelepäraselt sepikojaks ja sepiskojaks, "Kalevalas" kannab sama ehitis nimetusi paja ja hiilihnõue. Tööriistade ja vahendite nimetustest on ühised alasin - alasi, lietse - lietsin - lietsimet - lõõts, vasara - vasar ja pihti - pihid. "Kalevalas" lisanduvad nimetatule veel ahjo - ahjos 'tulease sepikojas', hiilikoukkunen 'sööroop', horma 'lõõtsast tuleni viiv õhutoru', pale (kirjakeeles palje) 'lõõts', palja 'suur vasar' ja karastusvee mitmesugused nimetused - karkaisuvesi, tekovesi, tekumuju. "Kalevipojas" leiduvad sepatöösse puutuvatest sõnadest veel kaste 'vettekastmine karastamisel' (vrd. "Kalevala" verbiga kastaa), karastus (eeposes küll ainult ülekantud tähenduses), pinn ja vasaratöö, viimane sepatöö sünonüümina.

Muude tööalade puhul piirdutakse käesolevas kirjutises ainult näidete ebatäieliku loeteluga.

Metsa-, ehitus- ja muud puutööd kajastavad "Kalevalas" verbid alastaa 'lattidest aeda teha' halkoa 'puid lõhkuda'. kaataa 'puid langetada', karsia 'laasida', kavertaa - kavarella 'õõnestada', kotkata 'läbiulatava naela otsa kahekorra lüüa', lansata 'laasida', latjata 'riita laduda', pilkkoa 'puid lõhkuda', rakentaa - rakennella 'ehitada', salvata

'palke tahnda, koorida', veistää ~ veistellä 'kirve või noaga pund veetes töödelda' vitsastaa 'aeda vitsaga siduda', vääntää 'puurida'. "Kalevipoja" verbidest kuuluvad siia ehitama, nikerdama, saagima, tahuma ja vikkima 'tahuma, välja rauma'. Puntöö vahenditest on "Kalevalas" näiteks sellised, nagu kasa 'kirvetera varrepoolne nurk', kirves, kuras 'nuga', mitmesugused puuride nimetused - napakaira, purasin, vääntiä.

Väga tähtis koht meie esivanemate elus on olnud paadil ja laeval ning kõigil, mis sellega seoses. Suure sõnade arvuga kajastub see ka eesposte leksikas. Juba veesõidukite nimetuste arv on tähelepanu äratav: "Kalevalas" alus 'laev, purjekas', erävene 'kaluripaad', haahti 'laev', karvas 'väike paad', laiva 'laev', lautta 'parv', purjelaiva 'purjelaev', pursi 'laev' (peamiselt rahvalaulusõna), umpipursi 'kaetud laev', kuutti 'paad, laev', vene ~ veno ~ venonen ~ venonainen, "Kalevipojas" kaubalaev, killapaad, laev, lodi, lootsik, paat ja tarbelaev. Veesõiduki osad ja käsitsemisvahendid tulevad esile "Kalevala" sõnades airo 'aer', alusta 'laevateki alapool', emäpuu 'paadi emapuu', hanka 'tull', hnopari 'paadi päraaer', järkäle 'raske, tugev aer' (siin juhutähenduses, üldisem tähendus 'kaljupank'), kaari, kaaripuu 'paadi v. laeva kaar', keula 'käil, paadi esiosa', ki-
virilippa 'ankrukivi', käsimela 'paadi juhtimise aer', lii-
kalaita 'lisaparras paadil', masto 'mast', mela 'päraaer', parraspuu 'paadi servapuu', perilaita 'paadi külje tagumine osa', peräpuikko 'aer, mõla' (juhukasutus), purje 'puri', purjepuu 'mast', pyörä 'aeruarre ülaosa, käepide' (arvata-
vasti trüki- või kirjutusviga, peaks olema pyvry v. pyvryn). sauvoia 'teivas paadi lükkamiseks', talka 'paadi välispõhja tugevdaja', tela 'ümarmune puu, mille peale paad rannal tõmmatakse', teljo 'sõudja iste paadis', varpapuu 'purjepuu' (juhukasutus), varpe 'lisaparras paadi parda kõrgendamiseks'. "Kalevipoja" sõnadest kuuluvad siia aer, laevakõks, mast, mõla, puri, tüür ja vai (paadi kinnitamiseks). Verbidest märgivad paadi või laevaga sõitmist "Kalevalas" huopia 'paati tagurpidi sõuda', jouella 'pikaldaselt sõuda', mela-
ta 'mõlaga, väikese aeruga sõuda' (Lõnnroiti tuletis, rahvala-
luuvariaandis esineb melastaa), melastella 'vaikselts sõu-
da', puriehtia 'purjetada', sauvoa 'teibaga paati lükata' soutaa ~ souella 'sõuda', "Kalevipojas" aerumaie, purjetama ~ purjetelema, sõudma ja tüürima.

Igapäevaste tööde-toimetuste hulgas on veel toidn valmistamine ja mitmesugused muud üldisemat laadi majapidamistööd. Kõik see ilmneb väga lihtrahvalikul viisil eeposte sõnavaras. "Kalevala" verbidest võiks siin esitada alustaa 'tainast segada', huuhtoa~huuhella 'pesta, uhta, loputada', jauhaa 'jahvatada', juksutella 'õllevirret kurnata', kait-tää 'keeta', lakaista 'põrandat pühkida', leipoa '(leiba) küpsetada', luutia 'luuaga pühkida', paistaa~paistella 'küpsetada', pestä 'pesta', saustuttaa~saustutella 'sauna kütta', siivoa~siivota 'koristada', viruttaa~virutella 'uh-ta, veega üle valada'. "Kalevipojast" leiame koristama, kurnama, küpsetama, kütma, küürima, pühkima, sõtkuma, toitma.

Mitmesuguseid üldisi tööalaseid tegevnei tähistavad "Kalevalas" hioa 'ihuda, siledaks v. teravaks hõõruda', hivellä 'teritada', holvata 'määret panna, rasvatada', kaivaa~kaivella~kaivaella 'kaevata', kantaa~kannella 'kanda', kuuraella 'hiilgavaks teritada', käreatää 'otsa teritada', kääriä 'käärida, mähkida', latoa 'laduda', punoo 'punuda', solmia~solmiella 'siduda, sõlmida', tahkoka~tahka-ella~tahkaista 'tahul teritada', teroittaa 'teritada'. "Kalevipojas" on verbid ihuma, kaevama, parandama, puuma, vaiama, viilima, värvima.

Lõpetuseks ja kokkuvõtte asendajaks olgu loetelu sõnadest, mis küll otseselt ei kajasta tööprotsessi, kuid mis vist enam kui miski muu iseloomustab soomlaste eepose liht-rahvalähedust, äärmiselt ränkades tingimustes elava talupoja eluolu. Need on leiva ja selle aseinete nimetused "Kalevalas": leipä 'leib', lesty 'puhas, aganateta leib', piis-ka 'hapendamata taignast leib', lemettinen 'aganaleib', olkileipä 'õlgedest jahvatatud jahust tehtud leib', narkki 'kasekoore aluskihist valmistatud hädaleib', patjäläinen 'hädaleib männikoorest'. Kuigi töid kajastav sõnavara "Kalevipojas" ei ole nii rikkalik kui "Kalevalas", lubab see siiski ka meie eeposest rääkida kui talupoja tööeeposest.

K i r j a n d u s

1. Annist, A. "Kalevala" kui kunstiteos. Tallinn, 1969, lk. 152.
2. Honko, L. "Kalevala" sünnilugu ja autentsus. - Keel ja Kirjandus, 1985, nr. 2, lk. 72.

3. Pino, V. "Kalevipojas" kasutatud rahvalaulud. - Rmt.: Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega, II. Tallinn, 1963, lk. 243.
4. Turunen, A. "Kalevalan" saat ja niiden taustat. Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, 1981, lk. 6.
5. Suomen kielen etymologinen sanakirja, I - VII. Helsinki 1969 - 1981.
6. Raun, A. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma-Toronto, 1982.
7. Wiedemann, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn, 1973, veerg 65.

"KALEVALA" KULLERVO JA ALEKSI KIVI "KULLERVO"

Gerda Laugaste

Eeposes "Kalevala" moodustab Kullervo-teükkel teose kõige süngema ja intriigitihedama lüli. Selle dramaatilise ongi ahvatlennd Aleksis Kivi eanimelist näidendit kirjutama. Järgnevas püütakse eile tõsta, kuivõrd Kivi draama oma kompositsiooni, tegelaekonna ja probleemistiku poolest ühtib "Kalevala" vaetava osaga ja kuivõrd erineb sellest.

Aleksis Kivi esimene draama "Kullervo" valmis 1859. aastal. See pälvls järgmisel aastal Soome Kirjaõduse Selt-si auhinna. Trükiküpeks sai teos aastal 1863, nagu on teada Yrjö Hirnile ja E. Lönnrotille saadetud kirjadest. "Kullervo" ilmus 1864. aastal, aga esietendus Soome teatris alles veebruaris 1885. Niisiis jõudis teos eesti keelde ja eestikeelsena Tallinna Draamateatri lavale just 100 aastat hiljem, juubeliaastal.

Romantilis-traagilise isikudraama aluseks on "Kalevala" kuus peatükki, runod XIXI - XIXVI. Intrii keskendub draamas nagu eeposeski Kullervo lahendads jäänud veritasu ümber, aga tähtsal määral otsustavad peategelase saatust veel solvatud orja kättemaks ja teadmatusest johtuv verepilastus, mis kõrvalteemadena mialin kui seal sündmastikku põimuvad. Hak küll ühise temaatikaga, on draama oma struktuurilt nii tegelaskonna kui tegevuse üksiklülide ja nende paigutuse poolest eeposest mitmeti erinev. Ka idaealine tunnkoorub teose kestel, eriti selle lõpupildis, eeposest mõnevõrra erinevalt. Draamat iseloomustab laiem sotsiaalne haare, tegelaskondki on mitmekesisem, nende kandu tuleb eredamalt esile peale isiklike konfliktide ka ühiskondlike vastuolusid, orjade leppimatust ülekohtuga, vaenu eri hõimude vahel.

Draama väline struktuur. selle dramaturgiline liigendus läheb eeposest paratamatult mõneti lahkn. Erinevus on juba selleski, et "Kalevala" 6 runo on tihendatud viieks vaatuseks, vastavalt vaatustele 1 + 3 + 2 + 2 + 2, vajadusest tegevust kohast teise viia ja ühtlasi vahel ka aega vähake edasi tõsta. Tegevuslülid on ümberpaigutatud. Nii sünnib õe hukutamine eeposes alles lõpu eel, 5. runes, millelõidim muuakse see juba III vaatuse algusse. Eepose II poe-

tükk, s.o. XXXII runo, mille sisu moodustavad Ilmarise emanda loitsud karjasaatmisel, jääb draamas kui staatiline ja irdne lüli peaaegu täiesti kasutamata.

Draama ajaline kestus ei saaks eepose etappidega ühtida, sest seal algab tsükkel juba Kullervo isa sünniga, seejärel näeme Kullervot lapse-ea vägitegudes, aga vajaliku ajaühitsuse kohaselt astub draama Kullervo kohe Ivaatuse algul lavale täismehena ja lõpetab vaatuse orjaks müüdult. Edasine tegevus draamas toimub ajaliselt lähedastes piltides, nõnda et kiire kulisside vahetuse korral võib peaaegu mõttekiirusel siirduda ühest pildist teise. Nii jõuab peategelane II-s vaatuses karjametsast siirduda teise pilti Ilmarise talus ja niisama kähku Ilmarise õuelt isa onni Kalajärvel. Järgnevates vaatustes on igaühes kaks pilti. III vaatus hõlmab esiteks Kullervo eksikäigud ja -teod metsas, teise pilti Kallervo onnis mahuvad koduseid trotsiv pihtimus, äge tüli isaga ja lõplik lahkumine omastest.

IV vaatus on tervikuna veritasuteemaline. Selle esimeses, metsapildis leiab Kullervo enesele Untolasse minekuks tapluskaaslased, kes kõik on kuidagi Unto ülekohut tunda saanud. Kaasorjalt Kimmolt saadud teade omaste surmast ei kõiguta Kullervo otsust. Vaatuse põhiosa moodustabki teine pilt - tapatalgu Untolas ja sellele järgnevad võidujoodud. Siin ilmneb oluline erinevus proportsioonis: draamas on veritasu kõige ulatuslikum pilt, tervelt 16 lehekülge, aga eeposes kuulub veritasule ainult 8 värsirida (XXXVI, 243-250). Et Kullervo-loo põhiteema, veritasu ja sellest juhtuv Untola hävitamine esineb eeposes ainult lakoonilise repliigina, seletub sellega, et Lõnnrotil teadupärast ei olnud vastavat rahvaluulelist materjali leida. Seega on IV vaatus, kaasa arvatud siin lisanduvad tegelased (Kullervo neli tapluskaaslast ja Unto koos emanda ja orjadega), põhiliselt Kivi iseisev looming.

Viimane vaatus mängitakse esmalt taas Kalajärvel Kallervo onnis, kus Kullervo leiab külmas ja tühjas tares hülunud sõbra Kimmo, kellega mingit kontakti ei leia. Sellega on katkenud kõik sidemed eluga. "Kalevalas" saab kodune koer Musti Kullervo seltsiliseks metsa minna, Kivi on pessimistlikum - jätab ta sellestki ilma. Kullervol jääb ainus tee - astuda "Tuonen esmuiseen ilmaan" (1). See sünnib draama V vaatuses, metsapildis: oma mõök lõpetab umbejooksnud elu, ühtlasi ka sünge Kullervo-loo, nagu eeposes nii ka draamas.

Aga enne lõppu on Kivi toonud tegevusse veel mütoloogilise Sinipiiga ja Kullervo ema vaimu, samuti muinaskangelased Väinämöise, Lemminkäise ja Ilmarise. Keposes on ainult Väinämöise õpetussõnu 10-kond värssi, ilma tegevuseta.

"Kullervo" temaatilises kompositsioonis puudub klassikalise draama selgelt tajutav kulminatsioon vastava pideva tõusuga. Siinne pinge vaheldub lainetusena, milles võib märgata mitut harja. Esimese pingetõusu moodustab Ilmarise emanda tapmine, mis koormab Kullervo muserdunud hinge liigse veretöö ja süütundega juba II vaatuses. "Kalevalas" seab Kullervo emanda kallale metsakiskjad, draamas tapab Kullervo ise oma noaga. Kullervo taltsutamata vihavahk ja sellest tulenenud mõrv määravad oluliselt Kullervo edaspidised suhted inimühiskonnaga. Pinge lõtvumisena tundub II vaatuse lõpus ema ja isa mõistev-andestav suhtumine.

Järgmise keeruka intriigisõlme seob draama III vaatuses jällegi saatust: metsas Kullervo kohtumine oma õe Ainikiga, keda ta ei tunne, selle võrgutamine ja hukk. Teadmatusest johtunud verepilastus purustab Kullervo hapra unistuse veel inimeseks saada. Nüüd Kullervo trotsib ja pihib kodus jultunult Ainiki surmast ja kogu loost. Äge tüli isaga lõpetab kõik suhted koduga. Kullervo lahkub, et minna taplusse Untamoga, milleks valmistumine on juba I vaatuses peale teada.

IV vaatuse pinge koondubki Untola hävitamise loosse. Tapluse tõhustamiseks leiab Kullervo metsast omameelseid kaaslasi. Laiema hulga osavõtt võitlusest ülekohtuse Unto vastu avardab võitluse haaret veritasult ühiskondlikele vastuoludele. Kätemaks toimub laibarohke tapatalguga ja hoonete põletamisega. Seda võiks pidada draama kindlamaks kulminatsiooniks, kui seda ei jätkaks osavõtjate liiga pikalt lohisev joomapidu. Viimases Kullervo ei osale. Tema on enesele võetud veritasuülesande täitnud ja elu on muutunud siitpeale mõttetuks. "Tehty omi koston työ, tehty kaikki ja mihin käyn nyt enään käsin?" (A. Kivi. Kootut teokset II. Näytelmiä. Helsinki, 1947, lk. 91).

Tunnetame lõpu lähenemist, aga enne mängitakse ära veel peaaegu kogu V vaatus mõninga tõusu ja mõõnaga kummaski pildis. Dramaatilist pinget loob vaatuse esimese pildi algus, kus Kullervo tuleb veelkordselt Kalajärvele, aga kõik katsed isa külmas tares poolemeelse Kimmoga kontakti leida nurjuvad. V vaatuse teises, lõpupildis toob autor la-

vale mütoloogilise Sinipiiga dialoogis Kullervo ema vaimuga. Sinipiiga püüab ema palvel piksejumalat Kullervoga lepitada, aga see vastab vihase tõrjumisega. Peategelane siin ei osale, tema seisundit episood ei mõjusta. Kadunud on iga lootus Kullervo saatust lepitada. Kehalt kurnatud ja hingelt muserdunud, jõuab Kullervo õe hukkumispäigale, kus muinaskangelased Väinämöinen ja Lemminkäinen koos Ilmarisega satuvad Kullervo surmapilti. Kangelased matavad Kullervo kuuskede alla sellesama kose kaldale, kus tema õde enese uputas. Süülunastuseks valitud koht täidab mõneti ka tegevust raamivat funktsiooni.

Teose põhituuma selgituseks lausub Väinämöinen oma õpetuse kahe venna hukutavast tülist, mis algas väikese heirilasena ja paisus koletuks maaks. Väinämöise pedagoogiline doktriin "Kalevalas" on hoopis teistsugune: kogu tragöödia põhjuseks arvatakse seal väärkasvatust. Selleks 10 värsirida:

"Elkötte, etinen kansa,
lasta kaltoin kasvattelko
luona tuhman tuittajan,
vierahan väsyttelijän!
lapsi kaltoin kasvattama,
poika tubmin tuittama
ei tule älyämähän,
vaikka vanhaksi eläisi,
varreltansa vahvistuisi."

Draamas on sünge lõpu juurde toodud rõõmsameelne päikesetõus, milles võib ka sümbolina näha rahva parema tuleviku koitu. Reposes seda ei esine.

Kraama koostisosadena leidub rida episoodide ja motiivide, mida eeposes ei ole või leidub ainult mõne värsina. Paljud Kivi lisatud detailid pärinevad rahvamuistenditest. Nii soovib Kullervo, et oleks hiigelsuur puu ja tal oleks hiigelkirves, millega saaks langetada suure puu ja sellega hukata Untamo. Ori-kaaslasel Kimmole jutustab Kullervo muinasloost ahistav-umbsest vangikongist kaljumäe sügavuses: sellesarnaselt tunnetab ta omaenese ahistatust orjuses. Rahvaluulest pärineb ka pisidetail rauasünnist. Nimelt otsib Ilmarinen üsna I vaatuse algul soodest ja tundrutest neitsi piima. "Neitosten maitoa sinä seliltä soitten ja tuntarien lakeilta atsit?" küsib Unto. Soome mütoloogiat tund-

mata jääb see kuulajale-lugejale mõistetuaeks. Aga "Kalevala" IX runo raudsünniloost selgub, et ilmaneitsid lüpsavad pilvedest alla oma riunapiima, mis maapinnas muutub rauamaagiks, teraseaineka.

Mitmeid stseene esitavad draamas mütoloogilised tegelased, kes sellistena eeposes puuduvad. Nii käib dnell hea ja kurja haldja, Sinipiiga ja Ajatare vabel II vaatusea, kus sellest ka Kullervo osa võtab. V vaatuses esineb taas Sinipiiga, sedapubku koos koolnu vaimuga - eks sellegi lähe leidub mütoloogias. Mahvalnnlelist elementi toob draamasme ka ainus rõõmsameelne ja koomiline tegelane Kyyriki oma mõistatuste ja lauludega. Reposes saab Kullervo oma vanematest teada jubuslikult eidelt, draamas testab seda haldjas Sinipiiga. Lõpupildis astuvad esile muinaskangelased Väinämöinen ja Lemminkäinen, aga eepose Kullervo nendega üldse ei kohtu, ei enne ega pärast surma.

Draamas on ulatuslikke esteetilise ja ideelise taotlusega repliike, millele vastavat eeposes ei leidu. Need on antud kas sisemonoloogidena või dialoogi põimituna ja sagedasti esitatud vastava looduspildi taustal. III vaatuse algusmonoloogis rõhub Kullervo meeli metsa sünge hämarus samavõrd kui talle meenuv karm saatus ja väärdunud elu. "Mielini kärsii tuosta illan synkeästä hämärästä, joka metsäin tutkaimilla äänetöönä lepää; eillä tydyttiähän kohtale kova eloni virran, tielle väärälle sen käänsi, johdatti sen ahtauksiin, jossa nyt se reutoilee." Loodus on Kullervole enamasti ebasõbralik, valguvalgel näeb ta lausa viirastuait. "Mina vaivaa tämä ilma: tulen leimahtaissa kummituksia hirveitä pilvissä näen, uroita tulipunaisilla otsilla liikkua siellä irvestellen tännen; ja hongat tuossa, knaka väläys käy, muuttuvat peikoiksi partaisiksi ja uhaten pöhlleeni silmänsä iskevät." Ainult enesetapu eel näeb Kullervo kirkast päevatõusu ja tervitab seda.

Ulatusliku monoloogina vestab Kullervo oma kuhetsusest nurjunud elu pärast, milles kõik oleks võinud olla teisiti, kui isa oma vennaga oleks tahtnud ära leppida. "Miksi eivät käyneet sovintoon, koska elon päivä vielä molemmille paimtoi? Ja kaikki olisi nyt toisin." ... "Mutta näinpä itseäni kiusan, katselessa tienoolta onnen kaukaista maata, joka eteeni nousee, kuin korkea, kultainen hongisto, mutta toisella puolella mahdolltomuuden merta" (lk. 13 - 14).

Pikkades repliikides kurdab Kullervo ema oma kadunud tütre ja taasleitud õnnetu poja pärast. Ema ahastus ja püüe poja karmi saatust meenutades isa leppima keelitleda - see on draama kõige emotsionaalsem lõik. "Kurjan poikani isa, muista eloansa tukelaa, niin etpä suinkaan niin kovin töitänsä tuomitse. Usko minua, mitä hän tehnyt on, sen on hän mielensä viimassa tehnyt ja katuu sitä nyt. Nyt seisoo hän tässä hiuksilla revityillä ja murheellisella muodolla. Mutta on tämä sama muoto, samat silmät siniset, jotka vuosia lähes kaksikymmentä sitten mua vastaan rinnoiltani katsahetelivat ja samat keltaiset kiharat, joita silittelin silloin ja autuudesta sydämmeni löi" (lk. 46).

Omapärase kompositsiooniosana toob Kivi draamasse Unto pahaendelise unenäo monoloogi, milles kätemaksuvaimudena tegutsemas Kullervo koos tema surnuksarvatud isa ja emaga. Unenäost aimab Unto, et Kullervo selle tasumise varsti teoks teeb.

Draama tegelaskond on võrrelduna eeposega poole suurem. Vastavalt dramaturgia vajadusele on tegelasi juurde toodud, nii nimeta kui nimelisi, et lavapäraseks kujundada tegevust ja dialoogi. Nimeta teenijaid-orje kohtame nii Ilmarise kui Unto talus. Nimega nimetatud on Unto õuel orjameelne Kiili, kes lipitseb peremehe ees, himustab rikkaks saada ja kehutab Untot temaga koos naabri kallale sissisõtta minema. Kullervo leiab metsas enesele võitluskaaslasteks neli oameelset meest, kellel on samuti Untamoga arveid õiendada. Mehed on Kääpä, Tiimanen, Viksari ja Tiera. Viimane neist on kõige aktiivsem, tema nimi esineb põgusalt ka "Kalevala" Kullervo-loos ja mõnes teiseski runos. Eelnenud nelikule lisandub Nyyriki, linnutaja, kellest saab sõdalaste teejuht Untolasse. Nyyriki täidab näidendis küllalt tähtsat kohta. Kõigepealt on ta oma arguses ja naiivsuses ainuke koomiline kuju, kes toob süngesse draamasse natuke vaheldust ja lõdvendavat huumorit. Samavõrd on tal tähtsust Kullervo vastandina. Tema tahab kõigile olla meelepärane, kardab inimesi ja taplust, lepih hästi oma orjasaatusega ja õpetab seda elutarkust teistele. "Ori tahi vapaa, yhtä kaikki, kuin minema osaan tydyneen vaan, ja suruton on orjan elo," õpetab ta (lk. 86).

Draama kõrvaltegelastest saab teistest rohkem tähelepanu endine Untola ori ja Kullervo sõber Kimmo, kelle repliigid annavad tagasihaaravalt pildi Kullervo elukäigust,

aitavad sellega mõista tema iseloomu kujunemist ja tegevusmotive. Ta tahaks Kullervot aidata, püüab teda rahnstada ja hoida ära mõtlematult tegutsemast. Ta ütleb: "Tyynillä teillä aatukes käytä, että veres jähtyä saisi" (lk. 12). Enne taplust Untolas püüab ta Kullervot sellest eemale viia, kutsudes teda koju omakseid matma, aga tulemusteta. Heast tahtest ja sõprusest hoolimata mõjustab ta Kullervo saatust ka äraspidiselt. Jutustades Kullervole noorusest peale Untamo julmusest ja ülekohtust, õhatab ta viha ja tasuhimu Kullervo hinges. Saatuse osa täidab Kimmo ka siis, kui ta jätab hiljaks rõõmusõnumi, et Kullervo vanemad on veel elus. Selle teate mõjul oleks Kullervo võinud uuesti tapahimulisest orjast taltsaks inimeseks saada, vähemalt Ilmari emanda tapmine oleks ära jäänud.

Mütoloogilisi tegelasi Sinipiigat ja Ajatari kohtame ainult draamas. Neid võiks ka sümboliteks arvata, kellest Sinipiiga esindaks Kullervo karakteri paremat poolt, Ajatar kehastaks tema pahelisust. Haldjatevahelises sõneluses jääb peale Ajatar, s.t. Kullervo kura pool. Mütoloogiliste tegelaste sarjas saab nimetada ka Kullervo ema vaimu, keda näidendi nimeregistris ilmse eksitusena on märgitud Ilmari ema vaimuks.

Kullervo karakteri põhikude lähtub eeposest, kuid draamas lisandub sellesse uusi jooni ja värve. Kivi vormituna on Kullervo jäigem, julmem ja sõjakam. Oma mässumeeles trotsib ta kõike, ka oma tundeid. "Tyyni olla tahdon ja kylmä, kuin jää ... Elköön rävähtäkö silmä, vaikka järjesis ja kulkistuis maa" (lk. 12). Kullervo sõjakus ei piirdu ainult veritasuga, ta on puhuti valmis kõike ja kõiki hävitama, seda ennustab juba draama algul Unto unenäos Kullervo süüdatud hiigeltulelõõm.

Näidendit analüüsides ütleb Aarne Kinnunen: "Kullervon kosto laajenee kaksinaiseks: hänen on hävitettävä maailmasta paha, ja tähän sisältyy hänen itsensä hävittäminen. Unton uni (...) toteutuu yksityiskohdittain: Kullervo syyttää "palon", jossa tuhoutuvat untolaisten lisäksi Kallervo vaimoineen ja tyttärineen sekä Kullervo." (A. Kinnunen. Aleksis Kiven näytelmät. Analyysi ja tarkastelua ajan aatevirtausten valossa. Porvoo-Helsinki, 1967, lk. 87.)

Tasumisiha ja hoolimatus hoiavad Kullervot heldimast, isegi siis, kui ta kuuleb oma vanemaist. "Mutta olkoon niin; en tahdo heistä tietää, en tahdo. Ei kelpaa enään tämä maa

päiväpaisteelle sille, se pimeyttä, sadetta ja myrskyä tah-too, koston myrskyä, ja sade olkoon verenvuodatus, koaka rosmona pimeydaseä käyn" (lk. 23). "Kalevala" Kullervo on inimlikum, tal on kahju hnutatud õeat, ta kaebab ja itkeb (XXXV. 255), draama Kullervo trotsib siingi; ta nimetab lugu tühiseks: "Mitätön tämä asia on, perin mitätön ja turha, ja sopii sitä nauraa, vaan ei itkeä" (lk. 60). Mõnevõrra näeme Kullervo süümepeina alles hiljem.

Rohkem kui "Kalevalas" on Kullervol näidendis võimta-bet ja ülikuvaimn; ta leiab, et päritolult oleks talle või-mukum osa seatud elus täita. Seepärast tundub talle iga töö vääritu, nii Untolas kui isakodus, midugi karjaseamet Il-marise talus. Kõige rohkem alandab ja ärritab teda orjanärk otsmikul ja orjaseisundi meeldetuletamine. Et nime ja kor-rates ärritab Ilmarise emand orjanimega, siis just sellepä-rast Kullervo ta tapabki - oma käega ja oaa rikutud pussi-ga. "Kalevalas" teevad seda hundid ja karud Kullervo ässi-tamisel. Orjanime pärast võrsuks verine tüli ka isaga, kui ema vabele ei astuks.

Kullervo võimutahet ja sõjakust näeme veel seal, kus ta unistab Kaleva rahva võimust, rikkusest ja sõjaretkest viikingite laadis. "Sodalla tulisella kävisime Pohjolaan, perikatoon hävittäisimme ylpeän surun ja voiton pauhinalla sieltä kääntyisimme, eikä kenkään enääm rohkenisi Kalevan kansalta veroa vaatia, vaan nousisi meille aina vapauden ja-let päivät" (lk. 14).

Kivi on lisanud Kullervo-loosse palju surma ja verd: Untolas on näidendi lõpus laibad viirnas, Kullervo omaksed saavad kõik otsa, kes ahastusest, kes omatahtsi eluga lõpe-tades. Isegi Kimmo pihib ühes episoodis oma mõrtsukatööst. Ainult "Kullervo" lõpp ühtib eepose pildiga: Kullervo enese mõõk lõpetab nurjunud elu.

Draama kangelane toimib küll kõigis suhetes ohjeldama-tult, tretsides, ometi kõigub ta tihti kahetsuse ja enese-õigestume piiril, mida ta isegi märkab. "Miksi ompi sydäme-ni jnettuna vielä ja kaddakielin haastelee? Mutta tästälä-his kanlla tahdon vihan ääntä vaan ja koston kniskausta" (lk. 11). Mõningat kahetsust ja lõhestatust näeme mujalgi, aga kahetsuse asendab peagi trots või see tuleb saatusli-kult hilja.

Rohkem kui kerd näeme Kivi Kullervo käekäiku mõjusta-mas saatust, olgu see siis juhusete kokkusattumine või saa-

tuslik hilinemine. Siin võib arvata kae või kaudseid mõjustusi samasugueest saatueerolist Shakespeare'i ja antiiktragöödiates. Kullervo lõhestatus ja kättemaksuga viivitamine assotsieerib mõnevõrra ka Hamletit "olla-või-mitte-olla"-seisundit, kuigi tasu viibimise motiivid on erinevad.

Kui Kullervo traagika põhjusi ja põhjendusi otsida teostes enestes, eeposes ja draamas, siis Väinämöise lausutud õpetussõnad lahendavad neid kummaski erinevalt. "Kalevalas" asetab ta peardõhu väärkasvatusele: väärsti kasvatatu ei hakka meelt maldama ega aru pidama. Draamas pole vihjet sellele, et õiges kasvatuses oleks Kullervo võinud paremaks saada, pedagoogiline optimism siin ei tule esile. Võib küll oletada, et Kullervo äraspidine loomus on kasvutingimustest mõjustatud, kuid otsesõnu on rõhutatud temast sõltumata välistegureid, tülisid ja kurja saatust.

Tallinna Draamateatris mängitav lavavariant erineb mõneti Kivi draamast. Teost on Lauri Sipari töötluses lavapärastatud koori sissetoomisega. On ära jäetud mütoloogilised tegelased Sinipiiga ja Ajatar, ka muinaskangelased Väinämöinen ja Lemminkäinen ei tule lavale. Nende tegelaste mõtteid kannavad osalt teised tegelased, Kullervo ise ja karjased, osa jääb kasutamata. Ka Kullervo ema vaim ei ilmn.

Kuigi Kivi draamadest tema esimeses, "Kullervos", on leitud kõige rohkem dramaturgilisi küsitavusi, vasturääkivusi, kohatist venimist (IV vaatuses ja mujalgi), realismi ja mütoloogia segunemist, liigseid laipu ja muudki, siis ometi ei saa kahelda näidendi tragismi suures mõjujõus, nii oma ajas kui tänapäeval. Seepärast jõudis see oma juubeliaastal ka eesti keelde ja eesti teatri lavale.

ALLIKAPUBLIKATSIOON

M. J. EISENI KOLM KINJA J. H. HAHNSSONILE
SOOMES 1882 - 1883

Eesti-Soome kultuurisidemete jälgimiseks pakuvad ilmingimatut huvi ka kirjavahetused, kus leidub andmeid kokupuudete intiimsemast poolest. Et Eisenist sai "Kalevala" esimene tervikuline tõlkija, selles on suur tähtsus tema käigul Soome Kirjanduse Seltsi 50. juubelipidastustel 1882. ja veel ka järgmisel aastal. Need käigud võimaldasid tutvuda soome kirjanduse ja "Kalevala" ning selle tõlkimise võimaluste kõrval ka soomlaste eluga üldse, lisaks ka maa-eluga. Koos M. Lipuga külastas Eisen Hämeenlinna ligidal endist koolmeistrit J. H. Hahnssoni ning tema erakordselt süalalislahket abikaasat, "Soome uudisjuttude" autorit Theodolinde Hahnssoni. Pikemalt arutlemata võttis M. Lipp ülesandeks mainitud uudisjutud eestistada, mis tõepoolest ilmusidki "Lillenupu" pseudonüümi all. Eisenil kujunes tihe kontakt selle perekonnaga, nagu järeldub kirjadest.

Kirjad on kopeeritud SKSi arhiivist ja avaldatakse tervikuliselt, muutmata. Kommenteerivad märkused antakse kirjade lõpul tähestikuliselt.

Eduard Laugaste

Tartus 24 Augustil 1882

5 p. syysk.

Kallis sõber!

Oled ehk enne juba kirja ootanud, aga minul ei olnud enne võimalik kirjutada, sest et mind siia maale veel Tartus ei olnud. Alles päeva eest jõudsin ma oma teekonnalt Tartu tagasi. Aega läks teekonnal rohkem ära kui ma ette arvasin. Mina tahtsin palju varem juba Tartus olla, aga ei saanud. Igal pool peeti kinni ega tahetud ära lasta. Kirjutatan siis paar sõna pikemalt oma teekonnast.

Nagu teada, sõitsin reede hommiku teilt ära. Lõuna kellu 12 ajaks jõudsin mina Lopelle. Seal olin reede, laupäev ja ka pühapäev enam kui poole päeva. Pühapäeva õhtu eel sõitsin sealt Rihiimäele tagasi, kuhu õõseks jäin. Esmaspäeva hommiku läksin Rihiimäelt jälle edasi Helsingi poole. Helsingis käisin hra Granfelti vaatamas ja sõitsin siis kellu kolme ajal laevaga Herttonääsi. Lönbohmile olin ette kirjutanud, et ma pühapäev ehk esmaspäev tulen. Nii oli Lönbohm siis sadamas ees mind vastu võtmas. Herttonääsist tahtsin neljapäev Boreniuse juurde minna, aga kui laev neljapäev läks, sadas hirmus palju vihma ja ilm oli nii paha, et ma mitte minna ei võinud. Selle vastu oli minul reede hommiku nõuu sõita. Reede ootasin ja ootasin ma laeva, aga kes ei tulnud, oli laev. Laupäev ei võinud ma enam sõidu peale mõelda; oleks liig hiljaks jäänud. Laupäev sõitsin ma küll edasi, aga mitte enam Porvoo, vaid Helsingi. Laupäese päeva olin veel Helsingis, kus ühe ja teise juures käisin ja läksin siis õhtu aurulaeva "Constantinile", kes Helsingist Peterburisse rattas. Kui hommiku unest üles ärkasin, oli laev juba Kronstadi lähedal ja jõudis mõni tund hiljem kellu 12 ajal Peterburisse. Seal asusin kõige aja õpetaja Hurti ja Bergmanni juures. Hiljem sõitis õpetaja Hurt Soome maale, kus ta peale muude ka prof. Ahlquisti juurde tahtis minna, kes Hämeenlinnast liig kaugel ei asuda. Võib olla, et olete ehk õp. Hurti Hämeenlinnas näinud. Tema arvas, et ehk Hämeenlinna kaudu tagasi tuleb. - Peterburis olin 4 1/2 päeva; kauem olla ei lubanud aeg, mida minul nii palju juba ära oli viidetud. Reeda hommiku pidin siis Peterburist jälle edasi rändama Tallinna poole, kuhu õhtuks jõudsin. Tallinas viibisin järgmise päe-

va ära. Pühapäeva hommiku oli minul uus teekond ees ja see kord Tartu poole tagasi, kuhu õhtuks sain. Nüüd olen jupäeva otsa jälle kodu olnud. Sell kombel olen veel pisut hiljem tagasi jõudnud kui Sinu proua seda esmalt määras. Peeterburis läks asi kõik hästi; passi ei olnud minul seal sugugi tarvis; asusin tutavate juures, kus maja hoidja Virulane oli. Kui seda mitte ei oleks olnud, siis ehk oleksin oma passi asjaga kimpu jäänud.

Harry Jannseniga olin Tallinnas koos; tema oli vahe ajal naese võtnud ja 8/20 Augustil oma pulmad ära pidanud. Kandli ütles tema kätte saanud olevat, aga siia maale ei olla temal mitte aega olnud vastust kirjutada. Tema lubas nüüd pea kirjutada ja ühel ajal kandli hinna kaasa läkitada.

Hiljalle saada mina selle korra ühe muinasjuttude raamatu, teile teistele aga Eesti luuletused ja Tartu albumi, kust näha võite, missugune Tartu linn ja tema paigad on. Edaspidi kirjuta minule, missugused raamatud ma olen läkitanud, et siis neid tean läkitada, mida ma siia maale ei ole läkitanud, kui neid veel saada on.

Tervita minu poolest kõiki Hämeenlinna tuttavaid. Häid tervisid Sinule enesele, abikaasale, pojale ja "pikku linnulle" soovides ja kõige lahkuse eest tänades

Sinu

M. J. Eisen

SKB 335:18.

Armas sõber!

Hulk aega on mööda läinud, ilma et oleksin enam kirjutanud. Nõnu oli ninul küll ammugi, aga päev kulus päeva järel ja kiri jäi kirjutamata. Kunni tänä päevani. Kõige esmalt pean oma südamelelikku kiitust avaldama raamatute eest, mida mulle olete saatnud, nagu Fredrika Bremeri Perhe ja Kansanvalistus-seuran Kalenteri. Esimese raamatu arvasin juba teel kadunud olevat, sest Uusi Suometare sees lugesin ammugi tema ilmumist. Varsti pärast seda, kui raamatu kätte sain, seisis Perhe uueste Suometares ja sest nägin, et raamat siis alles müümiseks välja oli annetud. Kudas näha, hoitakse raamatud enamiste kõik jõuluni tagavaraks ja laetakse siis jõuluks ilmuda. Oktobri ja Novembri kuu sees ilmus neid vähä aga nüüd Detsembri kuu sees seisab iga päev Suometares neid suur hulk.

Vist oled näinud, et Kodu Kalendres Snellmani elulugu mitte aiva täielik ei ole. Zensor on 1/3 osa Snellmani eluloost ära pühkinud, nimelt kõik need kohad, kus Rootslastest kõneldi ja sest, kudas nemad Soomlaste vasta olund. Ime lugu, meie zensor ei luba Rootslastegi üle midagi paha kirjutada. Kus zensor midagi pühkinud, sinna on mitmed punktid . . . tehtud. Zensor on viimasel ajal hirmus vali; ei lase midagi trükkida, mis kuidagi viisi Bakslastesse puutub. Sõna "Sakslanegi" nähikse zensuri vastane olevat. Üksi siis lastakse seda sõna trükkida, kui Sakslasi kiidetakse. Ehk tuleb edaspidi parandust. Ajalehtede toimetajad käisivad paari nädala eest Peeterburis kaebamas ministri juures ja minister lubanud asja hoolega läbi kuulata lasta ja kui võimalik, abi muretseda.

Hiljem kirjutasin ma Snellmani eluloost maha pühitud kohad ümber, muutsin neid ja saatsin siis uuesti zensori kätte. Snellmani elulugu pidi Runebergi ja Lönnroti eluloo kõrval raamatusse "Tähtsad mehed" II anne tulema. Runebergi ja Lönnroti elulugu tehti trükimajas valmis, aga Snellmani elulugu ei tulnud zensori käest tagasi. Oodati veel ja kirjutati selle pärast, aga midagi. Viimaks ei aidanud muu nõuu kui et Snellman sest raamatust välja pidi jääma. Alles mõne päeva eest tuli nüüd Snellmani elulugu sensori

käest tagasi. "Tähtsad mehed" II, kus Runeberg ja Lönnrot sees, on muidu küll valmis, aga ei ole veel saada. Snellmani elulugu tuleb vist "Tähtsate meeste" IV audesse. "Tähtsate meeste" III jagu trükitakse praegu.

Õpetaja Lippu sulest on "Soome uudisjutud" mõne päeva eest ilmunud; seal on Suomalaise ja Sinu abikaasa kirjatöösid sees. Ja ta vist on teile näha saatnud.

Palju kiituet Hiljale, kes minule kauni kirja läkitanud. Kas Hilja ootab juba jõulu, kis ilusa jõulupuu kaasa toob ja veel palju muid asju? Siis saab Hilja koolis-käimisest jälle vähä rahu. Ja Hilja teine kord jälle minule kirjutab?

Dr. Genetzi "Väinölään lapset" olen Eesti keelte ümber pannud. "Herää Suomi" on poolleli; see ei lähä hästi, on liig raske.

Tervisid Sulle, abikaasale, Hansule (ühes tänu kirja eest), Hiljale, ja Dr. Genetzile ja Forsmanile, kui nendega kokku saad, lõpeks aga kaunimaid jõulusid soovides, mes teie pool ju pea tulemas, ja sõbralikult kätt andes

M. J. Eisen

SKS 335:18.

Tartus, 30 Aprillil 1883

11. p. Toukokuuta

Kallis sõber!

Rohket rõõmu on ainule teinud, et jälle hulga aja pärast Sinult kirja ja kirjaga üheskoos selle teadusi sain, et pikast haigusest jälle terveks oled saanud. See kurvas-
tas mind väga, kui Sinu abikaasa mõne aja eest Sinu haigu-
sest kirjutas, mis Sind kõigist töödest eemal sundis ole-
ma, aga nüüd võib uuesti õnne tänada, et need kurvad ja
rasked tunnid mööda läinud ja tervis tagasi tulnud. Kui
Kappolasse lähed, küll siis maa õhk kiireste kosutad.

Kui kauaks mina Tartusse ehk kuhu ma suiks lähen, se-
da ei tea ma praegu veel ütelda; kui ma Tartust ära lähen,
siis tahan seda teada, kuhu mulle võid kirjutada.

Võtame nüüd küsitavad sõnad käsile ja katsume nende
üle seletust anda, et Sinu abikaasa nende selget tähendust
teada võiks saada.

siv. 5 rivi 11 "otsatumat" = *adjectivum nominativus* =
= otsatu, sõnast ots = perä, otsatu oleks seega = tavatto-
man suuri, määrätön, suunnaton etc.

- siv. 5 rivi 21 "arvustusest" sõnast arvustus = tar-
kastelu, arvostelu.

- siv. 6 rivi "katsegagi" = *Comitativus* sõnast katse=
= koetus, koe.

- siv. 12 rivi 7 "koguduse". *Nominativus* = kogudus =
= kunta, seurakunta, pitäjä.

- siv. 20 rivi 7 "ajaloost". *Elativus* sõnast "ajalugu";
ajalugu = historia.

- siv. 18. Viimane lause on endiste ühenduses nõnda
mõista: Et Rapla õpetaja Malmi "Laulud ja loud" kooliraa-
matuks tehti ja Eesti maal igal pool koolides pruukima ha-
kati, sest tuli, et Jakobsoni "Kooli lugemise raamatut"
mitte nõnda palju ei tarvitatud kui muidu, kui Malmi raa-
matut mitte kooliraamatuks ei oleks tehtud. Kui Eesti maal
koolides Malmi raamatut ei oleks tarvitatud, siis oleks Ja-
kobsoni Kooli lugemise raamatut 1882 ehk kümnet korda juba
trükitud. - Nii on see lõpulause teistega ühes mõista. Soo-
vi peale panen eesolevad laused Saksa keelde ümber.

Um der Jugend ein geeignetes Lesebuch zu bieten,
schrieb Jakobson sein "Schullesebuch", dessen erster Theil
1867 erschien. An vielen Stellen wurde es als Schulbuch ac-
ceptirt, aber an vielen Stellen wurde dagegen stark ge-

kämpft. In Livland konnte das Buch sich allmählich einbürgern, aber in Estland wurden seiner Ausbreitung bald Hindernisse in den Weg gelegt. Zu dem Zwecke schrieb Pastor Malm seine "Laulud ja loud", die fast in allen Schulen eingeführt wurden. Aus diesem Grunde konnte von Jakobsons Schullesebuch 1882 erst die 5:te Auflage erscheinen.

Meie pool on juba ammugi kevade käes. Tartust sõidavad laevad Pihkvasse ja puudel on väikesed lehed. Siiski tuli mineva aasta kevade veel varemini kui sell aastal. Ehk küll talvel lund koguni palju oli, sulas lumi siiski nõnda ruttu ära, et palju vett ei tulnud.

Väga rõõmustav on, et Hannu nii kaugele jõudnud, et pea üliõpilaseks tuleb. Sull on siis juba noor üliõpilane valmis. Soovin temale seks rohket õnne. Sulle, sinu prouale, Hiljale ja Hannule südamelikke terviseid ja head elu soovides.

Sinu M. J. Eisen.

SKS 335:18.

MÄRKUSED

Ahlqvist, August Engelbrekt, ps. Oksanen (1826 - 1889), õppis Helsingi ülikoolis 1844 - 1853, 1859. a-st doktor. E. Lönnroti järel 1863 soome keele ja kirjanduse professor Helsingi ülikoolis. Osales üliõpilasena uurimisreisidest Soomes, Vene Karjalas, hiljem vadjalaste, eestlaste, vepslaste, Volga-Soomlaste ja manside juures. Temalt pärineb rikkalik uurimuste kogu. 1855 kirjutas eesti kirjanduse ülevaate.

Bergmann, Jaan (1856 - 1916), lõpetas 1882. a. Tartu ülikooli teoloogia fakulteedi. Prooviaastal 1882 - 1884 tõõtas J. Hurda juures Peterburis. Kogus Kolga-Jaanist 271 reigilaulu, mis avaldati "Vana Kandle" II köites, mida ta Peterburis olles aitas Hurdal publitseerimiseks ette valmistada. Tuntud ka luuletajana, eriti ballaadide autorina ("Ustav Ülo" jt.). Tema looming on mõjutatud ka rahvaloomingust.

Borenius, vt. Lähteenkorva.

"Eesti Luuletused" (1881), M. J. Eiseni koostatud eesti luuleantoloogia, anti 1881 Soome Kirjanduse Seltsile üle pidulikult juubeliaktusel iluköites.

Forsman, vt. Iyrjö-Koskinen.

Genetz, Arvid Oskar Gustav (1848 - 1915) soome keeleuuri ja luuletaja. 1891. a-st soome keele ja kirjanduse, 1893. a-st soome keeleteaduse professor Helsingi ülikoolis. Uurinud läänemeresoome rahvaste keeli ja etnograafiat. Silmapaistev ka luuletajana.

Granfelt, Aksel August (1846 - 1919), Soome vabaharidustegelane ja uusaegse karskusliikumise organiseerijaid. Tema mõjud karskusliikumise alal ulatusid M. J. Eiseni kaudu ka Eestisse.

Jakobson, Carl Robert (1841 - 1882). Õppis 1856 - 1859 Valga seminaris. Omandas Peterburi ülikoolis gümnaasiumiõpetaja kutse saksa keele ja kirjanduse alal. Tõõtas õpetajana Tormas, Jamburis, Peterburi gümnaasiumides ja ka koduõpetajana. Ajakirjanik, rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juht ja ideoloog. Kaasaegsed kooliõpikud: "Uus Aabitsaraamat", "Kooli Lugemise raamat" I (1867), II (1875), III (1876); tütarlaste lugemik "Helmed" (1880). "Kooli Lugemise raamatut" kasutati meie koolides kohati veel käesoleva sajandi kahel esimesel kümnendil.

Jannsen, Heinrich Voldemar Amandus, ka: Harry Janneen (1851 - 1913), publitsist. Lõpetas 1881 Tartu ülikooli. Toimetas lühikest aega "Eesti Postimeest", hiljem mitmeid saksa ajalehti. Avaldas saksakeelseid teoseid, ms. kaks köidet "Märchen und Sagen des estnischen Volkes" (1881 - 1888).

Jännes, Arvi, vt. Genetz.

"Kõige ilusamad ennemuistsed jutud". Tõenäoliselt kirjutas Eilen Hahnssoni tütrele just selle 1881. a. ilmnud raamatu.

Lipp, Martin (1854 - 1923). Õppis 1874 - 1878 Tartu ülikoolis, siirdus seejärel Kaarma pastoriks, automaatselt ka Kaarma seminari direktoriks (1882 - 1884). Oli 1884. a-st Nõo pastor. Esines ka luuletajana. 1881 Soomes olles tutvus soome kirjandusega ja tõlkis kolm annet Theodolinde Hahnsoni "Soome uudisjutte" (1882, 1883, 1885) pseudonüümi all Lillennupp, ka A. Kivi näidendi "Õõ ja päev".

Lähteenkorva, Aksel August (1846 - 1941). Soome folklorist. Oli Soome rahvakoolide inspektor (1891 - 1921). Uuris ka Kalevala-laulude sünnikoha küsimusi, tekitas sellega palju vaidlusi. Rahvaluulet kogus ka Ingeris ja Eestis (1877). Uuris ka soome rahvameloodiaid.

Lönkbohm (Mustonen), Oskar Andres Ferdinand (1856 - 1927). Rahvaluulekoguja, rahvakoolide õpetaja ja inspektor Soomes. Hiium-, Muhu- ja Saaremaalt kogutud laulud andis ta 1893. a. Helsingis välja pealkirjaga "Virolaisia kansanrunoja. - Viuhukene eesti rahva laulusid".

Tema kutsus eesti üliõpilased, nende hulgas M. J. Eiseni, 1881. a. Helsingi Soome Kirjanduse Seltsi 50. juubeliaasta pidule.

Malm, Carl Eduard (1837 - 1901). Õppis Tartu ülikoolis 1856 - 1860, oli koduõpetaja Amblas, Kambjas, Tapal. Huvitus pedagoogikast ja filoloogias. 1864. a-st Rapla pastor. Lauule tõlkija ja koolikirjanik. Tõlkis Goethe, Schilleri ja Heine ballaade, ka F. Rückerti laulukesi ja Krölovi valme. Üldiselt lüüriline elamusluuletaja. Koostas koolides palju kasutatud koolilugemiku "Laulud ja Loud" I (1874), II (1874), III (1884).

Mustonen, vt. Lönkbohm (Mustonen).

Snellman, Johan Vilhelm (1806 - 1881). Soome filosoof, ühiskonnategelane ja publitaist, rahvusliku liikumise juhte. Õppis Turu ülikoolis, täiendas end Reetsie ja Saksamaal. Soomlaste rahvustunde äratajana nõudis soome keelele rootsi keelega võrdseid õigusi. Asus skandinavismivastasel positsioonil. Oma töödes rõhutas isiksuse ja rahvavaimu arendamist. 1856 - 1863 Helsingi ülikooli professor. Tema perioodilistest väljaannetest tuleks mainida "Maamiehen Ystävä" (alates 1844).

"Tähtsad mehed" - M. J. Eiseni asutatud kirjanduslooline biograafiaseeria, ilmus 6 vihikut (1882 - 1884), milles ilmus ka soome kirjandustegelaste elulugusid (E. Lönnrot, J. V. Snellman jt.).

Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1830 - 1903). Vabahärra. Soome ajaloolane ja poliitik. 1863 - 1882 Helsingi ülikooli professor. Teenekas soomemeelse ajalooksuuna arendamisel.

SISUKORD

Saateks	3
<u>Eduard Laugaste</u> . "Kalevala" eesti kultuuris	5
<u>Lauri Honko</u> . Kalevala ja myytit	32
<u>Eino Karhu</u> . "Kalevala" ja mõningad 20. sajandi kirjanduse probleemid	46
<u>Paul Hagu</u> . Elias Lönnrot Eestis	60
<u>Paul Ariste</u> . Väinämöise süüd M. J. Eiseni tõlkes ...	69
<u>Udo Kolk</u> . "Kalevala" ja "Kalevipoeg"	78
<u>Karl Muru</u> . "Kalevalast" eesti perioodikas	92
<u>Ants Järv</u> . "Kalevala" ja "Kalevipoeg" eesti koolides	100
<u>Jaak Peebo</u> . Töö "Kalevala" ja "Kalevipoja" sõnavaras	113
<u>Gerda Laugaste</u> . "Kalevala" Kullervo ja Aleksis Kivi "Kullervo"	129
Allikapublikatsioon:	
M. J. Eiseni kolm kirja J. H. Hahnssonile Soomes 1882 - 1883	138